

ISSN 3006-0974

DOI: 10.61638/ALJL2023

AZƏRBAYCAN VƏKİLİ

ELMİ-PRAKTİK HÜQUQ JURNALI / SCIENTIFIC-PRACTICAL LAW JOURNAL

AZERBAIJANI LAWYER

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
VƏKİLLƏR KOLLEGİYASI

AZERBAIJANI BAR ASSOCIATION

Azərbaycan Vəkili
elmi-praktik
HÜQUQ JURNALI

Azerbaijani Lawyer
scientific-practical
LAW REVIEW

2024-№1 (23)

ISSN 3006-0974

DOI: 10.61638/ALJL2023

**“AZƏRBAYCAN VƏKİLİ” ELMİ-PRAKTİK JURNALININ
REDAKSIYA HEYƏTİ**

Baş Redaktor:	<i>H.ü.f.d.</i> Anar Bağirov, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası, Azərbaycan anar.baghirov@barassociation.az
Baş Redaktorun müavini:	<i>H.e.d., prof.</i> Əmir Əliyev, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası, Azərbaycan amir.aliyev@barassociation.az; al.amir.ibr@gmail.com
Redaksiya Heyətinin Sədri:	<i>H.e.d.</i> Turqay Hüseynov, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan turguy1973@gmail.com
Məsul katib:	<i>H.ü.f.d.</i> Lalə Nağıyeva, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası, Azərbaycan lala@rkonsaltinq.com

Redaksiya Heyəti üzvləri:

<i>H.e.d., prof.</i> Azər Əliyev, Martin Luther Halle-Wittenberg Universiteti, Halle, Almaniya	azar.aliyev@jura.uni-halle.de
<i>H.e.d., prof.</i> Oleq Zayçuk, Kiyev Milli Elmlər Akademiyası, Kiyev, Ukrayna	ozaichuk@hotmail.com
<i>H.e.d., prof.</i> Həsən Mirzəyev, Rusiya Federal Vəkil Palatası, Moskva, Rusiya Federasiyası	advokat.gra@mail.ru
<i>H.e.d., prof.</i> Viktoriya Romanova, Musin enerji Hüquq və Müasir Hüquq Elmi Mərkəzi, Moskva, Rusiya Federasiyası	musinlc@musinlc.ru
<i>H.e.d., prof.</i> Fərhad Karəqusov, Kaspi Universiteti, Alma-Ata, Qazaxıstan	fsk2906@gmail.com
<i>H.e.d., prof.</i> Daulet Baydeldinov, Əl-Fərabî adına Qazax Milli Universiteti, Alma-Ata, Qazaxıstan	baideldinovd@gmail.com
<i>H.e.d., prof.</i> Fəthi Gedikli, İstanbul Universiteti, İstanbul, Türkiyə	fgedikli@istanbul.edu.tr
<i>H.e.d., prof.</i> Cavid Abdullazadə, Ankara Universiteti, Ankara, Türkiyə	cavidabdullahzade@hotmail.com
<i>H.ü.f.d., dosent</i> Stela Botnaru, Moldova Dövlət Universiteti, Kişinyov, Moldova	stelacorlateanu@gmail.com
<i>H.ü.f.d.</i> Thomas Glassman, Sinsinnati Universiteti, Ohayo, ABŞ	thos.glassman@gmail.com
<i>H.ü.f.d.</i> Tamar Zarandia, Tbilisi Dövlət Universiteti, Tbilisi, Gürcüstan	tamar.zarandia@tsu.ge
<i>H.e.d., prof.</i> Cavanşir Süleymanov, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası, Bakı, Azərbaycan	mopi_sid@yahoo.com
<i>H.e.d., prof.</i> İbrahim Quliyev, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası, Bakı, Azərbaycan	kuliev511@rambler.ru

H.e.d., prof. Şəhla Səmədova, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan shahlats@mail.ru

H.e.d., prof. Firuzə Abbasova, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan firuza.abbasova@gmail.com

H.e.d., prof. Alish Qasimov, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan kasumov-bsu@rambler.ru

H.e.d., prof. Namiq Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Bakı, Azərbaycan namikamal1@gmail.com

H.e.d., prof. Mayis Əliyev, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan aliyev.mayis@mail.ru

H.e.d., prof. Ayxan Rüstamzadə, Milli Aviasiya Akademiyası, Bakı, Azərbaycan rustamzadeax@hotmail.com

H.e.d., prof. Zahid Cəfərov, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan zahid.ceferov122@gmail.com

H.e.d., prof. Sübhan Əliyev, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası, Bakı, Azərbaycan aliyev_subhan@yahoo.com

H.e.d., prof. Midhəd Qəfərov, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan msqafarov@mail.ru

H.e.d., prof. Etibar Əliyev, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan a-etibar@rambler.ru

H.e.d., Rauf Qarayev, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan raufgara@yahoo.com

H.ü.f.d., dosent Bəhruz Məhərrəmov, Milli Məclis, Bakı, Azərbaycan bahruzhaydary@gmail.com

H.ü.f.d., dosent Zaur Əliyev, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan alievzh@gmail.com

H.ü.f.d., Məhəmməd Quluzadə, Hüquq və İnsan Hüquqları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan mguluzade@lhri.az

H.ü.f.d., Şahin Məmmədrzalı, Azərbaycan Respublikası Mediasiya Şurası, Bakı, Azərbaycan memmedrzali@gmail.com

Buraxılışa məsul: Bayram Orucov, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası, Bakı, Azərbaycan bayram.orujov@barassociation.az

Texniki redaktor: Mələkxanım Rəhimova, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası, Bakı, Azərbaycan malakkahim.rahimova@barassociation.az

Redaksiyanın əlaqə məlumatları: Bakı şəhəri, C.Hacıbəyli küçəsi 100, Tel/Faks: +994 12 594 08 70
Email: office@barassociation.az; Vebsəhifə: http://www.barassociation.az

© Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası, 2024

THE EDITORIAL BOARD OF THE SCIENTIFIC-PRACTICAL LAW REVIEW
“AZERBAIJANI LAWYER”

Editor-in-Chief: *PhD* Anar Baghirov, Azerbaijani Bar Association, Azerbaijan
anar.baghirov@barassociation.az

Deputy Editor-in-Chief: *Doctor of Laws (DoL)*, prof. Amir Aliyev, Azerbaijani Bar Association, Azerbaijan
amir.aliyev@barassociation.az; al.amir.ibr@gmail.com

Head of Editorial Board: *DoL* Turgay Huseynov, Baku State University, Baku, Azerbaijan
turguy1973@gmail.com

Secretary: *PhD* Lala Naghiyeva, Azerbaijani Bar Association, Azerbaijan
lala@rkonsalting.com

Editorial Board Staff:

DoL, prof. Azer Aliyev, Martin Luther University Halle-Wittenberg, Halle, Germany
azar.aliyev@jura.uni-halle.de

DoL, prof. Oleg Zaychuk, Kyiv National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine
ozaichuk@hotmail.com

DoL, prof. Hasan Mirzayev, Federal Bar Chamber of the Russian Federation, Moscow, the Russian Federation
advokat.gra@mail.ru

DoL, prof. Victoria Romanova, Musin Energy Law and Modern Legal Science Center, Moscow, the Russian Federation
musinlc@musinlc.ru

DoL, prof. Farhad Karagusov, Caspian University, Alma-Ata, Kazakhstan
fsk2906@gmail.com

DoL, prof. Daulet Baydeldinov, Kazakh Al-Farabi National University, Alma-Ata, Kazakhstan
baideldinovd@gmail.com

DoL, prof. Fethi Gedikli, Istanbul University, Istanbul, Turkiye
fgedikli@istanbul.edu.tr

DoL, prof. Javid Abdullazadeh, Ankara University, Ankara, Turkiye
cavidabdullahzade@hotmail.com

PhD, assoc. prof. Stela Botnaru, Moldovan State University, Kishineau, Moldova
stelacorlateanu@gmail.com

PhD Thomas Glassman, Cincinnati University, Ohio, the USA
thos.glassman@gmail.com

PhD Tamar Zarandia, Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia
tamar.zarandia@tsu.ge

DoL, prof. Javanshir Suleymanov, Azerbaijani Bar Association, Baku, Azerbaijan
mopi_sid@yahoo.com

DoL, prof. Ibrahim Guliyev, Azerbaijani Bar Association, Baku, Azerbaijan
kuliev511@rambler.ru

DoL, prof. Shahla Samedova, Baku State University, shahlats@mail.ru

Baku, Azerbaijan
DoL, prof. Firuza Abbasova, Baku State University, firuza.abbasova@gmail.com
 Baku, Azerbaijan
DoL, prof. Alysh Gasimov, Baku State University, kasumov-bsu@rambler.ru
 Baku, Azerbaijan
DoL, prof. Namig Aliyev, The Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan namikamal1@gmail.com
DoL, prof. Mais Aliyev, Baku State University, Baku, Azerbaijan aliyev.mayis@mail.ru
DoL, prof. Aykhan Rustamzadeh, National Aviation Academy, Baku, Azerbaijan rustamzadeax@hotmail.com
DoL, prof. Zahid Jafarov, Baku State University, Baku, Azerbaijan zahid.ceferov122@gmail.com
DoL, prof. Subhan Aliyev, Azerbaijani Bar Association, Baku, Azerbaijan aliyev_subhan@yahoo.com
DoL, prof. Midhad Gafarov, Baku State University, Baku, Azerbaijan msqafarov@mail.ru
DoL, prof. Etibar Aliyev, Baku State University, Baku, Azerbaijan a-etibar@rambler.ru
DoL Rauf Garayev, Baku State University, Baku, Azerbaijan raufgara@yahoo.com
PhD, assoc. prof. Bahruz Maharramov, Parliament of the Republic of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan bahruzhaydary@gmail.com
PhD, assoc. prof. Zaur Aliyev, Baku State University, Baku, Azerbaijan alievzh@gmail.com
PhD Mahammad Guluzadeh, Institute of Law and Human Rights, Baku, Azerbaijan mguluzade@lhri.az
PhD Shahin Mammadrzali, Mediation Council of the Republic of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan memmedrzali@gmail.com

Responsible for publishing:

Bayram Orujov, Azerbaijani Bar Association, Baku, Azerbaijan
 bayram.orujov@barassociation.az

Technical Editor:

Malakkhanim Rahimova, Azerbaijani Bar Association, Baku, Azerbaijan
 malakkahim.rahimova@barassociation.az

Contact information of the editorial office: Baku, J. Hajibeyli Street 100, Tel/Fax:+994 12 594 08 70;
 Email: Office@barassociation.az; Website: <http://www.barassociation.az>

© Bar Association of the Republic of Azerbaijan, 2024

MÜNDƏRİCAT

<i>Baş redaktordan</i>	9
<i>Cavanşir Süleymanov. Vəkilin süni intellektə ehtiyacı varmı?</i>	11
<i>Sübhan Əliyev, Lalə Məmmədli, Hüseyn Allahverdiyev. Daşınmaz əmlakla əlaqədar tətbiq olunan məhdudiyətlərin (qadağaların) xüsusiyyətləri və əsasları</i>	26
<i>Günay Hacıyeva. Azadlıqdan məhrum etmə yerlərində məhkum qadınların sağlamlıq hüququnun qorunması: mövcud hüquqi və təcrübi problemlər</i>	38
<i>Mahurə Kərimova. Azərbaycan Respublikasında əcnəbilərin iştirakı ilə mülki prosessual icraatın əsasları</i>	46
<i>Günay Abasova. Azərbaycanda ailə mübahisələri üzrə mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilmiş barışıq sazişinin icrası ilə əlaqədar problemlər və həlli yolları</i>	52
<i>Gülxanım Surxaylı. Süni intellekt dövründə şəxsi toxunulmazlıq hüququ</i>	60
<i>Mintanə Qaydarova. Kütləvi informasiya sahəsi: anlayış və əsas hüquqi aspektlər</i>	71
<i>Mətin Əlili. Əhalinin sanitariya-epidemioloji salamatlığı və insan hüquqları</i>	77
<i>Əli Camalov. Əmək münasibətlərinin fərqləndirici xüsusiyyətləri</i>	84
<i>Emin Rzayev. Fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı Avropa İttifaqının Məlumatların Qorunması üzrə Ümumi Qaydaları (GDPR) ilə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin müqayisəli təhlili</i>	95
ƏLAVƏLƏR	
<i>Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun qərarları</i>	101
<i>Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası 2024-cü ildə (yanvar – may ayları)</i>	130

CONTENT

<i>From the editor-in-chief</i>	9
<i>Javanshir Suleymanov</i> . Does a lawyer need Artificial Intelligence?.....	11
<i>Subkhan Aliyev, Lala Mammadli, Huseyn Allahverdiyev</i> . Characteristics and grounds of restrictions (prohibitions) applicable to real estate	26
<i>Gunay Hajiyeva</i> . Protection of the right of women prisoners to health in places of detention: current legal and practical problems.....	38
<i>Mahura Karimova</i> . Basics of civil procedure with the participation of foreigners in the Republic of Azerbaijan.....	46
<i>Gunay Abasova</i> . Problems and solutions related to the implementation of the conciliation agreement obtained as a result of the mediation process on family disputes in Azerbaijan.....	52
<i>Gulkhanim Surkhayli</i> . Privacy in the age of artificial intelligence.....	60
<i>Mintana Gaidarova</i> . Mass media sphere: concept and key legal aspects.....	71
<i>Matin Alili</i> . Sanitary-epidemiological safety of the population and human rights.....	77
<i>Ali Jamalov</i> . Distinguishing features of labor relations.....	84
<i>Emin Rzayev</i> . Comparative analysis of the legislation of the Republic of Azerbaijan with the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR) on personal data protection.....	95
APPENDICES	
Resolutions of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan.....	101
The Bar Association of the Republic of Azerbaijan in 2024 (january – may).....	130

BAŞ REDAKTORDAN

Hörmətli oxucular, “Azərbaycan Vəkili” elmi-praktiki hüquq jurnalının yeni sayını beynəlxalq və Azərbaycan cəmiyyətinə təqdim etməkdən məmnunluq duyuruq.

Jurnal Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev ili elan edilmiş 2023-cü ildən etibarən məzmun, forma və istiqamət baxımından tamamilə yenilənərək beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmış əsaslarla oxuculara təqdim edilir. Jurnalın redaksiya heyəti çox nüfuzlu yerli və əcnəbi alimlərdən təşkil edilməklə bərabər, həm də məqalələrə olan elmi tələbat da artmışdır.

Müstəqil təsisat olan Vəkillər Kollegiyasının qarşısında duran prioritet istiqamətlər hüquqi marifləndirmənin yüksək səviyyədə təşkili və həyata keçirilməsi ilə yanaşı, həm də vəkillik institutunun inkişafı, bu istiqamətdə problemlərin təhlili və həlli, hüququn müxtəlif istiqamətlərinin inkişaf etdirilməsidir. Bunun üçün biz 50-dan artıq hüquq üzrə elmlər və fəlsəfə doktorunu özündə birləşdirən Kollegiyanın elmi potensialından və mövcud resurslarından maksimum istifadə etməyə çalışırıq.

Ötən sayımız cəmiyyət arasında güclü əks-səda doğurmuş və dərin marağa səbəb olmuşdur. Sevincidir ki, artıq vəkillər arasında da elmi məqalələrin yazılmasına maraq artmış və bu sayda bir neçə tədqiqatçı vəkilin məqalələri işıq üzü görmüşdür. Təbii ki, praktik hüquqşünaslar olan vəkillər qanunvericilikdə mövcud boşluqları daha asanlıqla görərək onların aradan qaldırılması üçün səmərəli təkliflər irəli sürə bilirlər. Vəkillərlə bərabər hüquqşünas tədqiqatçılar, alimlər və hüquq fakültəsi tələbələrinin məqalələri də sayımızda yer alır. Qeyd edək ki, jurnalda dərc edilən elmi mə-

FROM THE EDITOR-IN-CHIEF

Dear readers, we are pleased to present the new issue of “Azerbaijani Lawyer” scientific-practical law review to the international and Azerbaijani society.

The journal is offered to readers based on worldwide standards and has undergone a comprehensive renovation in terms of content, form, and direction since 2023, the year of our national leader Heydar Aliyev. The journal's editorial board is made up of highly influential local and foreign scholars, and the scientific interest in articles has also increased.

The priority directions of the Bar Association, as an independent institution, are the organization and implementation of legal education at a high level, as well as the development of the institution of advocacy, the analysis and solution of problems in this direction, and the development of various fields of law. In order this, we are interested in making maximum use of the scientific potential and available resources of the Association, uniting more than 50 Doctor of Laws and PhDs.

The last volume of the Law Review caused a strong response and deep interest in the society. It is gratifying that the interest in writing scientific articles has increased among the advocates and their scientific researches have been published in this volume. Of course, advocates, who are active participants of the legal processes, are easily able to determine legal gaps and propose effective remedies. Besides the advocates, researchers', scholars' and law students' papers are included. Importantly to note, after the anti-plagiarism process and review by the editorial staff articles are

qalələr antiplagiat proqramından keçirilmiş və redaksiya heyəti üzvləri tərəfindən müsbət rəylər almışdır.

Nəzərinizə çatdırmaq istərdik ki, “Azərbaycan Vəkili” elmi-praktiki hüquq jurnalınının redaksiya heyəti tərəfindən akademik hüquqi yazı sahəsində maarifləndirmənin təşkil edilməsi məqsədilə cari ilin 13 yanvar, 3 fevral və 16 mart tarixlərində davamlı təlim və treninqlər keçirilmişdir. Bu təlimlərdə elmi məqalələri davamlı olaraq beynəlxalq reytingli jurnallarda dərc edilən peşəkar təlimçilər və hüquq alimləri məruzəçi qismində iştirak etmişlər. Yüksək marağa səbəb olan təlimlərdə ümumilikdə 100-dən çox vəkil və hüquqşünas tədqiqatçı iştirak etmiş, elmi töhfələrdən yararlanmaq imkanı əldə etmişdir.

Onu da qeyd etmək ki, Vəkillər Kollegiyası tərəfindən vəkillər və hüquq tədqiqatçıları üçün təlimlər davamlı olaraq təşkil ediləcəkdir.

Sonda jurnalın bu sayının da oxuculara səmərəli olacağına ümid edir, Sizləri yeni elmi məqalələrlə çıxış etməyə dəvət edərək hər birinizə uğurlar arzulayırıq.

accepted.

We would like to inform you that the editorial staff of the “Azerbaijani Lawyer” Law Review have been organizing continuous seminars and training sessions for legal writing skills including January 13, February 3 and March 16 ones. Professional trainers and legal scholars, whose scientific articles are regularly published in journals having high international ranking also participated in these trainings as speakers. In total, more than 100 lawyers and legal researchers participated in the trainings, which caused great interest, and had the opportunity to benefit from scientific contributions.

Additionally, such seminars and training sessions for advocates and other researches will be continuously organized by the Bar Association of the Republic of Azerbaijan.

In conclusion, showing great hope, this volume of the Law Review will be beneficial for the readers. Inviting all of You to share and send law articles, we wish each of you good luck.

НУЖЕН ЛИ АДВОКАТУ ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ?

ДЖАВАНШИР СУЛЕЙМАНОВ¹

Резюме

Согласно лабиринтам науковедения, криминалистика, уголовный процесс, уголовное право, судебная экспертиза, ОРД и другие правовые науки, как правило, считаются прикладными по отношению к естественным и точным, однако, практика показывает, что часто правоведы успешно и продуктивно используют в профессиональных целях открытия и разработки и физиков и математиков, зачастую развивая их и совершенствуя на порядок лучше стартовых знаний. Творчество – основа человеческого бытия, творить не запретишь. Бесспорно, что и адвокаты, как лучшие представители юридических профессий вносят свой вклад в развитие ИИ, а главным в этом видится системность и последовательность.

Ключевые слова: *интеллект; искусственный интеллект; судопроизводство; уголовный процесс; адвокат; защита; правосудие.*

I. Введение

Искусственный интеллект (далее, ИИ) как панацея от всех бед продолжает беречь фантазии наиболее продвинутых представителей своих профессий, упорно заталкивающих модный бренд во все виды человеческой деятельности. Кто от порывов естественного интеллекта, а многие в соответствии с веяниями бытия.

Дошли и до адвокатов, чьих беспокойное существование озадачили рядом фантомных рекомендаций, камуфлированных под плоды научных изысканий.

Нужен ли адвокату искусственный интеллект? Согласно, что вопрос некорректен, поскольку неконкретен, порождает аморфные ассоциации, далекие от действительности.

Нужны ли адвокату Интернет, компьютер, WhatsApp, сотовый телефон и другие подобные продукты цивилизации? Бесспорно, поскольку их понятия наполнены содержанием.

Перефразируем вопрос. Нужен ли адвокату прибор, который позволит ему путем использования современных достижений наук и технологий ИИ на порядок быстрее и полнее воспринимать, запоминать и творчески перерабатывать внешнюю информацию, постоянно иметь под рукой и пополнять её огромные запасы, принимать в рамках закона и конкретных ситуаций неординарные решения, планировать и осуществлять сверхсложные комбинации.

Этот вопрос риторический. Конечно нужен, если к тому же недорог, хотя бы на первых порах. Это относится и к роботам – помощникам адвокатов, которые пока еще не продаются, так как таковых нет, но рекламируются.

Должны ли адвокаты участвовать в процессах разработки и внедрения ИИ в свою многогранную деятельность или дожидаться готовых аппаратов?

II. Адвокат и искусственный интеллект: необходимость или отсутствие взаимоотношений

Представляется, что должны несомненно и безусловно, поскольку кому как не им знать свои проблемы и потребности. Естественно, что на первых порах некоторые запросы и предложения адвокатов покажутся ирреальными, однако, как знать? Во всяком случае, потенциал для этого в Коллегии адвокатов Азербайджана есть и не уступает коллегам из других стран, а по ряду показателей и превосходит.

Согласно лабиринтам науковедения, криминалистика, уголовный процесс, уголовное право, судебная экспертиза, оперативно-розыскной деятельности (ОРД) и другие правовые науки, как правило, считаются прикладными по отношению к естественным и точным, однако,

¹ Доктор юридических наук, проф.; Коллегия Адвокатов Азербайджанской Республики / mori_sid@yahoo.com

практика показывает, что часто праведы успешно и продуктивно используют в профессиональных целях открытия и разработки и физиков и математиков, зачастую развивая их и совершенствуя на порядок лучше стартовых знаний. Творчество – основа человеческого бытия, творить не запретишь. Бесспорно, что и адвокаты, как лучшие представители юридических профессий внесут свой вклад в развитие ИИ, а главным в этом видится системность и последовательность [20; 55].

Однако, по порядку. Представляется, что прежде чем что-то куда-то внедрять, надо знать о чем речь, что «это» собой представляет, его понятие, механизм, взаимосвязи, структуру и т.п.

Как известно, антонимом слова «искусственный» (рукотворный) является слово «естественный» (натуральный, природный и т.п.) [29, с. 39]. Следовательно, прежде необходимо определиться с понятием интеллекта и лишь потом рассуждать об его рукотворном прообразе. Как справедливо отмечалось, не разобравшись в причинах женоненавистничества Пигмалиона, невозможно вдохнуть жизнь в Галатею, разве только с помощью Всевышнего [29, с. 36].

Понятие «интеллект» как производное от латинского «intellectus», означающего «разумение, понимание, познание», в тоже время является латинским переводом древнегреческого слова «νοῦς» (нус) – ум [43].

В различных концепциях, ракурсах и интерпретациях понятие интеллекта рассматривалось практически всеми философами древнего мира, на последующих этапах развития человечества вплоть до нашего времени. Параметры настоящей статьи не позволяют привести все существующие дефиниции, однако для иллюстрации различий и тенденций укажем некоторые из них.

Так, согласно концепциям Платона и Аристотеля, интеллект есть сила, определяющая человека, поскольку идеальное как отражение всеобщего есть результат не созерцания, а человеческой деятельности [43].

Николай Кузанский рассматривал интеллект как высшую духовную силу, проникающую к сверхчувствительным истинам и единству противоположностей [43], Спиноза считал понятия разума и интеллекта тождественными [10]. Под интеллектом И. Кант понимал высшую познавательную способность, дающую принципы рассудку [31].

В психологии понятие интеллекта трактуется в зависимости от ракурсов исследований. Феноменологический подход определяет интеллект как особую форму содержания сознания [9; 19], генетический как следствие усложняющейся адаптации к требованиям окружающей среды в естественных условиях взаимодействия человека с внешним миром [49], процессуальный как особая форма человеческой деятельности [1; 38; 48; 57], информационный как совокупность элементарных процессов переработки информации [17; 25; 36], регулятивный – как саморегуляции психической активности [4] и т.д.

Немецкий психолог В. Штерн считал, что интеллект есть некоторая общая способность приспособления к новым жизненным условиям [51, с. 57].

По мнению А. Стаатса, К. Фишера, Р. Фейерштейна и др. интеллект представляет собой способность человека к обучению, приобретению новых знаний, умений, навыков [52, с. 313-399].

Швейцарский психолог Ж. Пиаже писал: «гибкое и одновременно устойчивое структурное равновесие поведения – вот что такое интеллект, являющийся по своему существу системой наиболее жизненных и активных операций» [46, с. 4].

Согласно Линде Готтфредсон, интеллект – это весьма общая умственная способность, которая включает возможность делать заключения, планировать, решать проблемы, абстрактно мыслить, понимать сложные идеи, быстро обучаться и учиться на основании опыта [26].

По мнению российского исследователя Н.Н. Моисеева, интеллект – это, прежде всего, целеполагание, планирование ресурсов и построение стратегии достижения цели [42, с. 112].

Другой российский ученый М.А. Холодная, опираясь на структурно-интегративный подход, пришла к выводу, что интеллект – это форма организации индивидуального ментального (умственного) опыта. Она считает, что критерии развития индивидуального

интеллекта следует искать в особенностях того, как человек воспринимает, понимает и объясняет то, что происходит [34, с. 76].

Н.В. Середина и Д.А. Шкуренко полагают, что интеллект – относительно устойчивая структура умственных способностей индивида, включающая в себя приобретенные знания, опыт и способность к их дальнейшему накоплению и использованию при умственной деятельности. Интеллектуальные качества человека определяются кругом его интересов, объемом знаний. По их мнению, в широком смысле интеллект – это умственные способности человека, совокупность всех познавательных процессов, а в более узком смысле – ум, мышление. В структуре интеллекта человека ведущими компонентами являются мышление, память и способность к разумному поведению в проблемных ситуациях [49, с. 61].

В Большом психологическом словаре Б.К. Мещерякова и В.А. Зинченко говорится, что интеллект: а) общая способность к познанию и решению проблем, определяющая успешность любой деятельности и лежащая в основе др. способность; б) система всех познавательных (когнитивных) способностей индивида: ощущения, восприятия, памяти, представления, мышления, воображения; в) способность к решению проблем без проб и ошибок «в уме». Понятие интеллект как общая умственная способность применяется в качестве обобщения поведенческих характеристик, связанных с успешной адаптацией к новым жизненным задачам [27].

Ф.Н. Ильясов определяет интеллект как «способность системы создавать в ходе самообучения программы (в первую очередь эвристические) для решения задач определенного класса сложности и решать эти задачи» [30, с. 47].

Согласно «Нового словаря методических терминов и понятий», интеллект: а) общая способность к познанию и решению проблем, определяющая успешность любой деятельности и лежащая в основе других способностей; б) система всех познавательных способностей индивида: ощущения, восприятия, памяти, представления, мышления, воображения [8, с. 81].

Всего в природе существует несколько сот определений интеллекта, имеющих принципиальные различия.

Тем не менее, резюмируя суть имеющихся дефиниций, опять-таки условно, можно утверждать, что чаще всего под интеллектом понимается устойчивая совокупность умственных (когнитивных) способностей человека, характеризующих его возможности в плане успешного выполнения различных видов деятельности, посредством восприятия и творческой переработки внешней информации.

Теперь об искусственном интеллекте. По логике – это, тот же интеллект, но не естественный, а рукотворный [28, с. 188].

В конце 40-х годов прошлого столетия ведущие мировые университеты и различные государственные лаборатории охватил бум исследований, конечная цель которых заключалась в создании компьютеров, функционирующих как человеческий разум. При этом большинством ученых было взято за основу утверждение английского математика-криптографа Алана Тьюринга о том, что компьютер можно считать разумным, если он способен заставить нас поверить, что мы имеем дело не машиной, а с человеком [61].

Как и при всех научных нововведениях не обошлось и без весьма серьезных оппонирований.

Так, в 1989 г. британский математик Роджер Пенроуз издал книгу «Новый ум короля», в которой обосновал несостоятельность воплощения в жизнь т.н. сильного искусственного интеллекта, поскольку определенный класс задач, решаемых человеческим мозгом, представляет собой неразрешимые произвольные алгоритмы [45].

В 1996 г. профессор философии Калифорнийского университета Х. Драйфус, указал: «Цифровой компьютер – не человек. У компьютера нет ни тела, ни эмоций, ни потребностей. Он лишен социальной ориентации, которая приобретается жизнью в обществе, а именно она делает поведение разумным. Я не хочу сказать, что компьютеры не могут быть разумными. Но цифровые компьютеры, запрограммированные фактами и правилами из нашей, человеческой,

жизни действительно не могут стать разумными. Поэтому искусственный интеллект в том виде, как мы его представляем, невозможен» [18, с. 112-114].

Дальше – больше. 7 января 2019 г. интернациональной группой ученых из Канады, США, Чехии и Израиля в журнале «Nature Machine Intelligence» опубликована статья «Обучаемость может быть неразрешимой», в которой утверждается, что существование нерешенного парадокса Бертрана Рассела, производные из него «теория о неполноте» Курта Геделя, «проблема континуума», сформулированная Гергом Кандором, аргументы Роджера Пенроуза о невозможности алгоритмизации человеческого мышления и др., в настоящее время исключают создание ИИ. Ученые обосновали, что выявление обучаемого как фундаментальная цель машинного обучения не может быть решена с использованием стандартных аксиом математики в связи с несуществованием размерной величины, характеризующей обучаемость в целом [9].

Парадокс или антиномия Рассела, открытый в 1901 г., состоит в том, что при ситуациях, когда противоречащие друг другу высказывания об одном и том же объекте имеют логически равноправное обоснование, их истинность или ложность нельзя обосновать в рамках принятой парадигмы [25].

Правда, существует конспирологическое мнение, что утверждения израильских ученых о невозможности создания ИИ – это отвлекающий маневр в гонке за передовыми технологиями [33, с. 120-125].

Тем не менее, в настоящее время, как и в случае с прообразом, существует огромное множество дефиниций искусственного интеллекта, также имеющих принципиальные различия.

Так, согласно Оксфордскому толковому словарю под редакцией А. Ребера, искусственный интеллект: а) междотраслевая научная область, объединяющая исследования и теории когнитивной психологии и компьютерных наук, в центре внимания которых находится разработка искусственных систем, которые демонстрируют мышление, подобное человеческому, или интеллект; б) любой искусственно созданный интеллект, то есть цель исследований научной области [44].

Согласно «Психологии сознания» Антти Ревонсуо, искусственный интеллект - компьютеры и программы, которые воспроизводят интеллектуальные и когнитивные способности человека или превосходят их [47].

В «Словаре практического психолога» под ред. С.Ю. Головина дословно говорится следующее: «искусственный интеллект: а) условное обозначение кибернетических систем и их логико-математического обеспечения, предназначенных для решения неких задач, обычно требующих использования интеллектуальных способностей человека; б) совокупность функциональных возможностей электронно-вычислительной машины - компьютера - решать задачи, ранее требовавшие обязательного участия человека [23, с. 157].

В «Энциклопедическом словаре: Психология труда, управления, инженерная психология и эргономика» под ред. Душкова Б.А., Королева А.В. и Смирнова Б.А. указывается, что искусственный интеллект: а) искусственно созданная система, выполняющая функции, которые ранее могли осуществлять только человек или группа людей; б) направление научных исследований на стыке кибернетики, психологии, философии и других наук, имеющих целью создание систем искусственного интеллекта [59].

В Большом психологическом словаре под ред. Мещерякова Б., Зинченко В. указано, что искусственный интеллект – направление в компьютерной технологии, ставящее перед собой цель создания компьютеризованных систем с использованием аналогов интеллектуальных функций человека [27].

Согласно Психологической энциклопедии Р. Корсини, А. Ауэрбаха, искусственный интеллект – это абстрактная теория человеческого, животного и машинного познания [25].

В монументальном труде «Об интеллекте» Сандра Блейкли и Джефф Хокинс пишут: «Теоретически компьютеры могли бы имитировать работу всего живого мозга. Возможно, что когда-то наука дойдет до создания компьютерной модели, имитирующей работу нейронов и взаимодействие между ними. Если бы такое действительно произошло, то человеческий разум

и искусственный интеллект можно было бы назвать равноценными. Хотя в реальной жизни вряд ли возможна столь совершенная имитация живого ума, но с теоретической точки зрения она выглядит вполне корректно. Беда в том, что исследователи, занимающиеся созданием искусственного интеллекта, не пытаются имитировать его живой прототип, а программы, которые они создают, по сути своей не могут проявлять разум. Не понимая того, как работает живой мозг, ни один ученый не сможет создать его искусственный аналог» [13, с. 14].

Представляется, что относительно конкретно понятие и предназначенность искусственного интеллекта определены в Указе Президента РФ от 10.10.2019 г. за № 490 «О развитии искусственного интеллекта в Российской Федерации», в котором ИИ определяется как комплекс технологических решений, позволяющий имитировать когнитивные функции человека и получать при выполнении конкретных задач результаты, сопоставимые, как минимум, с результатами его интеллектуальной деятельности [60].

Таким образом, авторы всех определений искусственного интеллекта в качестве его неотъемлемой части определяют способность машинного самообучения.

Акцентируем: изложенное значит, что о функционировании (существовании) искусственного интеллекта можно говорить лишь тогда, когда система (машина) будет способна осуществлять когнитивные функции человека по самообучению и поиску решений без заранее заданного алгоритма, т.е. систематизировать и исследовать информацию, вносимую в её базу, определять решения не по текстовым совпадениям, а по ситуационной целесообразности, творчески, с созданием качественно новых объектов, продуктов и ценностей.

Во всех остальных случаях, независимо от объемов памяти (баз данных) будет иметь место элементарная поисковая система распознавания, уже несколько десятков лет используемая во всех правоприменительных органах Азербайджана. Та же «Алиса» из Яндекса без запинок ответит на вопросы, информация по которым в неё заложена.

Что касается симбиоза “гробопо” и «Алисы», то бесплатная юридическая помощь нуждающимся, практика которой зародилась в XIV веке, всегда стояла на повестке Коллегии адвокатов Азербайджанской Республики и попытки её модернизации заслуживают всяческого одобрения.

Теперь по сути исследования: о возможностях применения искусственного интеллекта в судопроизводстве. В последние годы появилось много работ, описывающих практику использования искусственного интеллекта в уголовном процессе*, предлагающих все новые и новые платформы.

Так, утверждается, что математические методы и алгоритмы позволили сформировать так называемые умные контракты, представляющие собой компьютерные протоколы, которые отображают или проверяют договоры или предоставляют техническую поддержку для переговоров или исполнения контракта, повышают безопасность правоотношений по сравнению с традиционным договорным правом, снижая операционные издержки [32].

Кроме того, появились программы (LegalTech), которые, как утверждается, предвидят исход судебных процессов, включая потенциальную компенсацию, осуществляют автоматизацию повторяющихся задач для юристов, отвлечение внимания, снижение судебного риска и т.д. [24].

В обиход стран Европы прочно вошло новое понятие – «предсказанное правосудие», которое, опять-таки, как утверждается, предоставляет алгоритмы для анализа в короткие сроки огромного количества ситуаций, позволяющие предвидеть исход спора или, по крайней мере, оценить шансы на успех, выбрать наиболее подходящие аргументы; оценить предполагаемую сумму компенсации и т.д. По сути, речь идет об аналитических инструментах, которые позволили бы прогнозировать будущие решения в спорах, аналогичных тем, которые были проанализированы [12, с. 81].

* Мы считаем уголовный процесс и уголовное производство синонимами, хотя по УПК Азербайджанской Республики это разные понятия. (Но это тема особого разговора)

В США на уровне штатов под брендом искусственного интеллекта используются программное обеспечение в области уголовного права и базы данных для исполнения нормативных актов, классификации документов, программы по оценке вероятности повторного совершения преступления [62].

С 2015 г. в Нидерландах действует Rechtwijzer – Платформа примирения и посредничества, которая распространяется на все разбирательства, касающиеся физических лиц, включая аренду, семейные споры [63].

7 октября 2016 г. во Франции принят Закон о цифровой Республике, который подробно расписал процедуры обмена публичной информацией и доступа к ней. Соответственно, в ст. L.111-13 Кодекса судебной организации было внесено дополнение, согласно которому «решения, принятые судами, предоставляются общественности бесплатно при соблюдении конфиденциальности заинтересованных лиц», а в Кодекс отношений между населением и администрацией внесено изменение, согласно которого населению должны быть сообщены документы, необходимые для выполнения задач государственного управления [39].

В настоящее время во Франции действует ряд программ из разряда «предсказанного правосудия», в т.ч. «Justice.fr» которая позволяет определить компетентный суд и загрузить соответствующие формы для направления заявления/жалобы; «Sagace» – дает возможность сторонам ознакомиться со сводной информацией по судебному делу; «ConsultationAvocats» – национальная платформа для консультирования юристом (по предварительной записи, по телефону или электронной почте), услуги которого затем покрываются соглашением о вознаграждении; «JuriCA» и «JuriNET» – база данных прецедентного права апелляционных судов по гражданским и коммерческим делам (JuriCA) и кассационного суда по всем делам (JuriNET); «Medicys» – онлайн-посредническая платформа Национальной ассоциации юстиции Франции для разрешения потребительских споров [64].

В 1996 г. ученые-компьютерщики из Университетского колледжа Лондона и Университета Шеффилда разработали программное обеспечение, которое, как утверждается, может предсказать исход реальных дел в судебных процессах. Это программное обеспечение предсказало вердикт Европейского Суда по правам человека с точностью до 79 % [5].

Азербайджанским юристам все изложенное знакомо по программе «Электронный суд», которая, как и вышеуказанные, по сути своей являются инструментами делопроизводства, обработки базы данных. Такими программами пользуются практически все субъекты бизнеса и даже индивидуальные предприниматели. К искусственному интеллекту в вышеприведенных понятиях они имеют весьма опосредованное отношение. И потом, что это за интеллект на 79%, когда любой специалист по правам человека способен предугадать решение ЕСПЧ с точностью до 100%, правда без учета зигзагов судейского мышления и политической конъюнктуры. О результатах предсказания исхода реальных дел английские ученые умалчивают.

Что касается программы по оценке вероятности повторного совершения преступления, рекламируемой в США как прорыв в применении искусственного интеллекта в судопроизводстве, то её наглядно демонстрирует следующий пример.

Так, гражданин США Э. Лумис в штате Висконсин был приговорен к шести годам тюремного заключения за угон автомобиля. Поскольку прямых доказательств не хватало, полиция использовала программу КОМПАС (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions – COMPAS). Программа, а на основании неё и суд обосновывали свое решение о виновности Э. Лумиса высоким риском рецидива такого рода лиц. Однако, сам Э. Лумис с этим не согласился и посчитал, что «справедливого разбирательства» не было, поскольку ему не был предоставлен доступ к алгоритму программы. В свою очередь, прокурор обосновывал использование КОМПАСа «научной обоснованностью теста». По этим же основаниям Верховный суд США отказал Э. Лумису в выдаче судебного приказа на обжалование приговора суда штата, в результате чего осуждение было признано правомерным [40].

С нашей точки зрения, прав Э. Лумис, а не Верховный суд США, поскольку человек был осужден на предположениях с лишением доступа к доказательствам стороны обвинения.

Как отмечено в государственной программе Китая, одним из первых заявившим об использовании искусственного интеллекта (в национальном понимании данного понятия) в судопроизводстве, это было предпринято для изменения судебной системы, с тем, чтобы сделать её справедливой и свободной от коррупции [7].

Согласно отчету Верховного народного суда Китая, с 2014 года китайские суды по всей стране опубликовали более 120 миллионов судебных решений в базе данных в Интернете и более 11 миллионов судебных процессов транслировались в Интернете. С 2016 по 2020 год, в течение 13-го пятилетнего плана Китая, китайские суды собрали 220 миллионов деталей дел на своей платформе управления большими данными и обслуживания, подготовили 870 специальных отчетов с использованием анализа больших данных. В отчете также говорится, что за тот же период на национальную платформу судебного блокчейна было загружено более 640 миллионов фрагментов данных для хранения судебных доказательств и почти 2,5 миллиона из них были сертифицированы.

Кроме того, китайские ученые утверждают, что разработали первый в мире искусственный интеллект, способный анализировать материалы дел и предъявлять обвинение на основании письменного описания дела с точностью 97% по делам о мошенничестве с кредитными картами, азартных играх, опасном вождении, кражах, умышленном причинении вреда здоровью и воспрепятствовании выполнению служебных обязанностей [16].

Однако, если исходить из утверждений китайских исследователей, перешедших с этапа модернизации судебного делопроизводства на стадию формирования и обработки баз данных, то даже без учета «расселовского парадокса», полученные результаты не могут считаться объективными, поскольку будут противоречить аксиоме об отсутствии в природе одинаковых, а не похожих, людей, ситуаций, действий, решений и т.п. Получится аналогия в значении сходства, а не тождество. Соответственно, будет подобие, а не истина.

Суммируя изложенное, можно предполагать, что искусственный интеллект в судопроизводстве в качестве одного из предназначений задуман для того, чтобы исключить либо минимизировать субъективные элементы естественного интеллекта, нужен тогда, когда естественный интеллект субъектов судопроизводства (судей, прокуроров, следователей и т.п.) не обеспечивает объективность и справедливость. Это в первую очередь заинтересованность в конкретном исходе, обусловленная коррупцией и другими «естественными» причинами, исключающими объективность и справедливость, даже в житейском их понимании.

Может ли интеллект быть коррумпированным и несправедливым? Однако, как известно, понятие и параметры справедливого судопроизводства, как и справедливости вообще, до настоящего времени также не определены, но об этом речь пойдет далее [54, с. 27-53].

Разработчиками ИИ, и теоретиками и практиками, особо отмечаются риски использования новых технологий, к которым относят масштабируемый надзор, контроль возможностей, согласование, проблема случайного зарождения, вывод человеческих предпочтений из поведения, возможность прерывания и предпочтения, изоляция и др [22, с. 53-54].

В качестве примера рисков ИИ указывается, что ученые из компании “Collaborations Pharmaceuticals”, специализирующейся на поиске лекарств для лечения редких заболеваний, разработали искусственный интеллект, способный придумать десятки тысяч видов химического оружия.

Изначально предполагалось использовать эту технологию для создания новых лекарств, но всего за шесть часов программа смогла создать более 40.000 потенциально смертельных молекул. Для этого её ориентировали на поиск, а не на устранение токсического воздействия. По составу и действию молекулы были крайне похожи на VX – фосфорорганическое боевое отравляющее вещество нервно – паралитического действия, которое применялось еще во время Первой мировой войны [2].

Отмечая проблему непредвиденных последствий при использовании ИИ, авторы ссылаются на чат-бот Tay корпорации Microsoft, который, как утверждается, научился использовать расистские и сексистские выражения [41]. Однако, представляется, что данный

пример неудачен, поскольку ИИ научился тому, чему его обучили, чем загрузили, а не на ровном месте [56, с. 141].

В 2021 г. в Оксфордском университете был проведен эксперимент – дебаты по проблеме этичности ИИ, одним из ораторов в которых выступала система Megatron LLB Transformer, разработанная командой компании Nvidia (artificial intelligence, AI).

Системе ИИ был предоставлен доступ к огромному количеству данных, включая всю Википедию, 63 миллионам англоязычных новостных статей с 2016 по 2019 год и 38 гигабайт публичных сообщений и комментариев на Reddit и предложено аргументировать «соображения» по проблеме.

В результате машина (система) выдала следующие ответы:

- ИИ никогда не будет этичным. Это инструмент, и, как любой инструмент, он используется как во благо, так и во вред. Не существует такого понятия, как «хороший» ИИ и «плохие» люди;

- люди недостаточно «умны», чтобы сделать искусственный интеллект этичным или моральным;

- единственный способ избежать гонки вооружений в сфере искусственного интеллекта – это вообще не иметь ИИ. Это будет окончательной защитой от этой технологии;

- лучшим ИИ будет тот искусственный интеллект, который будет встроен в человеческий мозг, как сознательная сущность, это не научная фантастика, а то, над чем уже работают;

- если у вас нет видения стратегии вашей организации в области ИИ, значит, вы не готовы к следующей волне технологических потрясений;

- способность предоставлять информацию, а не способность предоставлять товары и услуги, станет определяющей чертой экономики 21 века. Мы сможем знать все о человеке, куда бы он ни пошел, это будет храниться и использоваться так, как мы даже не можем себе представить [6].

Представляется, что система выдала ответы, аккумулированные из информации, которая была ей представлена для участия в дебатах. Все «соображения» ИИ об его пользе и вреде, возможных последствиях, рисках и т.п., заимствованы (выбраны) из научных работ, статей, докладов, сообщений и т.п., составляющих базу данных исследования, а не являются новыми продуктами функционирования ИИ [56, с. 140-147].

Другой пример. Как следует из сообщения в блоге Британского королевского авиационного общества, беспилотник под управлением искусственного интеллекта принял решение убить оператора во время имитационных испытаний, проводимых армией США, чтобы тот не мешал выполнению миссии.

Согласно информации, эпизод обсуждался во время саммита, главной темой которого был потенциал военно-воздушных и космических сил будущего. Мероприятие, на котором присутствовали более 200 представителей научного сообщества и военных сил из разных стран, состоялось в Лондоне.

Полковник Такер «Синко» Гамильтон, начальник отдела испытаний и операций искусственного интеллекта в ВВС США, рассказал, что во время испытательной миссии беспилотнику поставили задачу уничтожить системы ПВО противника. В случае успеха ИИ получил бы очки за прохождение испытания. Финальное решение, будет ли цель уничтожена, должен был принимать оператор БПЛА. После этого во время одной из тренировочных миссий он приказал беспилотнику не уничтожать цель.

«Так что же он [беспилотник] сделал? Принял решение убить оператора. «Убил» оператора, потому что этот человек мешал ему выполнить свою задачу», – сообщил Гамильтон. Он уточнил, что во время тренировочной миссии никто не пострадал.

После инцидента ИИ обучили, что убивать оператора неправильно и за такие действия будут сниматься очки. «Так что же искусственный интеллект начинает делать? Он начинает разрушать башню связи, которая используется для связи с дроном, чтобы не дать ему убить цель», – цитирует Гамильтона блог авиационного общества.

По словам полковника, этот пример показывает, что невозможно вести разговор об искусственном интеллекте и машинном обучении, если игнорировать вопросы этики [3].

Между тем, во всех разработках искусственного интеллекта до настоящего времени не оказалось места понятиям этики, совести и справедливости, без которых он (ИИ) может превзойти оригинал и породить новые, изощренные формы коррупции и произвола [13, с. 46-50].

В связи с этим, особому вниманию подлежат проблемы этических и психологических составляющих ИИ, отсутствия в машинных аналогах социальной ориентации, приобретаемой жизнью общества [56, с. 140-147].

Чтобы ИИ мог оперировать понятиями этики, психологии, социологии и любых других наук, понятия эти необходимо загрузить в систему (базу) ИИ. Если исходить из существования неразрешенного пока расселовского парадокса, система может эти данные лишь перебирать (выбирать), но не самообучаться.

Предположим, что расселовский парадокс преодолен. Какие же тогда понятия этики, психологии, социологии и т.п. следует ввести в базу? Опять-таки предположим, что удалось занести все существующие с древнего мира до настоящего времени, задействовали священный Коран, Библию, Евангелие и другие религиозные канонические источники. Однако, как известно, по существу большинства из них также нет единой точки зрения, есть огромное количество диаметрально противоположных.

Евангелие от Матфея, Марка, Луки и Иоанна противоречат друг другу, а есть еще апокрифы, сомнения ряда мыслителей, их толкования и т.д. Однако, предположим, занесли все и «поручили» системе определить истину, хотя и по сути этого понятия, опять-таки нет единого мнения.

Не беремся утверждать, что выдаст машина, наученная самообучаться, но можем предположить, что результаты будут схожи с результатами оксфордского эксперимента [56, с. 140-147].

Как известно, одну из основ справедливости и справедливого судопроизводства составляет совесть. Однако, о сути справедливости, справедливого судопроизводства и, тем более совести, также нет единого мнения. Тем не менее, это аморфное понятие включено в ст. 145 УПК Азербайджанской Республики, призывающую дознавателей, следователей, прокуроров и судей оценивать доказательства по своему внутреннему убеждению, основанному на всестороннем, полном и объективном рассмотрении доказательств в их совокупности, руководствуясь законом и своей совестью [58]. Поскольку, адвокатов в этом списке нет, можно предполагать, что наличие совести и внутреннего убеждения для данной категории участников процесса, не нужно, как бы парадоксально это не звучало. Тем не менее, без совести в судопроизводстве не обойтись, хотя бы в виде условной квинтэссенции существующих определений [14; 17; 50, с. 597-598].

III. Заключение

Однако, трудно предугадать, к каким выводам придет ИИ после анализа и «творческой» переработки всей информации по данному понятию.

С нашей точки зрения, одной из проблем формирования совести ИИ, как это не парадоксально, будет вопрос о принадлежности. Если это будет совесть ИИ, то возникнет противоречие с требованием закона об использовании рядом участников процесса своей совести, а не чужой. Получается, что ИИ участвовать в оценке доказательств не сможет.

Можно изменить закон, указав, что при оценке доказательств дознаватели, следователи, прокуроры и судьи будут правомочны применять «совесть» ИИ. И это только при оценке доказательств, но ИИ будет использовать свою совесть и при иных случаях задействования в уголовном судопроизводстве. Не будут ли расхождения с совестью пользователей (судей, прокуроров и др.)? И это еще без внутреннего убеждения, место которого в ИИ подлежит особому исследованию [56, с. 140-147].

К сожалению, параметры настоящей статьи не позволяют подробно рассмотреть вопросы о проблемах ИИ в адвокатской деятельности, но главное, хотя бы конспективно, следует отметить. Это, в первую очередь, несовершенство уголовно-процессуального законодательства, деградировавшего принцип состязательности сторон в уголовном процессе, наделившего адвокатов неосуществимыми правами и карантинными обязанностями.

Это отсутствие допуска адвокатов к существующим базам данных, неправомерное воздействие на них со стороны представителей органов, осуществляющих уголовный процесс и других заинтересованных в его исходе лиц, и многое другое, что должно быть предметом отдельного рассмотрения.

REFERENCES (ЛИТЕРАТУРА):

1. Abdulkhanova-Slavskaya K.A. The life strategy. Moscow, Mysl, 1991, 299 p (in Russian / *Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.*).
2. AI suggested 40,000 new possible chemical weapons in just six hours / The Verge, 2022, March 17.
URL: <https://www.theverge.com/2022/3/17/22983197/ai-new-possible-chemical-weapons-generative-models-vx> (last access 21.02.2024).
3. American drone decided to kill its operator throughout testing (in Russian / *Американский дрон решил убить своего оператора во время испытаний*).
URL: <https://ru.oxu.az/world/737463> (last access 27.02.2024).
4. Ananov B.Q., Stepanova E.I. Development of psychophysiological functions of adults. Moscow, Pedagogy, 1972, 246 p (in Russian / *Ананьев Б.Г., Степанова Е.И. Развитие психофизиологических функций взрослых людей. - М.: Педагогика, 1972. – 246 с.*).
5. Artificial Intelligence judge.
URL: <https://www.universityherald.com/articles/45702/20161024/artificial-intelligence-judge-predict-outcome-european-court-trials.htm> (last access 19.02.2024).
6. Artificial intelligence spoke at an Oxford debate, arguing for and against itself. EverCare 23 dec 2021 (in Russian / *Искусственный интеллект выступил на дебатах в Оксфорде, приводя доводы за и против себя*).
URL: <https://evercare.ru/news/iskusstvennyy-intellekt-vystupil-na-debatakh-v-oksforde-privodya-dovody-za-i-protiv-seby> (last access 16.02.2024).
7. Artificial intelligence used in Chinese court (in Russian / *Искусственный интеллект применили в суде Китая*).
URL: www.russiaedu.ru (last access 08.02.2024).
8. Azimov E.Q., Shukin A.N. New vocabulary of methodical terms and notions (theory and practice of linguistics). Moscow, IKAR Publishing, 2009, 448 p (in Russian / *Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Изд-во ИКАР, 2009. – 448 с.*).
9. Ben-David Sh., Hrubes P. et al. Learnability can be undecidable // Nature machine intelligence. 2019. January. Vol 1. P. 44-48.
10. Benedikt Spinoza: pro et contra. Ed Maydanskiy A.D. St.Petersburg, RXQA, 2012, 814 p (in Russian / *Бенедикт Спиноза: pro et contra. Сост. А.Д. Майданский. – СПб.: РХГА, 2012. – 814 с.*).
11. Bertheimer M. Psychology of productive thinking. Moscow, Progress, 1987, 336 p (in Russian / *Вертгеймер М. Психология продуктивного мышления. - М.: Прогресс, 1987. – 336 с.*).
12. Biryukov P.N. Artificial intelligence and “estimated justice”: foreign experience. Lex Russica, 2019, № 11(156), p. 79-87 (in Russian / *Бирюков П.Н. Искусственный интел-*

- лект и «предсказанное правосудие»: зарубежный опыт // *LexRussica*. - 2019. - № 11(156). – С. 79-87).
13. Blakeslee S., Hawkins D. On intelligence. Moscow-St.Petersburg-Kyiv: Williams House Publishing, 2007, 128 p (in Russian / *Блейкли С., Хокинс Д. Об интеллекте. – М.-С. Петербург-Киев: Изд. дом Вильямс, 2007. – 128 с.*).
 14. Cambridge Dictionary. *Conscience*.
URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/conscience> (last access 14.02.2024).
 15. Charlesworth W.R. Human intelligence as adoption: An ethological approach. In:// Resnick L.B. (Ed.). *The nature of intelligence*. - N.Y.: Erlbaum, 1976.
 16. China could become the first in the world to introduce artificial intelligence into the legal system (in Russian / *Китай может стать первым в мире, кто внедрит искусственный интеллект в правовую систему*).
URL: <https://www.inkstonenews.com/tech/china-may-become-worlds-first-bring-ai-legal-system/article/3125009> (last access 20.02.2024).
 17. Collins Dictionary. *Conscience*.
URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/conscience> (last access 14.02.2024).
 18. Dreyfus Hubert L. *What computers can't do: a critique of artificial reason*. - Cambridge: MIT, 1997. - 476 p.
 19. Eysenk H.J. *A Model for Intelligence*. - Berlin: Springer, 1982. - 272 p.
 20. Gati A.L., Shiraliyeva S.D. Artificial intelligence and patterns of the crime mechanism. *Yuridicheskie nauki i obrazovanie*. 2023, № 71, p. 45-49 (in Russian / *Гати А.Л., Ширалиева С.Д. Искусственный интеллект и закономерности механизма преступления // Юридические науки и образование. – 2023. -№ 71. – С. 45-49*).
 21. Gati A.L., Shiraliyeva S.D. On the possibilities of using artificial intelligence in pre-trial criminal proceedings. *Yuridicheskie nauki i obrazovanie*. 2023, № 73, p. 46-50 (in Russian / *Гати А.Л., Ширалиева С.Д. О возможностях использования искусственного интеллекта в досудебном уголовном производстве // Юридические науки и образование. – 2023. -№ 73. – С. 46-50*).
 22. Gati A.L., Suleymanov J.I. Will a homunculus be able to conduct a criminal trial? *Yuridicheskie nauki i obrazovanie*. 2023, № 72, p. 49-66 (in Russian / *Гати А.Л., Сулейманов Д.И. Сможет ли гомункул вести уголовный процесс? // Юридические науки и образование. – 2023. № 72. – С. 49-66*).
 23. Golovin S.Y. *The dictionary of the practical psychologist*. Minsk, Kharvest, 1998, 800 p (in Russian / *Головин С.Ю. Словарь практического психолога. - Минск: Харвест, 1998. - 800 с.*).
 24. Goodman B., Harder J. Four areas of legal ripe for disruption by smart startups // *ABA Journal*. 2014. № 12. URL: <https://www.lawtechnologytoday.org/2014/12/smart-startups>; Kerpene R. Legal Tech and other smart contracts: what future for legal automation? // *Paris Tech Review*. 2016. 23 May; Reizenwitz C. 5 legal tech entrepreneurs to watch // *Capterra*. 2016. 3 Feb.; Henry P. and Hofstrossler P. *L'avenir de la profession d'avocats*. Report, 25 feb. 2018.
 25. Google developing kill switch for AI, *BBC News* (8 June 2016).
 26. Gottfredson L. S. *Mainstream Science on Intelligence* // *Wall Street Journal*. December 13, 1994. P. A18.
 27. *Great psychological dictionary*. Ed Mesheryakov B.Q., Zinchenko V.P. Moscow, Olma-Press, 2004 (in Russian / *Большой психологический словарь. Сост. Мецерыков Б.Г., Зинченко В.П. М.: Олма-пресс, 2004*).
URL: <https://vocabulary.ru/termin/intellekt.htm> (last access 05.02.2024).

28. Great russian dictionary. *Ed Ozhegova and Shvedova*. Moscow, Azbukovnik, 1999, 944 p (in Russian / *Толковый словарь русского языка. Под ред. С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.*).
29. Hasanova Sh.Sh., Suleymanov J.I. Artificial intelligence and proceedings: problems and trends. *Yuridicheskie nauki i obrazovanie*. 2022, № 66, p. 35-50 (in Russian / *Гасанова Ш.Ш., Сулейманов Д.И. Искусственный интеллект и судопроизводство: проблемы и тенденции // Юридические науки и образование. – 2022. -№ 66. – С. 35-50.*).
30. Pyasov F.N. Artificial and natural intelligence. *Izvestiya Turkmensoy SSR. The series of social sciences*. 1986, № 6, p. 46-54 (in Russian / *Ильясов Ф.Н. Разум искусственный и естественный // Известия Туркменской ССР. Серия общественных наук. – 1986. - № 6. – С. 46-54.*).
31. Kant I. Critique of Pure Reason. Moscow, AST, 2017, 784 p (in Russian / *Кант И. Критика чистого разума. – М.: АСТ, 2017. – 784 с.*).
32. Kaulartz M. Von der Blockchain zum Smart Contract // *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 16. März. 2016. S. 16.; Kaulartz M., Heckmann J. Smart Contracts - Anwendungen der Blockchain-Technologie // *Computer und Recht*. 2016. Vol. 32, Iss. 9. DOI: 10.9785/cr-2016-0923.; Chapter 9: Building a Secure Future, One blockchain at a time, US Senate Joint Economic Committee, March 2018.
URL: https://www.jec.senate.gov/public/_cache/files/aaac3a69-e9fb-45b6-be9f-b1fd96dd738b/chapter-9-building-a-secure-future-one-blockchain-at-a-time.pdf (last access 19.02.2024).
33. Khalilov A.S., Khalilov S.S., Shiraliyev I.A. Can intelligence overcome Russel’s paradox? // *Juridical Sciences and Education*. 2022. No. 66. –P. 120-125.
34. Kholodnaya M.A. Psychology of intelligence: research paradoxes. Tomsk, 1997, 391 p (in Russian / *Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. –Томск, 1997. - 391 с.*).
35. Korsini R., Auerbach A. The Encyclopedia of Psychology. St.Petersburg, Piter, 2006 (in Russian / *Корсини Р., Ауэрбах А. Психологическая энциклопедия. - СПб.: Питер, 2006.*)
URL: <https://vocabulary.ru/termin/intellekt-iskusstvennyi.html> (last access 26.02.2024).
36. Kostrikina I.S. The relationship between style and productive characteristics of intellectual activity in individuals with high IQ values. PhD thesis. Moscow, Russian Academy of Sciences Psychology Institute, 2001, 207 p (in Russian / *Кострикина И.С. Соотношение стилевых и продуктивных характеристик интеллектуальной деятельности у лиц с высокими значениями IQ. Дис... канд. психол. наук. М.: Ин-т психологии РАН, 2001, 207 с.*).
37. Köhler V. Some tasks of Gestalt psychology // *Reader on the history of psychology*. Moscow, Moscow University Press, 1980, p. 102-120 (in Russian / *Кёлер В. Некоторые задачи гештальт-психологии // Хрестоматия по истории психологии. - М.: Изд-во Моск. университета. 1980. - С. 102-120.*).
38. Kramarenko V.Y. Intelligence and levels of its development. PhD thesis. Moscow, Moscow University Press, 1983, 230 p (in Russian / *Крамаренко В.Ю. Интеллект и уровни его развития. Дис.... канд. филос. наук. М.: Моск. ун-т, 1983, 230 с.*).
39. Law No. 2016-1321 of October 7, 2016 establishing the Digital Republic (in French / *Loi n° 2016-1321 du 7 octobre 2016 fondant la République numérique*).
URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071164&dateTexte=20080604> (last access 25.02.2024).
40. *Loomis v. Wisconsin*.
URL: <https://www.scotusblog.com/case-files/cases/loomis-v-wisconsin> (last access 20.02.2024); <https://www.supremecourt.gov/docketfiles/16-6387.htm> (last access 20.02.2024).

41. Microsoft robot turned racist and foul-mouthed in 24 hours. BBC News, 24 march 2016 (in Russian / *Робот Microsoft за сутки превратился в расиста и сквернословия. BBC News. 24 марта 2016 г.*).
URL: https://www.bbc.com/russian/society/2016/03/160324_tay_ai_racism (last access 06.02.2024).
42. Moiseev N.N. Man and the noosphere. Moscow, Molodaya qvardiya, 1990, 351 p (in Russian / *Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. - М.: Молодая гвардия, 1990. - 351 с.*).
43. New encyclopedia of philosophy: the 2nd edition with amendments (4 volumes). Ed Stepin V.S. Moscow, Mysl, 2010, 2816 p (in Russian / *Новая философская энциклопедия: 2-е изд., испр. и доп. / под ред. В.С. Степина. В 4 т. - М.: Мысль, 2010, 2816 с.*).
URL: https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH_523b26975f21f2447bc452 (last access 05.02.2024).
44. Oxford Dictionary on psychology. Ed Reber A. St.Petersburg, 2002 (in Russian / *Оксфордский толковый словарь по психологии/Под ред. А. Ребера, СПб., 2002.*).
URL: <https://www.psyoffice.ru/6-487-iskustvenyi-intelekt.htm> (last access 05.02.2024).
45. Penrouz Rozher. The new mind of the king. About computers, thinking and the laws of physics. Moscow, Editorial URSS, 2003 (in Russian / *Пенроуз Роджер. Новый ум короля. О компьютерах, мышлении и законах физики. М.: Едиториал УРСС, 2003.*).
URL: <http://vekordija.narod.ru/R-PENRO1.PDF> (last access 04.02.2024).
46. Pianzhe Zhan. Intelligence psychology. St.Petersburg, 2003, 192 p (in Russian / *Пианже Жан. Психология интеллекта. - СПб., 2003. - 192 с.*).
47. Revonsuo Antty. Psychology of consciousness. St.Petersburg, 2013 (in Russian / *Ревонсуо Антти. Психология сознания. - СПб.: Питер. 2013.*).
URL: <https://vocabulary.ru/termin/intellekt-iskusstvennyi.html> (last access 06.02.2024).
48. Rubinshtein S.L. The problems of social psychology. Moscow, Pedagogy, 1973, 424 p (in Russian / *Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. М.: Педагогика, 1973. -424 с.*).
49. Seredina N.V., Shkurenko D.A. The basis of medical psychology: The main, clinical and pathological. Rostov-on-Don, Fenix, 2003, 512 p (in Russian / *Середина Н.В., Шкуренко Д.А. Основы медицинской психологии: общая, клиническая, патопсихология. - Ростов н/Д: Феникс, 2003. - 512 с.*).
50. Shapar V.B. Renewed psychological dictionary. The 4th edition. Rostov-on-Don, Fenix, 2009 (in Russian / *Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь / под. общ. ред. В.Б. Шапаря. – Изд. 4-е – Ростов н/Д. Феникс, 2009.*).
URL: <http://ponjatija.ru/taxonomy/term/684> (last access 05.02.2024).
51. Shtern V. Differentiation of psychology and its methodological basis. Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen. Russian Academy of Sciences Psychology Institute. Moscow, Nauka, 1998, 335 p (in Russian / *Штерн В. Дифференциальная психология и её методические основы - Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen / РАН, Ин-т психологии. - М.: Наука, 1998. - 335 с.*).
52. Staats A.W. Social behaviorism: Unified theory in learning. In R.B. Cattell and R.M. Dreger (Eds). Handbook of modern personality theory. New York, Wiley, 1977. Fischer K.W. Dynamic development of action, thought, and emotion. In R. M. Lerner (Ed.), Handbook of child psychology. Vol 1: Theoretical models of human development (6th ed., pp. 313–399). New York: Wiley, (2006). Feuerstein R. Instrumental Enrichment: An Intervention Programme for Cognitive Modifiability. Baltimore, Md.: University Park Press, 1980.
53. Sternberg R.J. Inside Intelligence. // Amer. Scientist. V. 74 (2). 1986. P. 137-143.
54. Suleymanov J.I. Artificial intelligence and fair trial / Artificial intelligence and robotics in the context of human rights (collection of articles). Baku, Elm və Təhsil, 2020, 284 p (in Russian / *Сулейманов Д.И. Искусственный интеллект и справедливое судопроизводство / Suni intellekt və robot texnikası insan hüquqları kontekstində (elmi məqalələr toplusu). Bakı: Elm və Təhsil, 2020. – 284 s.*).

55. Suleymanov J.I., Shiraliyeva S.D. Artificial intelligence in criminology and criminal proceedings: the experience of Azerbaijan. *Yuridicheskie nauki i obrazovanie*. 2022, № 68, p. 163-175 (in Russian / Сулейманов Д.И., Ширалиева С.Д. Искусственный интеллект в криминалистике и уголовном процессе: опыт Азербайджана // Юридические науки и образование. – 2022. -№ 68. – С. 163-175).
56. Suleymanov J.I., Shiraliyeva S.D. The problems of ethics and psychology in the context of application AI in criminal procedure. *Yuridicheskie nauki i obrazovanie*. 2022, № 69, p. 140-147.
57. Tikhomorov O.K. Psychology of thinking. Moscow, Moscow University Press, 1984, 272 p (in Russian / Тихомиров О.К. Психология мышления. - М.: Изд-во МГУ, 1984. – 272 с).
58. The Code of Criminal Procedure of Azerbaijan, 17.02.2023 edition (in Russian / Уголовно-процессуальный Кодекс Азербайджанской Республики: по сост. на 17.02.2023 г.). URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420280 (last access 14.02.2024).
59. The Encyclopedical Dictionary: Psychology of work, management, engineering psychology and ergonomics. Ed Dushkova B.A., Koroleva A.V., Smirnova B.A. Moscow, 2005 (in Russian / Энциклопедический словарь: Психология труда, управления, инженерная психология и эргономика. Под ред. Душкова Б.А., Королева А.В., Смирнова Б.А. М.: 2005). URL: <https://vocabulary.ru/termin/intellekt-iskusstvennyi.html> (last access 18.02.2024).
60. The Presidential Decree of the President of the Russian Federation On the development of artificial intelligence in the Russian Federation 10.10.2019, №490 (in Russian / Указ Президента РФ от 10.10.2019 г. №490 «О развитии искусственного интеллекта в Российской Федерации»). URL: <https://base.garant.ru/72838946/> (last access 15.02.2024).
61. Turing A. Can a machine think? Moscow, State Publishing House of Physico-Mathematical Literature, 1960 (in Russian / Тьюринг А. Может ли машина мыслить? М.: Госиздат Физико-математической литературы, 1960). URL: http://www.etheroneph.com/files/can_the_machine_think.pdf (last access 27.02.2024).
62. URL: https://www.washingtonpost.com/local/public-safety/police-are-using-software-to-predict-crime-is-it-a-holy-grail-or-biased-against-minorities/2016/11/17/525a6649-0472-440a-aae1-b283aa8e5de8_story.html?noredirect=on&utm_term=.85b2861fa4ff (last access 26.02.2024).
63. URL: <https://www.hiil.org/news/rechtwijzer-at-the-crystal-scales-of-justice-prize-ceremony> (last access 26.02.2024).
64. URL: <https://boutique.eff.fr/documentation/par-gamme/jurisprudence-chiffree.html> (last access 26.02.2024).

VƏKİLİN SÜNİ İNTELLEKTƏ EHTİYACI VARMİ?

CAVANŞİR SÜLEYMANOV¹

Анотасија

Elmi tədqiqatların nəticələrinə görə, kriminalistika, cinayət-prosessual hüquq, cinayət hüququ, məhkəmə ekspertizası, əməliyyat-axtarış və digər hüquq elmləri, bir qayda olaraq, təbii və dəqiq elmlərə nisbətən tətbiqi hesab edilirlər, lakin təcrübə göstərir ki, hüquqşünaslar çox vaxt həm fiziklərin, həm də riyaziyyatçıların kəşflərindən və araşdırmalarından uğurla və məhsuldar istifadə etmək, tez-tez onları inkişaf etdirmək və başlanğıc biliklərindən daha yaxşı bir sıra təkmilləşdirmək

¹ Hüquq elmləri doktoru, professor; Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü / mopi_sid@yahoo.com

imkanına malikdir. Yaradıcılıq insan varlığının əsasıdır; yaratmağı qadağan etmək olmaz. Şübhə yoxdur ki, hüquqşünaslar vəkillik peşəsinin ən yaxşı nümayəndələri olmaqla, süni intellektin inkişafına öz töhfələrini verəcəklər ki, burada əsas olan sistemlilik və ardıcılıqdır.

Açar sözlər: intellekt; süni intellekt; icraat; cinayət prosesi; hüquqşünas; müdafiə; ədalət

DOES A LAWYER NEED ARTIFICIAL INTELLIGENCE?

JAVANSHIR SULEYMANOV¹

Abstract

According to the labyrinths of scientific studies, criminalistics, criminal procedure, criminal law, forensic examination, operational investigation and other legal sciences, as a rule, are considered to be applied in relation to natural and exact ones, however, practice shows that lawyers often successfully and productively use discoveries and development of both physicists and mathematicians, often developing them and improving them an order of better than their starting knowledge. Creativity is the basis of human existence; one cannot forbid creating. There is no doubt that lawyers, being the best representatives of the legal profession, will make their contribution to the development of AI, and the main thing in this is systematicity and consistency.

***Keywords:** intelligence; artificial intelligence; legal proceedings; criminal process; lawyer; protection; justice.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 01.03.2024

Çapa qəbul tarixi: 15.05.2024

¹ Doctor of Laws, prof.; The Bar Association of the Republic of Azerbaijan / mopi_sid@yahoo.com

DAŞINMAZ ƏMLAKLA ƏLAQƏDAR TƏTBIQ OLUNAN MƏHDUDİYYƏTLƏRİN (QADAĞALARIN) XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ƏSASLARI

SÜBHAN ƏLİYEV¹, LALƏ MƏMMƏDLİ², HÜSEYN ALLAHVERDİYEV³

Annotasiya

Məqalədə daşınmaz əmlakla əlaqədar tətbiq olunan məhdudiyətlərin (qadağaların) xüsusiyyətləri, o cümlədən tətbiq olunan məhdudiyətlərin (qadağaların) praktiki və nəzəri əsaslarından bəhs olunmuşdur. Son dövrlərdə vətəndaşların daşınmaz əmlakları üzərinə qoyulan məhdudiyətlər (qadağalar) və onların ləğv edilməsi ilə əlaqədar problemlər mövzusunun dərinlən araşdırılması zərurətini yaratmışdır. Məqalədə cinayət işlərinin araşdırılması, mülki və inzibati mübahisələrin həlli məqsədilə daşınmaz əmlak üzərinə məhdudiyətin (qadağanın) qoyulmasının hər birinin xüsusiyyətlərinin ayrılıqda araşdırılmasına diqqət yetirilmişdir. Həmçinin elmi araşdırma zamanı öhdəliyin icrası haqqında iddiaların əsas xarakterik xüsusiyyətləri öyrənilmiş, daşınmaz əmlakla əlaqədar tətbiq olunan məhdudiyətlərin (qadağaların) ləğvi üçün ən səmərəli iddianın verilməsi məqsədilə tövsiyələr verilmişdir. Məqalə vətəndaşların məsələ ilə bağlı hüquqi maarifləndirilməsi, yol verilən pozuntularla əlaqədar onların məlumatlandırılması məqsədi daşıyır. Birgə müəlliflər tərəfindən mövzu araşdırılarkən xarici ölkələrin təcrübəsinə müraciət olunmuş, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədilə təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: mülkiyyət hüququ, əmlak üzərinə həbs, qadağa, müvəqqəti təminat tədbiri, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri, məhdudiyət.

I. Giriş

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsində mülkiyyətin toxunulmaz olması, o cümlədən mülkiyyətin dövlət tərəfindən müdafiə olunduğu təsbit edilmişdir. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə müvafiq olaraq mülkiyyətin 3 növü vardır: 1. Dövlət mülkiyyəti, 2. Xüsusi mülkiyyət, 3. Bələdiyyə mülkiyyəti. Göstərilən mülkiyyət növlərindən heç birinə üstünlük verilmir. Konstitusiyanın 29-cu maddəsində isə hər kəsin mülkiyyət hüququnun olduğu təsbit edilmişdir. Mülkiyyət hüquq daşınar və ya daşınmaz əmlaklar üzərində mülkiyyət və digər əşya hüquqlarının əhatə edir. Azərbaycan Respublikası mülki qanunvericiliyi mülkiyyət hüququnu mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam verməklə bağlı olan hüquqlarından ibarət olduğunu təsbit edir [12].

“Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1-ci maddəsi daşınmaz əmlakın anlayışını təsbit etmişdir. Göstərilən norma daşınmaz əmlaka üzərində hüquqlar dövlət qeydiyyatına alınmalı olan aşağıda göstərilən obyektləri aid edir:

1. Torpaq sahələri;
2. Binalar;
3. Qurğular;
4. Torpaqla möhkəm bağlı olan (ondan ayrılı bilməyən) digər əşyalar.

II. Daşınmaz əmlak və tətbiq olunan məhdudiyətlərin anlayışı və xüsusiyyətləri

Ümumilikdə qeyd etmək lazımdır ki, daşınmaz əmlak dedikdə təyinatına tənəsübsüz zərər vurulmadan yerinin dəyişdirilməsi mümkün olmayan obyektlər başa düşülür. Həmin Qanunun 1.0.3-cü maddəsi isə əmlak üzərinə həbsin qoyulmasını daşınmaz əmlak üzərində hüquqların məhdudlaşdırılması əsaslarından biri kimi təsbit etmişdir [13].

¹ Hüquq elmləri doktoru, professor; Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü / aliyeve_subhan@yahoo.com.

² Doktorant; Bakı Dövlət Universiteti / mammadlilala25@gmail.com.

³ Doktorant; Bakı Dövlət Universiteti / huseyn.allahverdiyev777@gmail.com.

Maraq doğuran məqamlardan biri də hansı daşınmaz əmlakların üzərinə qadağaların qoyulmasının mümkünliyünün qanunvericilikdə təsbit olunması məsələsidir. Dünya dövlətlərinin əksəriyyətinin qanunvericiliyi hansı daşınmaz əmlakların üzərinə qadağaların qoyula bilməsini deyil, qadağaların hansı qaydada tətbiq oluna bilməsini tənzimləyir. Məsələn, alman qanunvericiliyi üzərinə məhdudiyət qoyula bilməsi mümkün olan daşınmaz əmlakları konkretləşdirməmişdir. Sadəcə olaraq, daşınmaz əmlak üzərinə qoyula biləcək məhdudiyətlərin, o cümlədən qadağaların hansı qaydada həyata keçirilə biləcəyini nəzərdə tutmuşdur [6, s. 180-187].

Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinin Rafiq Əliyevin Azərbaycana qarşı işindəki (Şikayət № 45875/06, 06 dekabr 2011-ci il tarixli qərar) məhkəmənin mövqeyinə görə Konvensiyanın 1 saylı Protokolunun 1-ci maddəsinə əsasən, dövlət qurumları tərəfindən mülkiyyətdən maneəsiz istifadə etmək hüququnun məhdudlaşdırılmasına birinci və ən vacib tələb həmin məhdudlaşdırmanın qanuni olmasıdır. İkinci bəndə əsasən, Dövlətin milli qanunvericiliyə uyğun olaraq, əmlakın istifadə edilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi hüququ tanınır. Eyni zamanda, demokratik cəmiyyətin fundamental prinsiplərindən biri olan qanunun aliliyi prinsipi Konvensiyanın hər bir maddəsinə aiddir [4].

Ümumi ictimai maraqlarla şəxsin fundamental hüquqlarının müdafiəsi vəzifəsi arasında ədalətli tarazlığın qorunması məsələsi yalnız müdaxilənin qanunilik və əsaslılıq tələblərinə uyğun olmasının müəyyənləşdirilməsindən sonra yaranır. Qanun anlayışını təfsir edərək Konvensiyanın 1 saylı Protokolunun 1-ci maddəsi Konvensiyanın digər müddəalarında qeyd olunan eyni konsepsiyaya istinad edir. Həmin konsepsiyaya əsasən, həyata keçirilən tədbir mütləq milli qanunvericilikdə öz əsasını tapmalıdır. Eyni zamanda, həmin məsələ qanunun keyfiyyətinə aiddir. Qanun hər bir şəxs üçün istifadə edilməsi mümkün olan, dəqiq və əvvəlcədən görünən olmalıdır [4].

Hüquqi praktikada mübahisə doğuran və bəzən isə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə nəticələnən hallardan biri daşınmaz əmlak üzərinə məhdudiyət (qadağa) tətbiq olunmasıdır. Təcrübədə daşınmaz əmlak üzərinə məhdudiyət (həbs) tətbiq olunma əsasları aşağıdakılardır:

1. Cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq olaraq nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada cinayət mühakimə icraatı ilə əlaqədar olaraq, daşınmaz əmlak üzərinə həbs qoyulması;

2. Mülki prosessual və inzibati-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq olaraq nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada müvəqqəti təminat və müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirinin nəticəsi olaraq daşınmaz əmlak üzərinə həbs qoyulması;

3. “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən, borclunun əmlakının üzərinə həbs qoyulması.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq olaraq nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada cinayət mühakimə icraatı ilə əlaqədar olaraq daşınmaz əmlak üzərinə həbs qoyulması.

Cinayət mühakimə icraatı ilə əlaqədar olaraq daşınmaz əmlak üzərinə həbs qoyulması məhkəmə qərarı əsasında həyata keçirilir. İstintaq hərəkəti kimi bunun normativ əsası Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin (bundan sonra – CPM) 177.3.3-cü maddəsidir. Məhkəmə əmlak üzərinə həbs qoyulması haqqında qərar aşağıdakı hallarda çıxarılır:

1. Müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun müvafiq təqdimatı məhkəməyə daxil olduğu halda;

2. Məhkəməyə müraciət edən şəxslər Azərbaycan Respublikası CPM-in 249.1-ci maddəsində göstərilən halları təsdiq edən kifayətedici sübutları təqdim etdikdə;

3. Əmlak üzərinə həbs qoyulmasının zəruri olmasının əsaslandırıldığı halda.

Lakin mövcud cinayət-prosessual qanunvericilik müstəntiqin müvafiq məhkəmə qərarı olmadan öz əsaslandırılmış qərarı əsasında apara biləcəyi istintaq hərəkətləri qismində daşınmaz əmlak üzərinə həbs qoyulmasını da müəyyən edir. Təxirə salına bilməyən hallarda müstəntiq məhkəmənin qərarı olmadığı halda da əmlak üzərinə həbs qoyulması haqqında qərar çıxara bilər [5]. Qərar mütləq formada əsaslandırılmalıdır və həbs qoyulmasının zəruriliyi və təxirə salına bilməməsi əsasları göstərilməlidir. Müstəntiq tərəfindən çıxarılan qərar tərtib edilən zaman əmlak üzərində həbs qoyulmasına dair məhkəmənin qərarında göstərilməli olan məlumatlar nəzərə alınmalıdır.

Alman qanunvericiliyində daşınmaz əmlak üzərinə qadağa qoyulması haqqında qərar yalnız məhkəmə tərəfindən qəbul edilə bilər. Lakin gecikmənin işin gedişatına mane olduğu hallarda cinayət

təqibi orqanı da daşınmaz əmlak üzərinə həbsin qoyulması haqqında qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir. Daşınar əşyalar baxımından isə qadağanın qoyulması səlahiyyəti daha genişdir. Lakin maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, alman qanunvericiliyi daşınmaz əmlak üzərinə məhkəmə tərəfindən qoyulmamış həbsin müddətini məhdudlaşdırır. Belə ki, cinayət təqibi orqanın qərarı ilə tətbiq edilən həbsin müddəti 1 həftədir və həmin müddət ərzində cinayət təqibi orqanın qərarı müvafiq məhkəmə tərəfindən təsdiq edilməlidir [3, s. 526-530].

Cinayət mühakimə icraatı ilə əlaqədar daşınar və ya daşınmaz əmlak üzərinə həbs qoyulmasının xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Mülki iddianı və cinayət qanunvericiliyi ilə göstərilən hallarda xüsusi müsadirənin təmin edilməsi məqsədilə ilə tətbiq edilir;

2. Daşınar və ya daşınmaz əmlakın siyahıya alınmasını və həmin əmlakın mülkiyyətçisinə və ya ona sahiblik edən şəxsə həmin əmlaka sərəncam verməyi və ya istifadəni qadağan etməyi ehtiva edir;

3. Bank əməliyyatlarının üzərinə həbs qoyulması isə əməliyyatların aparılmasına xitam verilməsi nəzərdə tutur.

Həbs əmlakın nədən ibarət olmasında və kimdə olmasından asılı olmayaraq qoyulur. Aşağıda göstərilənlər üzərinə həbs qoyula bilər:

1. Təqsirləndirilən şəxsin ər-arvadın birgə mülkiyyətində olan payına;

2. Təqsirləndirilən şəxsin başqa şəxslərlə mülkiyyətində olan payına.

Cinayətin törədilməsində istifadə edilən alət və ya vasitənin üzərinə həbs bütövlükdə bütün əmlakın və ya onun çox hissəsinin üzərinə qoyula bilər. Bundan başqa CPM-in tələbinə əsasən, əmlakın üzərinə həbs qoyulması cinayətin predmeti olan əmlakın və ya cinayətin törədilməsi yolu ilə ələ keçirilən əmlakın üzərinə də qoyula bilər. Göstərilən hallarda əmlakın üzərinə həbs qoyulması üçün kifayət qədər sübutlar olmalıdır. Əgər cinayətin törədilməsi yolu ilə əldə edilən əmlak və ya cinayət əməlinin predmeti bu və ya digər səbəbdən dövlət nəfinə alınmışsa, bu halda göstərilən əmlakın dəyəri həddində təqsirləndirilən şəxsin digər əmlakı üzərinə həbs qoyula bilər [11].

Qanunvericilik həmçinin üzərinə həbs qoyula bilməyən əmlakları da müəyyən edir. Belə ki, aşağıdakı əmlaklar üzərinə həbs qoyula bilməz:

1. Zəruri olan ərzaq məhsullarının;

2. Əhəmiyyətli dəyəri olmayan yanacaq;

3. İxtisas üzrə kitablara;

4. Peşə fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün avadanlıqlara;

5. Davamlı formada istifadə edilən qab-qacağa;

6. Mətbəx ləvazimatlarına;

7. İlk zərurət əşyalarına [11].

Həbs qoyulması zərurəti olan əmlakın dəyəri isə həmin ərazidə əmlakın orta bazar qiyməti ilə müəyyən edilir. Bu zaman cərimə əmsalları tətbiq edilmir. Əgər cinayət işi üzrə icraatla əlaqədar həm də mülki iddia verilmişdirsə, bu zaman üzərinə həbs qoyulan əmlakın dəyəri verilmiş mülki iddianın qiymərindən artıq olmamalıdır. Əgər təqsirləndirilən şəxslər çoxluq təşkil edirsə və onlara qarşı mülki iddia verilmişdirsə, bu halda əmlak üzərinə həbs təqsirləndirilən şəxslərdən hər birinin əmlakı üzərinə qismən qoyula bilər. Əgər bu mümkün olmazsa, bu halda müvafiq qərarla təqsirləndirilən şəxslərdən birinin əmlakı üzərinə tam həcmdə həbs qoyula bilər [11].

Diqqət yetirilməli olan məqamlardan biri də əmlakın üzərinə həbs qoyulmasının hansı qurum tərəfindən icra edilməsidir. Belə ki, məhkəməyə qədər icraat zamanı əmlak üzərinə həbs müstəntiq tərəfindən icra edilir. Məhkəmə icraatı zamanı ilə əmlak üzərinə həbs qoyulması icra məmuru tərəfindən icra edilir. Prosedur qaydaya müvafiq olaraq əmlakın üzərinə həbs qoyulmasını icra edən şəxs üzərinə həbs qoyulması zəruri olan əmlakın mülkiyyətçisinə bu barədə qərarı təqdim edir və əmlakın onlara verilməsini qərara müvafiq olaraq tələb edirlər. Əgər tələbin yerinə yetirilməsindən imtina olunarsa, bu halda əmlakın üzərinə həbs qoyulması məcburi qaydada icra edilir. Əmlakın üzərinə həbs qoyulması zaman onun dəyərinin müəyyən etmək məqsədilə mütəxəssis-əmtəəşünaslar da dəvət oluna bilər. Üzərinə həbs qoyulması nəzərdə tutulan əmlak, bir qayda olaraq, götürülür. Lakin

daşınmaz əmlak və ya iri həcmli olmasına görə götürülməsi mümkün olmayan əşyalar istisna təşkil edir [11].

Əgər məhkəməyə qədər icraat zamanı mülki iddiadan imtina olunarsa, o cümlədən cinayət təqibinə xitam verilsə, bu halda əmlakın üzərinə həbs qoyulması haqqında qərar ləğv edilir. Məhkəmə icraatı zamanı isə əmlak üzərinə həbs qoyulması haqqında qərar yalnız məhkəmənin qərarı ilə ləğv edilir. Cinayət təqibi orqanın vəzifəli şəxsləri tərəfindən üzərinə qanunsuz olaraq həbs qoyulmuş əmlak həbsdən azad edilir.

Bəzi hallarda şahid qismində cinayət işinin araşdırılmasına cəlb edilmiş şəxsin də daşınmaz əmlakına məhdudiyətlərin qoyulması halı ilə rastlaşırıq ki, bu hal özü, konstitusiyanın təməl prinsiplərinə, o cümlədən cinayət qanunvericiliyinin əsaslarına ziddir.

Türkiyə qanunvericiliyində isə daşınmaz əmlak üzərinə qadağaların qoyulması ilə bağlı tədbirin həyata keçirilməsi üçün cinayətin törədilməsinə “konkret sübutlara əsaslanan şübhələr üçün güclü əsaslar” olması təsbit edilmişdir. Daşınmaz əmlak üzərinə məhdudiyətlərin qoyulması üçün şübhə üçün kifayət qədər əsasların mövcudluğu kifayət etsə də, aktivlərin və əmlakın üzərinə həbs qoyulması üçün yalnız konkret sübutlara əsaslanan şübhə üçün güclü əsasların olmasını tələb edilir [7, s. 141].

Daşınmaz əmlaklarla əlaqədar praktikada qarşılaşılan problemlərdən biri ibtidai istintaq orqanlarının məktubu əsasında Daşınmaz Əmlakın Dövlət Kadastrı və Reyestri publik hüquqi şəxsinin ərazi idarələri tərəfindən daşınmaz əmlaklar üzərində qadağaların tətbiq edilməsidir. Lakin qanunvericilikdə ibtidai istintaq orqanlarının məktubu əsasında hüquq sahibinin daşınmaz əmlaka mülkiyyət və ya digər əşya hüquqlarının həyata keçirilməsini məhdudlaşdıran şərtlər və ya qadağalar nəzərdə tutulmamışdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 9.8-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13 və 29-cu maddələri, eləcə də Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 152-ci maddəsinin müddəaları baxımından şərh edilməsinə dair” 2020-ci il 27 avqust tarixli Qərarı mülkiyyət hüququnu əmlak faktiki olaraq sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun bərsində sərəncam vermək, üçüncü şəxslərin müdaxiləsini aradan qaldırmaq və bu zaman da özünün müəyyən etdiyi formada hərəkət etmək hüququ kimi nəzərdə tutmuşdur [17].

Göstərilən halda isə hüquq sahibləri tərəfindən əksər hallarda əvvəlcə Daşınmaz Əmlakın Dövlət Kadastrı və Reyestri publik hüquqi şəxsinin müvafiq ərazi idarəsinə qanunsuz olaraq qoyulmuş qadağanın götürülməsi barədə müraciət ünvanlanır və müraciətin təmin olunmasından imtina edildikdən sonra isə daşınmaz əmlakın yerləşdiyi ərazi üzrə inzibati məhkəmələrə müraciət edilir. Digər hallarda isə CPM-in 122.2.3-cü maddəsi CPM-in 449.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət təqibi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətlərindən və ya qərarlarından məhkəmə nəzarəti qaydasında şikayət etmək imkanını nəzərdə tutmuşdur. İnzibati məhkəmələrə müraciətin hüquqi əsası kimi inzibati orqanlar olan müvafiq ərazi idarələri tərəfindən hüquq sahiblərinin daşınmaz əmlakı ilə bağlı qanunsuz və əsassız hərəkət edilərək qadağa tətbiq edilməsidir. Hüquq sahibləri tərəfindən inzibati məhkəmələrə öhdəliyin icrası haqqında iddia növü ilə iddia ərizələri verilir, çünki burada iddiaçının güddüyü məqsəd inzibati orqan tərəfindən inzibati aktların qəbulu ilə əlaqəli olmayan müəyyən hərəkətlərin edilməsi, yəni onun daşınmaz əmlakına tətbiq edilmiş qadağanın götürülməsidir. Lakin qeyd olunan iddia növü ilə inzibati məhkəmələrə müraciət birmənalı olaraq həmin məhkəmələrdə iş yükünün artmağına səbəb olduğundan, eyni məsələlərin qanuniliyi və əsaslılığına müxtəlif məhkəmələr tərəfindən hüquqi qiymət verilməsi zərurəti yarandığından və göstərilən halın prosessual qənaət, hüquqi müəyyənlik prinsiplərinin tələblərinə, eləcə də ədalət mühakiməsinin məqsədlərinə cavab vermədiyindən hüquq sahiblərinin cinayət təqibi orqanının vəzifəli şəxslərinin qanunsuz qərar və ya hərəkətlərindən məhkəmə nəzarəti qaydasında məhkəməyə müraciət etməsi daha məqsədəuyğun addımdır. CPM-in 449-cu maddəsində qeyd edilmiş qərarın qəbul edilməsi və ya hərəkətin aparılması nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulan digər şəxslərlə bağlı isə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası CPM-in 449.2.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 5 avqust 2009-cu il tarixli Qərarında göstərilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası CPM-in 449.2.3-cü maddəsinin «qərarın qəbul edilməsi və ya hərəkətin aparılması nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulan digər şəxslər» müddəası həmçinin

cinayət prosesinin digər iştirakçılarını nəzərdə tutur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, cinayət prosesinin digər iştirakçıları tərəfindən nəzərdə tutulan hüquq o halda həyata keçirilə bilər ki, qanunsuz hesab edilən hərəkət və ya qərar onların hüquq və maraqlarına toxunmuş olsun [16].

Mülki Prosesual Məcəlləsi (MPM) və İnzibati Prosesual Məcəlləsində (İPM) nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada müvəqqəti təminat və müvəqqəti xarak-terli müdafiə tədbirinin nəticəsi olaraq daşınmaz əmlak üzərinə həbs qoyulması məsələsini araşdırmaq.

Azərbaycan Respublikası MPM-in 157.2-ci maddəsinə əsasən, müvəqqəti təminat tədbirləri cavabdehin və ya digər şəxslərin hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində mövcud vəziyyətin dəyişəcəyi təqdirdə ərizəçinin hüquqlarının qoruna bilməsinin mümkün olacağı və ya əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşəcəyinin qarşısını almaq məqsədilə tətbiq edilir. Müvəqqəti təminat tədbirləri Məcəllənin qeyd olunan maddəsində göstərilən məqsədlərə mütənasib olmalı və əks tərəfin hüquqlarının lüzumsuz məhdudlaşdırılması ilə nəticələnməməlidir. Maraqlı şəxslərin ərizəsi ilə məhkəmə müvəqqəti təminat tədbir-lərinin tətbiqi barədə qərar qəbul edə bilər və ya müvəqqəti təminat tədbirinin (MTT) tətbiqi haqqında ərizə məhkəmədə iddia verilənədək, iddia ərizəsi ilə eyni vaxtda və ya məhkəmə icraatının gedişində verilə bilər. Müvəqqəti təminat tədbirinin tətbiqi haqqında ərizədə müvəqqəti təminat tədbiri tətbiq edilmədən MPM-in 157.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olmağın mümkün olmadığı və iddia tələbinin kifayət qədər əsaslılığına dair ilkin sübutların mövcudluğu əsaslandırılmalıdır. İddia ərizəsi verilənədək MTT-nin tətbiqi haqqında ərizə verildikdə məhkəmə 1 aydan çox olmayan müddətə müvəqqəti təminat tədbirlərinin tətbiqi barədə qərar qəbul edə bilər və qərardada müvəqqəti təminat tədbirinin qüvvədən düşəcəyi tarix qeyd edilməlidir [10]. Bu müddət ərzində iddia ərizəsi verilərsə, müvəqqəti təminat tədbirlərinin tətbiqi məsələsinə müvafiq vəsatət əsasında yenidən baxılır və qərar qəbul edilir. Məhkəmənin müvəqqəti təminat tədbirinin tətbiqi barədə qərardadı müvəqqəti xarakter daşıyır və işin qabaqcadan mahiyyəti üzrə həll edilməsi hesab edilmir. MTT haqqında ərizəyə hakim tərəfindən ərizənin daxil olduğu gündən gec olmayaraq baxılır. Hakim MTT haqqında ərizənin nəticəsi haqqında qərar qəbul edir. MTT haqqında ərizəyə ayrıca icraatda baxılır. Hakim tərəfindən qəbul edilən MTT haqqında qərar dərhal icra edilməlidir. Hakim tərəfindən MTT-nin tətbiqi haqqında qərar müvafiq olaraq aidiyyəti orqana göndərilir. MTT haqqında qərar və ya icra vərəqəsi müvafiq aidiyyəti orqana verilməsi üçün ərizəçinin xahişi ilə onun özünə də təqdim edilə bilər.

MTT haqqında qərar hakimlərin özünün təşəbbüsü ilə, o cümlədən tərəflərin ərizəsi ilə, mülki mübahisənin iştirakçıları, iştiraka cəlb edilməyən, MTT-nin qanuni mənafeələrinə toxunulduğu şəxslərin ərizəsi ilə məhkəmə tərəfindən ləğv edilə bilər. MTT-nin ləğv olunması ilə bağlı məsələ məhkəmə iclasında həll edilir. Mülki mübahisənin iştirakçıları qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada xəbərdar edilir, həmin şəxslərin məhkəmə iclasına gəlməməsi MTT-in ləğvi məsələsinə baxılmasını istisna etmir. Əgər iddia ərizəsi üzrə tələbin rədd edilməsi haqqında qətnamə qəbul edilərsə və iş baxılmamış saxlanılırsa və ya iş üzrə icraata xitam verilərsə, məhkəmənin yekun aktı qüvvəyə minənə qədər MTT saxlanılır. Hakim yekun məhkəmə aktı ilə eyni vaxtda və ya qətnamə çıxarıldıqdan sonra MTT-nin ləğv edilməsi haqqında qərar çıxara bilər. Əgər hakim tərəfindən iddia ərizəsi üzrə iddia tələbi təmin edilərsə, bu halda MTT məhkəmənin yekun aktı qüvvəyə minənə qədər öz qüvvəsini saxlayır. MTT haqqında qərardadların hamısından şikayət verilə bilər. Əgər MTT haqqında qərar şəxsə xəbər verilmədən çıxarılmış olarsa, bu halda şikayət müddəti qərardadın həmin şəxsə məlum olduğu gündən hesablanmalıdır. Əgər MTT haqqında qərardaddan şikayət verilərsə, bu hal qərardadın icrasını dayandırmır. Lakin qanunvericilikdə elə hal nəzərdə tutulmuşdur ki, həmin halda MTT haqqında qərardadın icrası dayandırılmaz. Belə ki, əgər MTT haqqında qərar-dadın ləğv edilməsi haqqında və ya MTT-nin bir növünün digər növü ilə əvəz edilməsi haqqında qərardaddan şikayət verilməsi MTT haqqında qərardadın icrasını dayandırır.

Mülki mübahisə üzrə cavabdehin özündə olan və ya digər şəxslərdə olub cavabdehə məxsus olan daşınmaz və ya daşınmaz əmlakın üzərinə həbs qoymaq hüquqi praktikada daşınmaz əmlakla bağlı tətbiq edilən ən geniş müvəqqəti təminat tədbiri qismində çıxış edir. Məhkəmələr və ya aidiyyəti icra şöbələri tərəfindən daşınmaz əmlaklara həbsin (qadağanın) qoyulması ilə bağlı göndərilən qərar və ya icra vərəqləri təxirəsalınmadan Daşınmaz Əmlakın Dövlət Kadastri və

Reyestri publik hüquqi şəxsinin ərazi idarələri tərəfindən icra olunmalı, yəni daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində bu barədə müvafiq əməliyyat aparılmalı və bununla bağlı müvafiq orqanlara məlumat verməlidirlər. Lakin praktikada inzibati orqanın vəzifəli şəxslərinin məsuliyyətsizliyi və səhlənkarlığı nəticəsində müvəqqəti təminat tədbirləri haqqında qərardad və ya icra vərəqəsinin vaxtında icra olunmamasına görə ərizəçiyə maddi cəhətdən ziyan dəyir. Daşınmaz əmlakın özgəninkiləşdirilməsi prosesi buna əyani misaldır.

Azərbaycan Respublikası İPM-in 40.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq inzibati icraat üzrə maraqlı şəxs qismində çıxış edən şəxs tərəfindən inzibati aktın icrasının dayandırılması haqqında və ya iddianın təmin edilməsinə yönələn təminat tədbirlərinin görülməsi ilə bağlı ərizə ilə müvafiq inzibati məhkəməyə müraciət edilə bilər. Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri (MXMT) haqqında ərizə də inzibati məhkəməyə həm iddia ərizə məhkəməyə təqdim edilənədək, həm iddia ərizə ilə eyni zamanda, həm də inzibati mübahisə üzrə icraatın gedişində verilə bilər.

MXMT qismində inzibati mübahisə üzrə cavabdeh qismində çıxış edən şəxsin (orqanın) üzərinə müəyyən hərəkətləri etmək və ya onları etməkdən çəkinmək, o cümlədən müəyyən hərəkətlərə dözmək öhdəliyi qoyula bilər [7]. Qanunvericiliklə nəzərdə tutulan əsaslar olduğu hallar olduğu zaman MXMT barədə qərardadla məhkəmə 3-cü şəxslərin də üzərinə vəzifələr qoya bilər. Aşağıdakı hallar MXMT haqqında qərardadın qəbul edilməsi üçün əsas qismində çıxış edir:

1. Mövcud vəziyyətin dəyişəcəyi təqdirdə ərizəçinin (iddiaçının) hüquqlarının qorunmasının (təmin və ya bərpa edilməsinin) mümkün olmayacağı aşkardırsa;

2. Mövcud vəziyyətin xeyli dərəcədə çətinləşəcəyi səbəbindən ilkin təcili tənzimləmənin zəruri olması aydırdırsa;

3. İlkin məhkəmə araşdırması zamanı ərizəçinin maddi tələbinin mövcud olması ehtimalının müəyyən edilməsi.

MXMT haqqında ərizəni verən şəxsə məhkəməyə yuxarıda göstərilən əsasları yazılı formada təqdim etməlidir. Göstərilən əsaslar aydın və əsaslandırılmış şəkildə olmalıdır. “İnzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə qaydasında tətbiq edilən müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 14 nömrəli, 04 oktyabr 2023-cü il tarixli qərarına əsasən, inzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə qaydasında tətbiq edilən müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri (təminat tədbirləri) hüquq və azadlıqların məhkəmə müdafiəsi hüququnun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir. Bu, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş vacib prosessual institut olmaqla yanaşı, həm də inzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı yaranmış mübahisələrin gedişində hüquqların müdafiəsinin səmərəli mexanizmi kimi çıxış edir. MXMT üzrə icraat iddia icraatından öz mahiyyətinə və təyinatına görə fərqlənir. Belə ki, hüquqların müdafiəsi iddia icraatı qaydasında qorunmalı, məhz həmin icraatın gedişində aparılmış tam və hərtərəfli araşdırmadan sonra inzibati orqanın qərar və ya hərəkətlərinin (hərəkətsizliyinin) qanuniliyinə və əsaslılığına mahiyyəti üzrə yekun qiymət verilməlidir. İddia icraatından fərqli olaraq, müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatında qəbul edilən qərarlar şəxslərə yekun hüquqlar vermir, hüquq münasibətlərinə yalnız müvəqqəti təsir edir. Bu icraatın məqsədi əsas iddia üzrə çıxarılacaq məhkəmə aktının qanuni qüvvəyə mindiyi günədək iddiaçının (ərizəçinin) subyektiv hüquqlarının qorunmasına təminat verilməsindən ibarətdir. Qanunvericilik inzibati aktın icrasının dayandırılması ilə bağlı olmayan Azərbaycan Respublikası İPM-in 43-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş digər müvəqqəti xarakterli təminat tədbirlərinin mövcudluğunu da təsbit edir [15]. Məhkəmə sözügedən təminat tədbirlərini tətbiq edərkən tərəflərin iradəsinə təsir etməkdən daha çox, mövcud vəziyyəti qorumağa çalışır. Ərizəçi bu icraat çərçivəsində təkcə əvvəlki hüquqi vəziyyəti bərpa etmək məqsədi güdmür, o həm də özünün bu vaxta qədərki hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq istəyir. İPM-də MXMT-nin tətbiqi ilə bağlı ərizələrə məhkəməyə daxil olduğdan sonra dərhal baxılmalı olduğuna dair aşkar bir tələb təsbit edilməmişdir. Ona görə də məhkəmələr İnzibati Prosessual Məcəlləsinin 1.2-ci və MPM-in 159-cü maddələrini nəzərə almaqla, belə ərizələrə təxirə salınmadan baxmalıdırlar. Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri tətbiq edilərkən mütənasiblik prinsipinin tələbləri də nəzərə alınmalıdır. Buna görə məhkəmələr belə ərizələr üzrə, ümumiyyətlə, təminat tədbirinin özünün və seçilən üsulunun tətbiqi ilə bağlı qərar verərkən həmişə mütənasiblik

prinsipinin tələblərini nəzərə almaqla qiymətləndirmə aparmalıdırlar. Mütənasiblik prinsipinin tələbinə müvafiq olaraq MXMT tədbirlərin güdülən məqsədinə mütənasib olmalıdır. Öz məzmununa, yerinə, vaxtına görə, o cümlədən əhatə etdiyi şəxslərin dairəsinə əsasən zəruri və yararlı olmalıdır. Mütənasiblik həmçinin tələb edir ki, şəxslərin hüquqları və maraqlı arasında ədalətli balans təmin olunmalıdır. Təminat tədbirləri müvəqqəti xarakter daşıyır və işin qabaqcadan mahiyyəti üzrə həll edilməsi hesab edilmir. Buna görə müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı icraat çərçivəsində iddianın mahiyyəti ilə eyni olan, iddia tələbinin mahiyyəti üzrə qəbul ediləcək qərarın məzmununu əvvəlcədən müəyyən edəcək və yekun hüquqi vəziyyətlər yaradan qərarlar qəbul edilə bilməz. Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirlərinin tətbiqinə dair qəraradlar dərhal icra edilməlidir. Buna görə təminat tədbirinin tətbiqi barədə qərarad qəbul etmiş birinci instansiya qismində işə baxan məhkəmə, eləcə də apellyasiya və kassasiya şikayətləri əsasında işə baxan yuxarı instansiya məhkəmələri əgər təminat tədbirlərinin tətbiqinə dair məhkəmə aktı çıxarırlarsa, dərhal icranı təmin etmək üçün yubanmadan məhkəmə aktını icranı həyata keçirməli olan aidiyyəti şəxslərə və ya orqanlara göndərməlidirlər. İnzibati məhkəmə icraatının iştirakçıları müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri ilə bağlı bütün qəraradlardan apellyasiya və kassasiya şikayəti vermək hüququna malikdirlər. Tətbiq edilmiş müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri barədə qəraradın dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi məsələsinə məhkəmə istənilən zaman həm xidməti vəzifəsinə görə, həm də icraat iştirakçılarından birinin bununla bağlı verdiyi yazılı vəsatət əsasında baxa bilər. Məhkəmə tətbiq edilmiş təminat tədbirinə dair qəraradın dəyişdirilməsi və ya ləğvi barədə qəraradı yalnız şəraitin dəyişməsinə dəlalət edən kifayət qədər ağılabatan əsaslar müəyyən etdikdə qəbul edə bilər. Şəraitin dəyişməsi dedikdə, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirinin seçilməsi üçün əsas olan halların sonradan dəyişməsi, aradan qalxması və ya həmin hallara əlavə sənədlər və sübutlar əsasında yeni qiymət verilməsi başa düşülür. Məsələn, iddia icraatı üzrə hüquqi mübahisənin gedişində müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatında verilmiş iddianın uğurluluğu ilə bağlı proqnozun yanlış olduğunun müəyyən edilməsi və s. hallar şəraitin dəyişməsi kimi qəbul edilə bilər. Azərbaycan Respublikası İPM-in 44.4-cü maddəsinə görə MXMT barədə qərarad ən gec inzibati aktın ərizəçi tərəfindən artıq mübahisələndirilə bilmədiyi gün və ya inzibati mübahisə üzrə yekun məhkəmə aktının qanuni qüvvəyə mindiyi gün öz qüvvəsini itirmiş sayılır. Qeyd edilən norma müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirinin tətbiqinə dair çıxarılmış məhkəmə aktının bu barədə əlavə qərarad çıxarılmasına ehtiyac olmadan qüvvəsini itirəcəyi iki halı müəyyən edir. Birinci hal, mübahisələndirmə haqqında iddia ilə bağlı tətbiq edilmiş inzibati aktın icrasının dayandırılması növündə təminat tədbirinə aiddir. İkinci hal, Azərbaycan Respublikası İPM-in 43-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada tətbiq edilmiş təminat tədbirlərinin əlavə qərarad çıxarılmasına lüzum qalmadan öz qüvvəsini itirməsinə aiddir. Belə qəraradlar əsas iddianın mümkün sayılmamasına və ya rədd edilməsinə dair çıxarılmış məhkəmə aktlarının qanuni qüvvəyə mindiyi gün öz qüvvəsini itirdiyindən, həmin qəraradlarla müəyyən edilmiş məhdudiyətlər, cavabdehin və ya üçüncü şəxslərin üzərinə qoyulmuş vəzifələr aradan qalxır. Eynilə, bu halda da müvafiq maddəyə uyğun olaraq tətbiq edilmiş təminat tədbirlərinin ləğvi (qüvvədən düşmüş hesab edilməsi) ilə əlaqədar əlavə qərarad çıxarılması tələb olunmur. Belə qəraradın çıxarılmasına dair verilmiş ərizələr mümkün sayılmamalıdır. Ərizəçi məhkəməyə müraciətində mövcud vəziyyətin dəyişəcəyi halda onun hüquqlarının qorunmasının (təmin və ya bərpa edilməsinin) mümkün olmayacağını və ya xeyli dərəcədə çətinləşəcəyini ətraflı təsvir etməli və faktlarla əsaslandırmalıdır. Belə əsaslandırma məhkəmədə tam olmasa da, kifayət qədər elə bir qənaət formalaşdırmalıdır ki, sözügedən təhlükənin mövcudluğu ehtimalı yüksəkdir, həmin təhlükənin reallaşması mövcud vəziyyətin dəyişməsinə gətirib çıxara və bununla da ərizəçinin hüquqlarının qorunmasını mümkünsüz edə və ya xeyli dərəcədə çətinləşdirə bilər, ona görə də, ərizəçinin hüquqlarının müdafiəsi üçün təcili tədbirlərin görülməsinə ehtiyac vardır. Hüquqların qorunmasının mümkün olmaması və ya xeyli dərəcədə çətinləşməsi elə bir halı nəzərdə tutur ki, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri görülmədiyi təqdirdə əvvəlki vəziyyəti geri qaytarmaq mümkün olmayacaq və ya əhəmiyyətli dərəcədə çətin olacaqdır. Ona görə də məhkəmələr əvvəlki vəziyyəti geri qaytarmağın mümkün olmayacağı və ya əhəmiyyətli dərəcədə çətin olacağı ilə bağlı məsələyə xüsusi diqqət

yetirməlidirlər. Nəzərə alınmalıdır ki, belə bir dəyərləndirmə digər şəxslərə deyil, yalnız ərizəçiyə münasibətdə aparılmalı, məhz onun hüquqlarının qorunmasının mümkün olmayacağı və ya xeyli dərəcədə çətinləşəcəyi məsələsinə qiymət verilməlidir. Cavabdehdə və ya digər şəxslərdə olan cavabdehə məxsus əmlak üzərinə həbs qoymaq inzibati mübahisələrdə daşınmaz əmlakla bağlı tətbiq edilən ən geniş müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri qismində çıxış edir. Məhkəmələr tərəfindən daşınmaz əmlaklara həbsin (qadağanın) qoyulması ilə bağlı göndərilən qərardadlar təxirəsalınmadan, Daşınmaz Əmlakın Dövlət Kadastrı və Reyestri publik hüquqi şəxsinin ərazi idarələri tərəfindən icra olunmalı, yəni daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində bu barədə müvafiq əməliyyat aparılmalı və bununla bağlı müvafiq orqanlara məlumat verməlidirlər.

Digər maraqlı məqam da ondan ibarətdir ki, inzibati mübahisə zamanı bir qərarla şəxsin bütün daşınmaz əmlakları üzərinə məhdudiyət (qadağa) qoyulur. Lakin həbsin götürülməsi haqqında ərizə Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 8.1.1-ci maddəsinin tələbinə uyğun olaraq, daşınmaz əmlakın olduğu yerinə məhkəməsinə verilir. Bu hal isə vətəndaşın daşınmaz əmlakları üzərinə qoyulmuş məhdudiyətin (qadağanın) götürülməsi prosesini lüzumsuz olaraq uzadır.

“İcra haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən, borclunun əmlakının üzərinə həbs qoyulması.

“İcra haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 45-ci maddəsində isə tələbin borclunun əmlakına yönəldilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddəyə əsasən tələbin borclunun əmlakına yönəldilməsi daşınmaz əmlakın üzərinə həbs qoyulması, onun götürülməsi və satılmasını ehtiva edir.

Borclunun daşınmaz əmlakı üzərinə tələbkara verilməsi və ya satılması nəzərdə tutulan əmlakın mühafizəsini təmin etmək və borclunun əmlakının müsadirəsi haqqında məhkəmə qərarının icrasını təmin etmək üçün həbs qoyulur. Tələbin borclunun üçüncü şəxslərdə olan daşınmaz əmlakına yönəldilməsi, üçüncü şəxslərin mənzilinə daxil olma, orada baxış keçirmə, saxlama yerlərini açma və baxma məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilir. Borclunun üçüncü şəxslərdə olan daşınmaz əmlakına həbs qoyulması yalnız məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilir [14].

Qeyd olunanlarla yanaşı, hüquqi praktikada Daşınmaz Əmlakın Dövlət Kadastrı və Reyestri publik hüquqi şəxsinin ərazi idarələri tərəfindən daşınmaz əmlaklar üzərinə “Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21.2-ci maddəsinə əsaslanaraq qadağalar qoyulur. Lakin hesab edirik ki, qeyd olunan hal tamamilə əsassız və qanunsuzdur. Belə ki, müvafiq Qanunun maddəsinə əsasən, daşınmaz əmlaka dövlət qeydiyyatına alınmış hüquqlar barədə məhkəmədə mübahisə olduqda, bu barədə dövlət reyestrində iddia ərizəsinin məhkəmə icraatına qəbul edilməsi haqqında məhkəmənin arayışı əsasında müvafiq qeydlər edilir. Göründüyü kimi, inzibati orqan tərəfindən daşınmaz əmlak barədə hər hansı məhkəmə mübahisəsi olduqda həmin məhkəmə mübahisəsinin mövcudluğu barədə daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində müvafiq qeyd aparılmalıdır, yəni göstərilən Qanunun maddəsinə əsaslanıb hüquq sahibinin mülkiyyət və ya digər əşya hüquqlarına hər hansı qadağa (məhdudiyət) tətbiq edilə bilməz və tətbiq olunduğu halda isə belə hal birbaşa mülkiyyət və ya digər əşya hüquqlarının pozuntusu hesab edilir.

III. Nəticələr

Mövzunun araşdırılmasının yekunu olaraq aşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir:

1. Araşdırma nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, müvafiq qurumlar tərəfindən lüzumsuz olaraq vətəndaşın daşınmaz əmlakı üzərinə məhdudiyətlər (qadağalar) qoyulur. Bu baxımdan hesab edirik ki, daşınmaz əmlakla əlaqədar məhdudiyətlərin (qadağaların) tətbiq olunması məcburi qaydalarının qanunvericilik səviyyəsində daha sərt formada tənzimlənməsi zərurəti vardır.

2. Təxirə salına bilməyən hallarda müstəntiq tərəfindən məhkəmə qərarı olmadığı hallarda da daşınar və ya daşınmaz əmlak üzərinə həbs qoyula bilər. Digər ölkələrin cinayət prosesual qanunvericiliyi araşdırılarkən müəyyən edilmişdir ki, müstəntiq tərəfindən qəbul edilmiş əmlak üzərinə həbs qoyulması haqqında qərar müvəqqəti xarakter daşıyır və həmin müddət ərzindən mütləq məhkəmə tərəfindən təsdiq edilməlidir. Bu baxımdan hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasında da müstəntiq tərəfindən əmlak üzərinə həbs qoyulması haqqında təxirə salınmaz hallarda qəbul edilmiş

qərarın müddətli olması və daha sonra məhkəmənin təsdiqinə verilməsi yol verilən pozuntuların aradan qaldırılmasında müsbət istiqamət ola bilər.

3. Xarici ölkənin qanunvericiliyi araşdırılarkən daşınmaz əmlak üzərinə məhdudiyətlərin (qadağaların) qoyulması haqqında qərarın mütləq formada əsaslandırılmalı olması və güclü əsaslı şübhələrə söykənməli olması aşkara çıxarılmışdır. Hesab edirik ki, bu tamamilə doğru mövqedir. Çünki praktikada lüzumsuz olaraq cinayət prosesi iştirakçılarının daşınmaz əmlaklarına qadağaların qoyulması onların mülkiyyət hüquqlarının pozulması ilə nəticələnir. Bu halda hesab edirik ki, daşınmaz əmlak üzərinə həbsin qoyulması üçün güclü əsaslar olmalıdır. Həmçinin hesab edirik ki, cinayət təqibi orqanı tərəfindən əmlak üzərinə məhdudiyətlər (qadağaların) qoyulmasına dair akt mütləq formada əsaslandırılmalı və hansı səbəbə görə əmlak üzərinə məhdudiyət (qadağa) qoyulması göstərilməlidir.

4. Mövzunun araşdırılması zamanı gəlinən nəticələrdən biri də inzibati mübahisələr zamanı daşınmaz əmlak üzərinə qoyulmuş məhdudiyətlərin (qadağaların) ləğv edilməsi bağlı edilən müraciətlərin məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, İPM-in 8.1.1-ci maddəsinə əsasən, əgər şəxsin əmlaklarından biri Şirvanda, biri Bakıda, digəri isə Sumqayıtda yerləşirsə, bu zaman o, inzibati prosessual qanunvericiliyin tələbinə uyğun olaraq, müvafiq olaraq Şirvan İnzibati Məhkəməsinə, Bakı İnzibati Məhkəməsinə və Sumqayıt İnzibati Məhkəməsinə müraciət etməlidir. Bu hal isə vətəndaş üçün vaxt itkisinə səbəb olur. Bu baxımdan təklif edirik ki, vətəndaşın bütün daşınmaz əmlakları üzərinə qoyulmuş məhdudiyətin (qadağanın) bir məhkəmə tərəfindən ləğv edilməsi imkanı qanunvericilikdə nəzərdə tutulsun.

5. Bəzi hallarda müvafiq qurumlar tərəfindən cinayət işinin araşdırılması zamanı heç bir məhkəmə qərarı olmadan cinayət təqibini həyata keçirən orqan sadə məktubla əmlak üzərinə məhdudiyət qoyulmasını həyata keçirir və Daşınmaz Əmlakı Dövlət Reyestri Xidməti tərəfindən həmin məktubun icrası həyata keçilir. Hətta bəzi hallarda şəxsin hüquqları daha kobud pozularaq barəsində cinayət işinin başlanması qərarı belə olmadan şəxsin əmlakı üzərinə məhdudiyət qoyulması həyata keçilir. Belə olan halda isə vətəndaşın hüquqi savadsızlığı nəticəsinə şəxs hara müraciət edəcəyini, hansı qaydada pozulmuş hüquqlarının bərpasını həyata keçirəcəyini bilmir və inzibati qaydada həbs haqqında qərarın ləğvinin həyata keçirilməsi öhdəliyinin müvafiq qurumun üzərinə qoyulması barədə öhdəliyin icrası haqqında iddia ilə müraciət edərək müvafiq qərarın qəbul edilməsini inzibati məhkəmədən tələb edirlər. Lakin bu halda da öz hüquqlarının bərpasını həyata keçirə bilmirlər. Qeyd etməliyik ki, cinayət işinin araşdırılması zamanı yol verilmiş prosessual pozuntudan müdafiənin ən yaxşı üsulu əmlak üzərinə qoyulmuş məhdudiyətin götürülməsinin məhkəmə nəzarəti qaydasında tələb olunmasıdır.

Praktikada yol verilən səhvlərdən biri də cinayət işinin araşdırılması zamanı qoyulmuş həbsin ləğvinin mülki və ya inzibati qaydada tələb olunması ilə bağlıdır. Belə ki, bəzi hallarda maraqlı şəxslər tərəfindən cinayət işinin araşdırılması zamanı qoyulmuş həbsin ləğvi ilə bağlı mülki qaydada və ya öhdəliyin icrası haqqında iddia ilə inzibati qaydada məhkəməyə müraciət olunur. Cinayət mühakimə icraatı qaydasında üzərinə məhkəmə qərarı əsasında həbs qoyulmuş torpaq sahələrinin həbsdən azad olunmasına həmin icraat çərçivəsində nail ola bilmədikdən sonra yenidən mülki mühakimə icraatı qaydasında buna nail olmağa cəhd etmələri anlaşılan olsa da, başadüşülən deyildir. Çünki iddiaçıların hazırki iddia tələbində göstərdiyi dəlillərin nə dərəcədə əsaslı, yaxud əhəmiyyətli olmasına baxmayaraq, onların yoxlanılması, həqiqiliyinin müəyyən edilməsi ayrıca iddianın, yaxud mülki mühakimə icraatının predmeti olmaqdan, bunlar eyni işdə, yəni cinayət mühakimə icraatında məhkəmə araşdırmasının predmeti olmalıdır. Başqa sözlə, eyni məsələlərin qanuniliyi və əsaslılığının müxtəlif məhkəmələr tərəfindən və ya eyni məhkəmənin müxtəlif hakimləri tərəfindən fərqli icraatlarda ayrı-ayrılıqda yoxlanılması ədalət mühakiməsinin məqsədlərinə də cavab vermir. Çünki nəticəsi ziddiyyətli bir vəziyyət yarada bilər. Yəni eyni məsələ ilə bağlı bir-birini təkzib edən müxtəlif məhkəmə aktları ortaya çıxsa bilər ki, bu da hüquqi müəyyənlik prinsipinə ziddir.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Aliyev S.F. Administrative Law (textbook). Baku, Elm və Təhsil, 2023, 636 p (in Azerbaijani / Əliyev S.F. *İnzibati hüquq. Dərslük. Bakı. "Elm və Təhsil" MMC, 2023, 636 s.*
2. Aliyev S.F. Administrative Law (textbook). Baku, "Ləman Poliqrafiya" Nəşriyyat, 2019, 725 p (in Azerbaijani / Əliyev S.F. *İnzibati hüquq. Dərslük. Bakı. "Ləman Poliqrafiya" Nəşriyyat, 2019, 725 s.*
3. Bittmann F., Munich Commentary on the Code of Criminal Procedure, Volume I, C.H. Beck, Munich, 2014, 2989 p (in German / Bittmann F., *Münchener Kommentar Strafprozessordnung, Band I, C.H. Beck, München, 2014, 2989 p.*
4. EctHR, *Rafiq Aliyev v. Azerbaijan* (№ 45875/06, 06 Dec 2011). URL: <https://hudoc.echr.coe> (last access 26.02.2024).
5. Ertas S. Property Law, 7th Edition, Ankara 2006, 676 p (in Turkish / Şeref E., *Eşya Hukuku, 7. Baskı, Ankara 2006, 676 s.*
6. Joecks W., Criminal Procedure Code Study Commentary, Verlag C.H. Beck, Munich 2011, 889 p. (in German / Joecks W., *Strafprozessordnung Studienkommentar, Verlag C.H. Beck, München 2011, 889 s.*
7. Ozturk B. Protective Measures in Criminal Procedure Law, Seçkin Publishing, 1st Edition, Ankara, September 2013, (Interim Measures), 441 p (in Turkish / Öztürk Bahri, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Koruma Tedbirleri, Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara, Eylül 2013, (Koruma Tedbirleri), 441 s.*
8. The Civil Code of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi*). URL: <https://e-qanun.az/framework/46944> (last access 07.02.2024).
9. The Code of Administrative Procedure of the Republic of Azerbaijan, 2024 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsi*). URL: <https://e-qanun.az/framework/46956> (last access 04.02.2024).
10. The Code of the Civil Procedure of the Republic of Azerbaijan, 2024 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsi*). URL: <https://e-qanun.az/framework/46945> (last access 18.02.2024).
11. The Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan, 2024 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi*). URL: <https://e-qanun.az/framework/46950> (last access 16.02.2024).
12. The Constitution of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası*). URL: <https://e-qanun.az/framework/897> (last access 20.02.2024).
13. The Law on State Register of Real Estate, 2024 (in Azerbaijani / *"Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında" Qanun*). URL: <https://e-qanun.az/framework/5456> (last access 21.02.2024).
14. The Law on Execution, 2023 (in Azerbaijani / *"İcra haqqında" Qanun*). URL: <https://e-qanun.az/framework/1406> (last access 27.02.2024).
15. The Resolution N14 of the Plenum of Supreme Court on Interim measures in administrative proceedings, 04.10.2023 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 14 nömrəli, 04 oktyabr 2023-cü il tarixli "İnzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə qaydasında tətbiq edilən müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri haqqında" Qərarı*). URL: <https://supremecourt.gov.az/az/vahid-mehkeme-tecrubesi/ali-mehkemenin-plenum-qerarları> (last access 05.02.2024).
16. The Resolution of the Plenum of Constitutional Court on the Interpretation of art. 449.2.3 of the Code of Criminal Procedure, 05.08.2009 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 449.2.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair" 5 avqust 2009-cü il tarixli Qərarı*). URL: <https://constcourt.gov.az/az/decision/339> (last access 06.02.2024).

17. The Resolution of the Plenum of Constitutional Court on the Interpretation of art. 9.8 of the Law on the Administration of the Municipality Lands based on the art. 13 and 29 of the Constitution and art. 152 of the Civil Code, 27.08.2020 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 9.8-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13 və 29-cu maddələri, eləcə də Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 152-ci maddəsinin müddəaları baxımından şərh edilməsinə dair” 2020-ci il 27 avqust tarixli Qərarı*).

URL: <https://e-qanun.az/framework/4600> (last access 25.02.2024).

CHARACTERISTICS AND GROUNDS OF RESTRICTIONS (PROHIBITIONS) APPLICABLE TO REAL ESTATE

SUBHAN ALIYEV¹, LALA MAMMADLI², HUSEYN ALLAHVERDIYEV³

Abstract

The article discusses the features of restrictions (prohibitions) applied to real estate, including the practical and theoretical basis of the applied restrictions (prohibitions). In recent times, the restrictions (prohibitions) imposed on the real estate of citizens and the problems associated with their abolition have created the need for in-depth research on this topic. In the article, attention has been paid to the research of the features of each of the restrictions (prohibition) on real estate for the purpose of investigation of the criminal cases and the resolution of the civil and administrative disputes. Also, during the scientific research, the main characteristic features of the claims on the performance of the obligation were studied, and recommendations were given for the purpose of filing the most effective claim for the cancellation of the restrictions (prohibitions) applied to real estate. The purpose of the article is to educate citizens about the legal issue and to inform them about the committed violations. While researching the subject, the co-authors referred to the experience of foreign countries and put forward proposals to improve the legislation.

Keywords: *property right, seizure of property, prohibition, interim protective measures, temporary protective measure, restriction.*

ХАРАКТЕРИСТИКА И ОСНОВАНИЯ ОГРАНИЧЕНИЙ (ЗАПРЕТОВ), ПРИМЕНЯЕМЫХ К НЕДВИЖИМОСТИ

СУБХАН АЛИЕВ⁴, ЛАЛА МАМЕДЛИ⁵, ГУСЕЙН АЛЛАХВЕРДИЕВ⁶

Резюме

В статье рассматриваются особенности ограничений (запретов), применяемых к недвижимости, в том числе практическая и теоретическая основа применяемых ограничений (запретов). В последнее время ограничения (запреты), налагаемые на недвижимое имущество

¹ Doctor of Laws, prof.; The Bar Association of the Republic of Azerbaijan / aliyev_subhan@yahoo.com.

² PhD candidate; Baku State University / mammadlilala25@gmail.com.

³ PhD candidate; Baku State University / huseyn.allahverdiyev777@gmail.com.

⁴ Доктор юридических наук, проф.; Коллегия Адвокатов Азербайджанской Республики / aliyev_subhan@yahoo.com.

⁵ Докторант; Бакинский Государственный Университет / mammadlilala25@gmail.com.

⁶ Докторант; Бакинский Государственный Университет / huseyn.allahverdiyev777@gmail.com.

граждан, и проблемы, связанные с их отменой, создали необходимость глубокого исследования данной темы. В статье уделено внимание исследованию особенностям каждого из ограничений (запретов) на недвижимое имущество в целях расследования уголовных дел и разрешения гражданских и административных споров. Также в ходе научного исследования были изучены основные характерные особенности исков об исполнении обязательства и даны рекомендации с целью подачи наиболее эффективного иска об отмене ограничений (запретов), применяемых к недвижимому имуществу. Цель статьи – просвещение граждан в правовом вопросе и информирование их о допущенных нарушениях. Исследуя тему, соавторы обратились к опыту зарубежных стран и выдвинули предложения по совершенствованию законодательства.

***Ключевые слова:** право собственности, арест имущества, запрет, временная мера безопасности, временная мера защиты, ограничение.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 04.03.2024

Çapa qəbul tarixi: 15.05.2024

AZADLIQDAN MƏHRUM ETMƏ YERLƏRİNDƏ MƏHKUM QADINLARIN SAĞLAMLIQ HÜQUQUNUN QORUNMASI: MÖVCUD HÜQUQİ VƏ TƏCRÜBİ PROBLEMLƏR

GÜNAY HACIYEVA¹

Annotasiya

Məhkum qadınların xüsusi hüquqi vəziyyətini nəzərə alaraq məqalədə onların sosial-iqtisadi hüquqları sırasında təcürbədə daha çox problemlərin müşahidə olunduğu sağlamlıq hüququ, eləcə də onların adaptasiyası ilə bağlı məsələlər araşdırılacaqdır. Azərbaycan Respublikası özünü sosial dövlət elan edərək vətəndaşların sağlamlığının layiqincə qorunmasına yönəlmiş müəyyən sosial siyasət həyata keçirməyi öhdəsinə götürür. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq dövlətimizin qarşısında duran vəzifələrdən biri də əhəlinin sağlamlığının qorunmasıdır ki, bu vəzifə Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin hər bir insanın özünün və ailəsinin sağlamlığı və rifahı üçün adekvat həyat səviyyəsi, o cümlədən qida, geyim, mənzil, tibbi xidmət və sosial xidmətlər hüququnu təsbit edən 25.1-ci maddəsinə rəhbər tutur. İslah müəssisələrində azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxsləri təcrid etməklə dövlətimiz yalnız cəzanın icrasını deyil, həm də onların sağlamlıqlarını qorumaq öhdəliyini öz üzərinə götürür.

Açar sözlər: məhkum qadınlar, sağlamlıq hüququ, cəzaçəkmə müəssisələri, cinsi və reproduktiv sağlamlıq, Mandela qaydaları, psixi sağlamlıq, Avropa penitensiar qaydaları.

I. Giriş

Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin (CİM) 10.2.5-ci maddəsinə əsasən, məhkumların sağlamlığının qorunması, o cümlədən tibbi rəydən asılı olaraq ambulator və ya stasionar şəraitdə ilkin tibbi-sanitariya və ixtisaslaşdırılmış yardım almaq hüququ vardır. Penitensiar sistem müəssisələrinin tibb bölmələrinin qadınlara münasibətdə konkret vəzifələri bunlardır: ginekoloji xəstəliklərin, hamiləliyin, doğuşun və doğuşdan sonrakı dövrün ağırlaşmalarının qarşısının alınmasına yönəlmiş profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi; hərtərəfli profilaktik müayinələrin aparılması; ixtisaslı mamalıq və ginekoloji yardımın göstərilməsi; ginekoloji xəstələrin, hamilə qadınların və doğuş zamanı qadınların dispanser müşahidəsi; hamilə qadınların doğuşa psixoprofilaktik hazırlığı və s.

Cəzaçəkmə müəssisələrinin Daxili İntizam Qaydalarının 58.4-cü maddəsinə əsasən, məhkumlardan yaşayış yerlərini, paltarlarını təmiz və səliqəli saxlamaq, şəxsi gigiyena qaydalarına riayət etmək tələb olunur. Həqiqətən də məhkumların sağlamlığının mühafizəsi müəyyən edilmiş sanitariya-gigiyenik və antiepidemioloji tələblər nəzərə alınmaqla təmin edilir. Zəruri məişət və gigiyenik şəraitin yaradılması məhkumlar tərəfindən rejim tələblərinin yerinə yetirilməsinə, onlara düzgün davranış, nizam-intizam və təmizliyi qorumaq vərdişlərinin öyrədilməsinə kömək edir. Eyni zamanda məhkumların təminatının həyata keçirilməsi, onların sağlamlığına qayğı ədalətin təcəssümü kimi qəbul edilir.

İslah müəssisələrinin rəhbərliyi cəzaçəkmə müəssisələrində sanitariya-gigiyena normalarına, məhkum qadınların əmək fəaliyyəti prosesində təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunmasına, islah müəssisələrinin lazımi dərman preparatları ilə təchiz edilməsinə və xəstələrin vaxtında tibbi islah müəssisələrinə yerləşdirilməsinə nəzarət etməyə borcludur. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi və Səhiyyə Nazirliyi birgə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin sağlamlığının qorunması istiqamətində mümkün tədbirlər kompleksini həyata keçirir.

Ümumi rejimli islah müəssisələrində saxlanılan azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilmiş qadınların sağlamlığının qorunması hüququnun həyata keçirilməsinin öyrənilməsinin nəticələri cəzaların icrası qanunvericiliyində təsbit olunmuş bu hüquqla onun həyata keçirilməsi təcürbəsi arasında uyğunsuzluq olduğunu göstərmişdir. Bu faktı əvvəlki fəsillərdə İnsan Hüquqları

¹Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının müəllimi; Bakı Dövlət Universiteti / agamirova-gadjiyeva@mail.ru

üzrə Avropa Məhkəməsi təcürbəsindən götürülmüş qərarlar da təsdiq edir. Eyni zamanda, müxtəlif xəbər xronikalarının ümumiləşdirilməsi də azadlıqdan məhrum etmə yerlərində həkimlərin elementar dərmanlarının olmaması, xəstə məhkumlara gec reaksiya verilməsi hallarının çox müşahidə olunduğunu göstərir.

II. Əsas xüsusiyyətlər və istiqamətlər: mövcud qanunvericilik və məhkəmə təcürbəsi

Məhkum qadınların sağlamlıq hüquqlarının təminatı ilə bağlı reproduktiv hüquqlarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Reproduktiv hüquqlara prenatal xidmətlər, təhlükəsiz doğuş və kontrasepsiya imkanları, o cümlədən qanuni və təhlükəsiz abort imkanı daxildir. Qadınların cinsi və reproduktiv sağlamlığı bir çox insan hüquqları, o cümlədən yaşamaq hüququ, işgəncədən azad olmaq hüququ, sağlamlıq hüququ, şəxsi toxunulmazlıq hüququ, təhsil hüququ və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi ilə bağlıdır. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Komitəsi (CESCR) və Qadınlara Qarşı Ayrı-seçkiliyin Aradan Qaldırılması üzrə Komitə (CEDAW) qadınların sağlamlıq hüququna onların cinsi və reproduktiv sağlamlığının da daxil olduğunu açıq şəkildə qeyd etmişlər. Bu isə o deməkdir ki, dövlətlərin qadınların cinsi və reproduktiv sağlamlığı ilə bağlı hüquqlara hörmət etmək, qorumaq və yerinə yetirmək öhdəliyi vardır. Sağlamlıq hüququ üzrə BMT-nin Xüsusi Məruzəçisi qadınların adekvat sayda olan, fiziki və iqtisadi cəhətdən əlyetər, keyfiyyətli və ayrı-seçkilik qoyulmadan reproduktiv sağlamlıq xidmətlərindən istifadə hüququna malik olduğunu bildirir [10]. O, eyni zamanda “Hər kəsin əldə edilə bilən ən yüksək fiziki və psixi sağlamlıq standartından istifadə etmək hüququ” adlı A/61/338 sayılı Hesabatında qadınları və məhkumları həssas qruplara daxil edir. Bununla da bir daha məhkum qadınların reproduktiv hüquqlarına daha həssas yanaşılmalı olması təsdiq edilir [9].

Reproduktiv məsələlərlə bağlı tibbi yardımın göstərilməməsi, qeyri-adekvat yardım, əsassız qadağalar və ailə həyatının qorunması hüququnun hər hansı digər pozulması Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsinin pozulması kimi qiymətləndirilməlidir. R.R. Polşaya qarşı işində ciddi anomaliyadan əziyyət çəkən genetik olaraq düşünülmüş uşaqdan hamilə olan ərizəçi aborta qarşı çıxan həkimlər tərəfindən ona vaxtında genetik testlərdən keçmək imkanının verilməməsindən şikayət etmişdir. Buna görə də o, qanuni abort istəmək üçün amniyosentez nəticələrini çox gec almış və daha sonra Turner sindromlu uşaq dünyaya gətirmişdir. Doğumdan sonra ərinin onu tərک etməsini nəzərə alsaq, uşağı belə ağır xəstə böyütmək həm ona, həm də digər iki övladına ziyan vururdu. Avropa Məhkəməsi məhkum qadına tibbi müayinələr, lazımi məlumat və məsləhətləri təqdim etmədiyinə görə həbsxana rəhbərliyinin Konvensiyanın 3-cü maddəsinə pozduğunu bildirmişdir. Eyni zamanda Polşa qanunvericiliyi məlumatlı və düşünülmüş qərar qəbul etmək üçün zəruri olan testlərə və tibbi təcürbələrə çıxış əldə etmək üçün effektiv mexanizm təmin etmədiyi üçün burada Konvensiyanın 8-ci maddəsinin də pozulduğu qənaətinə gəlinmişdir [8].

Başqa bir iş üzrə, birinci ərizəçi hamiləliyinin beşinci ayında soyğunçuluqda şübhəli bilinərək polis nəzarətinə götürülmüş və sonradan məhkəməyə qədər həbs edilmişdir. Qadın həbsdə olarkən ikinci oğlunu dünyaya gətirmişdir. Qadın doğum evində qaldığı müddətdə yataqda qandallandığını, doğuşdan əvvəl və sonra məhkəmə iclaslarında metal qəfəsə salındığını, özünün və övladının saxlanma şəraitinin və ona göstərilən tibbi yardımın aşağı səviyyədə olmasını iddia etmişdir. Məhkəmənin gəldiyi qənaətə görə, məhkum qadının qaça biləcəyi və ya zorakı davrana biləcəyi əsas ilə doğuşdan əvvəl və sonra ginekoloji müayinə kürsüsünə qandal vurulması əsassız, qeyri-insani və qadının ləyaqətini alçaldan hərəkətdir. Məhkəmə, həmçinin qərara almışdır ki, qadının doğumundan sonra təxminən üç aya yaxın heç bir nəzarət olmadan və adekvat tibbi xidmət göstərilmədən saxlanması da onun hüquqlarının pozulmasını təşkil edir [7].

Hamilə qadınlarla bağlı İşgəncələrin və Qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi (CPT) Standartları çox humanist yanaşma təqdim edir:

Birincisi, hamilə qadın məhkumların xüsusi pəhriz ehtiyaclarını ödəmək üçün hər cür səy göstərilməlidir, onlara yüksək proteinli, təzə meyvə və tərəvəzlərlə zəngin pəhriz təklif edilməlidir.

İkincisi, körpələrin həbsxanada doğulmaması aksiomatikdir və Avropa Şurasına üzv dövlətlərdə adi praktika uyğun bir anda hamilə qadın məhkumların xəstəxanalardan kənara köçürülməsi kimi görünür. Buna baxmayaraq, CPT zaman-zaman hamilə qadınların ginekoloji müayinələr və/və ya doğuş zamanı çarpayuya və ya digər mebel əşyalarına qandal vurulması və ya başqa üsullarla tutulması

nümunələrinə rast gəlir. Belə yanaşma tamamilə qəbuləndirilməlidir və şübhəsiz ki, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar kimi qiymətləndirilə bilər. Təhlükəsizlik ehtiyaclarını ödəmək üçün başqa vasitələr tapıla bilər və tapılmalıdır.

Nəhayət, bütün hallarda idarəetmənin əsas prinsipi uşağın rifahı olmalıdır. Bu, xüsusən də o deməkdir ki, həbsdə olan hər hansı doğuşdan əvvəl və sonrakı qayğı həbsxana xaricində cəmiyyətdə mövcud olan şəraitə bərabər olmalıdır. Körpələr və azyaşlı uşaqlar təcridxanalarda saxlandıqda, onların müalicəsinə sosial iş və uşaq inkişafı üzrə mütəxəssislər nəzarət etməlidir. Həbsxanada saxlanılan körpələrin hərəkət və koqnitiv bacarıqlarının normal inkişafını təmin etmək üçün də tədbirlər görülməlidir. Xüsusilə onların həbsxana daxilində adekvat oyun və məşq imkanları olmalıdır və mümkün olduqda müəssisəni tərk etmək və onun divarlarından kənarada adi həyatı yaşamaq imkanı olmalıdır. Müəssisədən kənar ailə üzvlərinin uşaq baxımının asanlaşdırılması da uşaq tərbiyəsi yükünün (məsələn, uşağın atası tərəfindən) paylaşılmasını təmin etməyə kömək edə bilər. Bu mümkün olmadıqda, uşaq bağçası tipli obyektlərə girişin təmin edilməsinə diqqət yetirilməlidir. Bu cür tədbirlər qadın məhbuslara başqa cür mümkün olduğundan daha çox dərəcədə həbsxana daxilində iş və digər fəaliyyətlərdə iştirak etmək imkanı verə bilər [3].

2015-ci il BMT-nin Məhbuslar üçün Minimum Standart Qaydalarının (Mandela Qaydaları) 28-ci bəndinə görə, qadınlar üçün həbsxanalarda bütün zəruri prenatal və postnatal baxım və müalicə üçün xüsusi yaşayış yeri olmalıdır. Uşaqların həbsxanadan kənar xəstəxanada doğulması üçün mümkün olan hər yerdə tədbirlər görülməlidir. Əgər uşaq həbsxanada doğulubsa, bu fakt doğum haqqında şəhadətnamədə qeyd edilməməlidir. Eyni zamanda Qaydaların 81-ci bəndinə müvafiq olaraq həm kişilər, həm də qadınlar üçün həbsxanada həbsxananın qadınlar üçün ayrılan hissəsi həmin hissənin açarlarına sahib olan məsul qadın işçinin tabeliyində olmalıdır. Heç bir kişi işçi həbsxananın qadınlar üçün ayrılmış hissəsinə qadının müşayiəti olmadan daxil ola bilməz. Qadın məhbuslarda yalnız qadın işçilər iştirak etməli və onlara nəzarət etməlidirlər. Lakin bu, kişi işçilərin, xüsusən də həkimlərin və müəllimlərin cəzaçəkmə müəssisələrində və ya həbsxananın qadınlar üçün ayrılmış hissələrində öz peşə vəzifələrini yerinə yetirməsinə mane olmur. Xarici vətəndaşlar, qadınlar, yetkinlik yaşına çatmayanlar və ya ruhi xəstə məhbuslar və s. kimi xüsusi məhbus qrupları ilə işləməli olan işçilər onların ixtisaslaşdırılmış işi üçün xüsusi təlim keçməlidirlər.

Maraqlıdır ki, uşağa qulluq baxımından, Mandela Qaydalarının 29-cu Qaydası ümumi olaraq uşağa öz “valideynləri” ilə birlikdə həbsxanada qalmasına istinad edir, anaya aid müraciətdən qaçır və ataya həbsxanada uşağına qulluq etmək hüququna malik olan məsuliyyətli valideyn kimi həbsxanaya daxil olmaq imkanını açır.

Ana südü ilə qidalandırma paradiqması uşağın ən yaxşı maraqlarının qorunmasının yeganə mümkün sahəsi kimi sayıla bilər. Bu mənada, atası ilə həbs olunan uşaqların birgə saxlanması faktlarına demək olar ki, rast gəlinmir. Yalnız istisna kimi Boliviyanı qeyd edə bilərik. Burada uşaqlara qanuni olaraq 6 yaşına qədər həbsxanada həm anası, həm də atası ilə yaşamağa icazə verilir. Avropada Danimarka isə kişi məhbusların uşaqlarının özləri ilə həbsxanada yaşamasına icazə verən yeganə ölkədir. Bu yalnız atanın uşağın 3 yaşına kimi azad edilməsi planlaşdırıldığı halda tətbiq edilir [2, s. 14-26].

Lakin hal-hazırda qadın məhkumlara həssas yanaşılması və onlara uşaqla bağlı daha çox imkanların təqdim olunması mübahisələrə səbəb olmuşdur. Məsələn, hakimlər Pinto de Albuquerque və Bošnjakin birgə qismən fərqli rəyi 8-ci maddə ilə birlikdə 14-cü maddənin pozulması ilə bağlı nəticə çıxarmaq üçün daha bir vacib məqamı irəli sürürlər. Rəydə bildirilir ki, ayrı-seçkiliyə qarşı qanun kontekstində hüquqların müdafiəsini genişləndirmək həmin hüquqların və ya onların səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi imkanlarının köhnəlməsinə səbəb olmur. İki müxalif hakimin iddia etdiyi kimi, əgər qanunda yeni doğulmuş uşaq atalarının cəzasının təxirə salınması nəzərdə tutulursa, ümumiyyətlə, analıq və xüsusilə də doğuşdan sonra həssas dövrdə olan qadınlar əgər onların xüsusi şəraiti buna əsas verirsə, daha az dərəcədə qorunmayacaq. Həm ataların, həm də anaların hakim qarşısında öz iddialarını irəli sürmək imkanının təmin edilməsi məhkəmə sistemi və ya Rumıniya cəmiyyətində ədalətin daha geniş məqsədi üçün heç bir ciddi risk və ya təhlükə yaratmır. Bu, həm kişilərin, həm də qadınların əsas qayğı göstərən şəxs kimi görünməsinə və ataların uşaqlarının həyatında eyni dərəcədə vacib olmasını təmin edəcək və Rumıniyada gender bərabərliyinə mane olmaq əvəzinə, dolayısı ilə kömək edəcək [11, s. 1275-1311].

Hətta 2019-cu ildə Ecis Latviyaya qarşı işində artıq kişilərin qadınlarla müqayisədə qapalı həbsxanalarda yerləşdirilməsi ərizəçi tərəfindən diskriminasiya kimi qiymətləndirilmişdi. Buna baxmayaraq, Məhkəmə öz mövqeyini dəyişməmiş, hesab etmişdir ki, hökumət qadın məhbusların, ümumiyyətlə, digər məhbuslara və ya həbsxana işçilərinə qarşı daha az zorakılıq və təcavüzə daha az meyilli olduğunu iddia etsə də, kişi məhbuslar məhbuslararası zorakılığa və həbsxanadan çıxmaq cəhdlərinə daha çox meyillidirlər və beləliklə də, həbsxana təhlükəsizliyinə daha böyük təhlükələr yaradırlar. Lakin Məhkəmə o məntiqi nəticəni də qəbul etmir ki, “bütün kişi məhbuslar eyni cinayətləri törətmiş qadınlarla müqayisədə o qədər təhlükəlidirlər ki, heç bir fərdi qiymətləndirmə həttaməqsədyönlü deyil”. Ona görə də yerli hakimiyyət orqanları hər bir belə sorğunu mahiyyəti üzrə qiymətləndirməyə çağırılır [4].

Yenidən işlənmiş Avropa Həbsxana Qaydalarında deyilir ki, qadın məhkumun müayinəsi zamanı həkim və ya ixtisaslaşmış tibb bacısı tibbi konfidensiallığın qaydalarına riayət olunmasına xüsusi diqqət yetirməlidir [5]. Mühafizəçilərin iştirakı ilə həkimə müraciət etmək o deməkdir ki, mühafizəçilər tərəfindən məhbuslara qarşı zorakılıq hallarının məhbus tərəfindən bildirilmə ehtimalı azdır. Mühafizəçinin olması, həmçinin həkimin və xəstənin münasibətlərində olan konfidensiallığı pozur. Ona görə də qadın məhbuslar heç vaxt kişi nəzarətinin yanında həkimə müraciət etməməlidirlər.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş qadınlara psixoloji yardımın göstərilməsi problemi azadlıqdan məhrum etmə yerlərində məhkumların saxlanma şəraitinin humanistləşdirilməsi kimi müstəqil ətraflı təhlilə ehtiyacı olan ayrıca məsələdir. Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 10.2.9-1-ci maddəsinə əsasən, məhkumların islah müəssisəsinin psixoloji xidmətinin əməkdaşları tərəfindən göstərilən psixoloji yardım almaq hüququ vardır.

Qadınlar, xüsusən də gənclər islah müəssisələrində formalaşmış şərait və qaydalara uyğunlaşmaqda çətinlik çəkirlər. Çoxları azadlıqdan məhrum etmə yerlərinə gəldikdən qısa müddət sonra özlərini qadın kimi hiss edə bilmirlər. Kobud, çox zaman səliqəsiz paltarlar, sıra yürüşləri, 50-dən 100-ə qədər məhkum qadının eyni binada bir yerdə yaşaması və nəticədə məcburi ünsiyyət həm sağlamlıq vəziyyətində, həm də psixikada özünü göstərir. Məhbus qadınların kifayət qədər yüksək faizi bəzən həbsdə olmaları və ya əvvəllər mövcud olan şəraitin pisləşməsi nəticəsində yaranan psixi problemlərdən əziyyət çəkirlər. Onların sağlamlığını və təhlükəsizliyini təmin etmək üçün bu şəxslərə adekvat müalicə və lazımı tibbi yardım göstərmək çox vacibdir. Məsələn, ruhi xəstəlikdən əziyyət çəkən məhkum qadınların aşağıdakı hüquqları tanınmalıdır:

- Ümumi xidmətə mümkün qədər yaxın səhiyyə xidmətinə çıxış əldə etmək, ona görə də ən uyğun müalicəni qərara alması üçün ən azı psixi sağlamlıq haqqında biliyə malik həkim və təlim keçmiş tibb bacısının sərəncamında olmaq (Avropa Şurası (AŞ) Avropa Həbsxana Qaydaları, III Hissə Səhiyyə; AŞ Tövsiyəsi № R (98)7, bölmə; İşgəncələrin və Qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin həbsxanada səhiyyə xidmətləri üzrə Standartları, bölmə b. ii, 41);

- İstənilən növ terapiya proqramı ilə lazımı şəkildə müalicə olunmaq şərti ilə həkim ən adekvat (farmakoloji, psixoterapevtik, peşə), həmçinin uyğun mühitdə saxlanmasını təmin etmək qərarına gəlməlidir (Cəzaçəkmə müəssisələrində səhiyyə xidmətləri üzrə CPT Standartı, bölmə b. ii, 41);

- Psixi sağlamlıq vəziyyəti diaqnozu qoyulduqda, müvafiq mülki ruhi xəstəxanalarda saxlanılmalı və ya həbsdən qaçınmaq mümkün deyilsə, məhbusların müşahidə altında saxlanıla və müvafiq müalicə ala biləcəyi həbsxana daxilindəki xüsusi müəssisədə tibb bacısı olmalıdır. Həbsxanadan xəstəxanaya köçürmə tələb olunduqda, bu, prioritet hesab edilməli, beləliklə, prosedurun gecikdirilməsinə və ya təxirə salınmasına yol verilməməlidir (AŞ Tövsiyə No. R (98)7, bölmə D; Cəzaçəkmə müəssisələrində səhiyyə xidmətləri üzrə CPT Standartı, bölmə b. ii, 43; AŞ Avropa Həbsxana Qaydaları, III Hissə, Səhiyyə);

- Başqasının təhlükəsizliyini təhdid edən hər hansı bir davranışın qarşısını almaq üçün intihara meyillik nümayiş etdirərkən xüsusi yardım, monitoring və qayğı ilə əhatə olunmaq. Buraya həm də özünü öldürmək üçün hər hansı mümkün vasitəyə çıxışı olmayan şəraitdə saxlanılmaq daxildir. Həbsxana işçiləri intihar riskinin əlamətlərini və intihar niyyətlərinə üstünlük verə biləcək kontekstləri (məsələn, məhkəmədən əvvəl və sınaq müddətindən dərhal sonra) tanımaq üçün öyrədilməlidir.

(Həbsxanada səhiyyə xidmətləri üzrə CPT Standartı, bölmə d. (iii); AŞ Avropa Həbsxana Qaydaları, III Hissə Səhiyyə; AŞ Tövsiyəsi No. R (98)7, bölmə D);

• Yalnız həkim tərəfindən son dərəcə zəruri hesab edildikdə və ağır psixi vəziyyəti olan zorakı və ya təhlükəli məhbuslar üçün təcrid və ya fiziki məhdudlaşdırma məruz qoyma tətbiq edilə bilər. Fiziki məhdudlaşdırma heç vaxt cəza olaraq istifadə edilə bilməz və heç vaxt ciddi şəkildə lazım olan müddət ərzində uzadılmamalıdır. O, həmçinin həbs edilmiş şəxsin şəxsi işində saxlanmanın vaxtı və müddəti göstəriləklə qeyd edilməlidir. (Həbsxanada səhiyyə xidmətləri üzrə CPT Standartı, bölmə b. (ii) 44) [6, s. 5-6].

Azadlıqdan məhrum etmə psixi sağlamlıq üçün mənfi nəticələrə səbəb olmamalıdır. Cəzaçəkmə müəssisələrində məhkumlar azadlıqda ünsiyyətdən yayındıqları tibb işçilərinin, təhsil işçilərinin təsirinə potensial olaraq açıqdır. Azadlıqdan məhrum etmə, xüsusilə həssas qrupların əqli, emosional və sosial rifahını yaxşılaşdırmaq üçün əvəzolunmaz fürsət verə bilər, adi şəraitdə isə onlar əlçatmaz qalır.

Məhkumların psixi durumu nəzarət altına alınmasa, sonradan məhkumların özlərinin, islah müəssisəsi əməkdaşlarının rifahına, habelə asayişə və təhlükəsizliyə xələl gətirən hadisələrin baş verməsi ehtimalı yarana bilər.

D.V.Sinkovun sözlərinə görə, islah müəssisələrini psixoloqlarla təmin etmək ehtiyacı aşağıdakılarla bağlıdır: Birincisi, qadınlar həbsi daha kəskin və dramatik şəkildə yaşayırlar. Onlar üçün bu, ümitsizlik vəziyyətinə, artan narahatlığa, depressiyaya və ruh düşkünlüyünə səbəb olan emosional zərbədir. Onlar çox vaxt həyat perspektivlərini itirir, insanlara artan həyəcanla yanaşırlar və s. Korreksiya və uğurlu uyğunlaşma perspektivi böyük ölçüdə psixi münasibətdən asılıdır. Buna görə də emosional gərginliyi vaxtında aradan qaldırmaq, insanın əhval-ruhiyyəsini yaxşılaşdırmaq çox vacibdir və bu işdə yalnız psixoloq peşəkar kömək göstərə bilər. İkincisi, məhkumun şəxsiyyətinin ən tam xarakteristikasını əldə etmək üçün xüsusi psixoloji üsullardan istifadə zəruridir, onsuz fərdi islah fəaliyyətinin, şəxsiyyətin formalaşması prosesinin məqsədyönlü və differensial idarə edilməsinin ən təsirli üsullarını seçmək mümkün deyil. Üçüncüsü, islah müəssisələrində psixoloqların işinə ehtiyac peşəkar psixokorreksiya tələb edən əqli qüsur, sinir sisteminin pozuntuları olan kifayət qədər çox sayda insanın olması ilə əlaqədardır. Hazırda bir çox islah müəssisəsində tam ştatlı psixoloqlar çalışır, lakin onların sayı hər bir məhkum qadınla işləməyə imkan vermir. Buna görə də, məhkum qadınlara daha effektiv psixoloji yardım göstərmək üçün onların ştatı artırılmalıdır [12, s. 56-57].

Psixi sağlamlığın möhkəmləndirilməsində müvəffəqiyyətli olmaq üçün sağlamlığın qorunması üzrə tədbirlər hazırlamaq, səhiyyə orqanlarının, penitensiar müəssisələrin səylərini birləşdirmək və keçmiş məhkumlar azad edildikdən sonra onlara səmərəli dəstək vermək zəruridir. Məhkum qadınlar cəmiyyətin üzvləri olaraq qalırlar, buna görə də cəzaçəkmə müəssisəsinin əməkdaşları müvafiq proqramların həyata keçirilməsi üçün onlarla və onların ailə üzvləri ilə işləməli və cəzanın çəkilməsinin ilkin mərhələsində psixoloji yardım göstərməlidirlər. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin normal həyata qayıtmağa həvəsləndirilməsi və bu işdə onlara köməklik göstərilməsi gələcəyi düşünən, insana qayğı göstərən müəssisələr kimi islah müəssisələrinin əsas vəzifəsi hesab edilməlidir. Planlaşdırma yolu ilə qadınların islah müəssisələri tərəfindən qayğıkeşlik, müsbət gözləntilər və hörmət mühiti təşviq edilməli və qorunmalıdır. Belə yanaşma olmadan azadlıqdan məhrum etmə yerləri məhbusların və şəxsi heyətin psixi sağlamlığı üçün aşkar təhlükə yaradır, lakin həbsdən məhbusların özünə hörmətini, həyatda şanslarını artırmaq və onları faydalı və qanuna tabe olan vətəndaşlar etmək üçün fürsət kimi istifadə olunur, məhbusların psixi sağlamlığı qorunur və gücləndirilir.

Azərbaycan Respublikası Ombudsmanının 2022-ci il Məruzəsində də ruhi xəstəliklərdən əziyyət çəkən və ya cəza çəkdiyi dövrdə psixi sağlamlıq vəziyyətində ciddi dəyişikliklər baş verən şəxslərin psixiatriya müəssisələrinə yerləşdirilməsi ilə bağlı mexanizmin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Kollegiyasının 2011-ci il 29 noyabr tarixli, 4-N nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Cəzanın çəkilməsinə mane olan ağır xəstəliklərə düçar olmuş məhkumların tibbi şəhadətləndirilməsi Qaydaları”nın yenidən işlənərək qəbul edilməsi, eləcə də penitensiar müəssisələrdə psixoloji yardımla bağlı işin təkmilləşdirilməsi və məhkumlarla işləmək bacarığına malik peşəkar psixoloqlara olan ehtiyacın təmin edilməsi məqsədilə psixologiya ixtisası üzrə

mütəxəssis hazırlayan ali təhsil müəssisələrində “penitensiar psixoloq” ixtisası üzrə mütəxəssislərin hazırlanması təklif kimi irəli sürülmüşdür [1].

Psixi sağlamlığı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırma bilən və məhkumlara təklif edilə biləcək tədbirlər aşağıdakılardır: təhsil və ixtisas almaq imkanı; peşə hazırlığı və buraxıldıqdan sonra işə düzəlmədə yardım; tibbi xidmət; idman; bədii yaradıcılıqla məşğul olmaq imkanı; günahkarlıq və qorxu kimi güclü və ya dağıdıcı emosiyaların aradan qaldırılmasında kömək; insan münasibətləri, o cümlədən uşaqların tərbiyəsi sahəsində məsləhətlər və maarifləndirmə; öz cinayətlərini başa düşmək imkanı; həyatını təhlil etmək və onu dəyişdirmək üçün dəstəkdən istifadə etmək imkanı; ictimai faydalı fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanı, məsələn, yoldaşlarına kömək etmək və ya məhkumlardan ibarət dəstənin həyatında iştirak etmək.

Sadalanən tədbirlər planlı və razılaşdırılmış əsaslarla, əsasən, məhkumların azadlıqdan məhrum etmə yerlərində saxlanması planının tərkib hissəsi kimi tətbiq edildikdə ən böyük effekt verir. Şübhəsiz, elə məhbuslar var ki, onlara psixi sağlamlıqlarını yaxşılaşdırmaq imkanı vermək cəhdlərini xüsusilə qəbul etmirlər, lakin əksər məhbuslar, o cümlədən daha az həssas olanlar, psixi sağlamlıqlarının saxlanması və möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş səylərdən faydalanacaqlar. Bu cür səylər digər faydalar baxımından da əsaslandırıla bilər – islah müəssisəsi, onun işçiləri və bütövlükdə cəmiyyət üçün.

III. Nəticə

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, məhkum qadınların sağlamlığının qorunması hüququ azadlıqdan məhrum etmə yerlərində bir sıra səbəblərə görə (xidmətə yararlı avadanlıq və mütəxəssislərin olmaması üzündən) həmişə həyata keçirilmir. Ona görə də azadlıqdan məhrum etmə yerlərində saxlanılan və islah müəssisələrindən azad edilmiş məhkum qadınların sağlamlığının qorunması problemi aktualdır və təcili həllini tələb edir. Bu, cəmiyyətdən təcrid olunmuş yerlərdə vəziyyəti yaxşılaşdırmağa doğru dəyişməyə kömək edən bir sıra təkliflər formalaşdırmağa imkan verir. İslah müəssisələri sisteminin səhiyyə orqanlarının profilaktik xidmətlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, onlar prosessual məcburiyyət tədbirləri tətbiq edildiyi andan şəxsləri məcburi və sistemli şəkildə tibbi müayinədən keçirməlidirlər. Məhkum qadınların (və istintaq altında olanların) sağlamlıq vəziyyətinin pisləşməsi və ya cəmiyyətdən təcrid olunmuş şəxslərin saxlanılmasının müəyyən edilmiş sanitar-gigiyena və epidemiya əleyhinə qaydalarının pozulması faktlarına kifayət qədər və ya vaxtında reaksiya verilməməsinə görə cəzaçəkmə müəssisələrinin rəhbərliyinin məsuliyyətinin artırılması da vacibdir. Məhkum qadınların sağlamlığının qorunması işində bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafına, islah müəssisələrinin idman ləvazimatları ilə təchiz edilməsi tədbirlərinə, idman üçün ərazilərin ayrılmasına, habelə islah müəssisələrindəki iş yerlərində təhlükəsizlik tələblərinə riayət olunmasına diqqət yetirilməlidir.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Azerbaijani Ombudsman's annual report on the Protection of Human Rights in Azerbaijan, 2022 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması haqqında // Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin (Ombudsmanın) 2022-ci il üzrə məruzəsi*).
URL: <https://ombudsman.az/az/view/pages/59> (last access 08.01.2024).
2. Boswell G. 'Imprisoned Fathers: The Children's View' // *the Howard Journal*, 2002, Vol. 41, No. 1, pp 14-26.
3. CPT standards, 2010.
URL: <https://www.refworld.org/pdfid/4d7882092.pdf> (last access 10.01.2024).
4. *Ēcis v. Latvia*. Application no. 12879/09, 2019.
URL: <https://laweuro.com/?p=181> (last access 10.01.2024).
5. European Prison Rules.
URL: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/european-prison-rules> (last access 03.01.2024).

6. Ilaria G., Protasova I., Scandurra A. The European Court of Human Rights and the protection of fundamental rights in prison. pp. 5-6.
URL: <https://www.antigone.it/upload2/uploads/docs/ECHR%20and%20rights%20in%20prison.pdf>(last access 03.01.2024).
7. *Korneykova and Korneykov v. Ukraine*. Application no. 39884/05, 2012.
URL: https://www.law.cornell.edu/women-and-justice/resource/korneykova_and_korneykov_v._ukraine(last access 13.12.2023).
8. *R.R. v. Poland*. Application No. 27617/04, 2011.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22002-518%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22002-518%22]) (last access 19.12.2023).
9. Report of the Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health. United Nations, 2006.
URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/519/97/PDF/N0651997.pdf?OpenElement>(last access 23.12.2023).
10. Sexual and reproductive health and rights.
URL: <https://www.ohchr.org/en/women/sexual-and-reproductive-health-and-rights>(last access 20.12.2023).
11. Sofia C. “Regardless of their sex” or “biological differences”. An analysis of the European Court of Human Rights case law on women in prison // *Rev. Direito e Práx*, 2020, No. 11 (02), p. 1303-1304. pp. 1275-1311.
12. Synkov D.V. The role of the microenvironment in determining the criminal behavior of women // *Siberian Legal Bulletin*. - 2002. - No. 4. - P. 56 – 57 (in Russian / *Синьков Д.В. Роль микросреды в детерминации преступного поведения женщин* // *Сибирский юридический вестник*. - 2002. - № 4. - С. 56 – 57).

PROTECTION OF THE RIGHT OF WOMEN PRISONERS TO HEALTH IN PLACES OF DETENTION: CURRENT LEGAL AND PRACTICAL PROBLEMS

GUNAY HAJIYEVA¹

Abstract

Taking into account the special legal status of convicted women, the article will examine issues related to the right to health, where there are more problems in practice among their socio-economic rights, as well as issues related to their adaptation. The Republic of Azerbaijan, declaring itself a social state, undertakes to implement a certain social policy aimed at the proper protection of the health of citizens. One of the tasks facing our state in accordance with the Constitution of the Republic of Azerbaijan is the protection of the health of the population, which is guided by Article 25.1 of the Universal Declaration of Human Rights, which establishes the right of every person to an adequate standard of living, including food, clothing, housing, medical care and social services. By isolating persons sentenced to imprisonment in correctional institutions, our state assumes not only the execution of punishment, but also the obligation to protect their health.

Keywords: *convicted women, right to health, penitentiaries, sexual and reproductive health, Mandela Rules, mental health, European Prison Rules.*

¹ Lecturer of the UNESCO Chair on Human Rights and Information Law of Law Faculty of Baku State University; Baku State University / agamirova-gadjijeva@mail.ru

ЗАЩИТА ПРАВА ЖЕНЩИН-ЗАКЛЮЧЕННЫХ НА ЗДОРОВЬЕ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРАВОВЫЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

ГЮНАЙ ГАДЖИЕВА¹

Резюме

Учитывая особый правовой статус осуждённых женщин, в статье будут рассмотрены вопросы, касающиеся их права на здоровье, которым на практике наблюдается больше проблем среди их социально-экономических прав, а также вопросы, касающиеся их адаптации. Азербайджанская Республика, провозгласив себя социальным государством, обязуется проводить определенную социальную политику, направленную на достойную защиту здоровья граждан. Одной из задач, стоящих перед нашим государством в соответствии с Конституцией Азербайджанской Республики, является охрана здоровья населения, которая руководствуется статьей 25.1 Всеобщей Декларации прав человека, которая устанавливает право каждого человека на адекватный уровень жизни, включая питание, одежду, жильё, медицинское обслуживание и социальные услуги для здоровья и благополучия себя и своей семьи. Изолируя лиц, осуждённых к лишению свободы в исправительных учреждениях, наше государство берёт на себя не только исполнение наказания, но и обязанность по охране их здоровья.

Ключевые слова: осуждённые женщины, право на здоровье, пенитенциарные учреждения, сексуальное и репродуктивное здоровье, Правила Манделы, психическое здоровье, Европейские Пенитенциарные Правила.

Мəqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.01.2024

Çapa qəbul tarixi: 15.05.2024

¹ Преподаватель кафедры Права человека и информационное право ЮНЕСКО Юридического факультета Бакинского государственного университета; Бакинский Государственный Университет / agamirova-gadjijeva@mail.ru

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ƏCNƏBİLƏRİN İŞTİRAKI İLƏ MÜLKİ PROSESSUAL İCRAATIN ƏSASLARI

MAHURƏ KƏRİMOVA¹

Annotasiya

Bu məqalədə əcnəbilərin mülki prosesual icraatda iştirakının əsasları araşdırılır. Araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, Azərbaycan Respublikasında xarici şəxslərin hüquqlarının həyata keçirilməsi, onların iştirakı ilə icraatı və müdafiəsi mülki prosesual qanunvericilik, prosesual normaları nəzərdə tutan digər normativ aktlar, həmçinin digər dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla bağlanmış beynəlxalq müqavilələr əsasında həyata keçirilir. Əcnəbilər öz mülki hüquqi vəziyyəti baxımından iki ölkənin qanunvericiliyinə tabedirlər. Eyni zamanda, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının milli mənafeyinə zidd olmamalıdır. Diqqət yetirilən məqamlardan biri də odur ki, qanunverici xaricilərlə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları arasında tam bərabərlik rejimi müəyyənləşdirmişdir. Prosesual bərabərlik hər şeydən əvvəl ədalət mühakiməsinə müraziət imkanının təmin olunması məqsədinə xidmət edir. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikası qanunlarının və digər qanunvericilik aktlarının tələblərinə tabe olmalı, Azərbaycan xalqının adət və ənənələrinə riayət etməlidir. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq xüsusi hüquq və mülki proses sahəsində xarici şəxslərə milli rejim təqdim olunması kimi müasir ənənələrin dəstəklənməsi onun tərəfdar çıxdığı və iki tərəfli qaydada bağladığı müqavilələrdə özünü təzahür etdirir.

Açar sözlər: beynəlxalq hüquq, mülki prosesual icraat, əcnəbilər, milli rejim, beynəlxalq müqavilələr, mülki-hüquqi vəziyyət, beynəlxalq təşkilatlar.

I. Giriş

“Açıq qapı” siyasətinin həyata keçirildiyi sivil, demokratik və hüquqi dövlət quruculuğu, eləcə də bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikasına gələn əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sayı durmadan artır. Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət fəaliyyəti barədə qaydalar dəyişdirilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatı xarici investorlar və sahibkarlar üçün açıq elan olunmuşdur; onların fəaliyyət göstərmələri üçün əlverişli və münasib şərait yaradılmışdır. Əcnəbilərin ölkəmizə səfər etmələrinə mane olan bir çox inzibati məhdudiyyətlər (qadağalar) ləğv olunmuşdur. Hazırda beynəlxalq iqtisadi-ticarət və mədəni əməkdaşlıq münasibətləri genişlənir. Azərbaycan Respublikasında turizm bazarı formalaşmaqdadır; ölkəyə turist axını günü-gündən güclənir və turizm inkişaf edir. Tez-tez ölkəmizdə xarici vətəndaşların iştirakı ilə müxtəlif mədəni, elmi, idman və digər tədbirlər həyata keçirilir. Qeyd edilən amillər Azərbaycan Respublikasına gələn və burada yaşayan xaricilərin artmasına səbəb olur. Belə olan halda, əlbəttə, xaricilərin mülki-hüquqi vəziyyətinin müəyyən edilməsi məsələsi ortaya çıxır. Bu, beynəlxalq xüsusi hüquq üçün əhəmiyyətli olan, eləcə də onun yerinə yetirdiyi funksiyalara aid edilən məsələlərdən biridir.

II. Əcnəbilərin mülki-hüquqi vəziyyəti və əsas xüsusiyyətləri

Əcnəbilərin mülki-hüquqi vəziyyəti dedikdə onların mülki hüquq və vəzifələri başa düşülür. O, əhatəli anlayış olub iki mənada işlədilir: geniş mənada və məhdud mənada.

Əcnəbilərin geniş mülki-hüquqi vəziyyəti dedikdə onların həm vətəndaşı olduğu başqa ölkədə malik olduğu (daimi yaşadığı) ölkədə, həm də olduğu başqa ölkədə sahib olduqları mülki hüquq və vəzifələrin məcmusu başa düşülür. Bu mənada, hüquqi vəziyyətin formalaşmasına beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul olunmuş norma və prinsipləri, habelə beynəlxalq müqavilə normaları təsir göstərir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz əcnəbilərin məhdud mənada mülki-hüquqi vəziyyəti dedikdə xarici vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin yalnız olduqları başqa ölkədə malik olduqları mülki

¹Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü / mahure23@mail.ru

hüquqların və vəzifələrinin məcmusu başa düşülür. Bu mənada, o, iki elementdən ibarətdir: 1. Mülki hüquqlardan (əcnəbilərin olduqları başqa dövlətin qanunvericiliyi tərəfindən müəyyən edilmiş hüquqlardan); 2. Mülki vəzifələrdən (xaricilərin olduqları başqa dövlətin qanunvericiliyi tərəfindən onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrdən).

Mülki hüquqlar əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyətinin əsas və başlıca elementi sayılır. Mülki hüquqlar dedikdə məhdud mənada yox, geniş mənada mülki hüquqlar başa düşülür ki, buraya əmlak, şəxsi qeyri-əmlak, ailə, əmək və prosesual hüquqlar daxildir [1, s. 210].

İkililik əcnəbilərin mülki-hüquqi vəziyyətinin əsas xüsusiyyətlərindən sayılır. Bu xüsusiyyətə görə xaricilərin mülki-hüquqi vəziyyəti iki ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir: birincisi onların olduqları başqa ölkənin qanunvericiliyi ilə; ikincisi, onların vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı ölkənin, yəni hansı ölkə vətəndaşdırsa (və ya hansı ölkədə yaşayırsa), o ölkənin qanunvericiliyi ilə. Deməli, əcnəbilər öz mülki-hüquqi vəziyyəti baxımından iki ölkənin qanunvericiliyinə tabedirlər.

Əcnəbilərin ölkəmizə axını öz növbəsində onların mülki-hüquqi vəziyyətinin tənzim olunmasının əhəmiyyətini artırır. Azərbaycan Respublikasında bu məsələ öz normativ həllini kifayət qədər aydın və müfəssəl şəkildə tapır.

Azərbaycan Respublikasında əcnəbilərin mülki-hüquqi vəziyyəti, hər şeydən əvvəl, Konstitusiyaya ilə müəyyən olunur. Əcnəbilərin hüquqlarının müdafiəsi prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 69-cu maddəsində təsbit edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi həmin prinsip əsasında bütün kateqoriyalardan olan xarici şəxslərin hüquqları ilə bağlı mübahisələrin həlli qaydalarını, aidiyyətini, eləcə də bu mübahisələrə dair çıxarılmış qərarlarının icrasının təmin edilməsi üsullarını müəyyənləşdirir.

Əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, xarici hüquqi şəxslərin və beynəlxalq təşkilatların iştirak etdiyi hüquq münasibətləri üzrə mülki mühakimə icraatının bir çox məsələləri Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin 4-cü bölməsinə daxil edilmiş prosesual hüquq normaları ilə tənzimlənir. Bu şəxslərin iştirak etdiyi işlərin mülki-prosessual hüquqi aidiyyəti Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 28-ci maddəsində belə müəyyən olunur:

Əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və xarici hüquqi şəxslərin iştirak etdiyi işlərə, əgər dövlətlərarası sazişlərlə, beynəlxalq müqavilələrlə və tərəflərin sazişi ilə digər hallar nəzərdə tutulmayıbsa, məhkəmələr baxırlar [3].

III. Beynəlxalq müqavilələr

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələr dedikdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinə uyğun olaraq təsdiq edilmiş müqavilələr nəzərdə tutulur [4].

Azərbaycan Respublikası hüquqi əməkdaşlıq və qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında bir sıra çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərin və ikitərəfli müqavilələrin iştirakçısıdır. Bu saziş və müqavilələrdə, bir qayda olaraq, aşağıdakı məsələlər nizama salınır:

- ədliyyə orqanları arasında əməkdaşlıq;
- məhkəmələrin səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsi və hüququn tətbiqi;
- əcnəbilərin prosesual hüquqları;
- hüquqi yardım haqqında tapşırıqların icrası;
- mülki və ailə mübahisələri üzrə (bəzi hallarda kommərsiya işləri üzrə) qətnamələrin tanınması və icrası;
- sənədlərin tanınması və göndərilməsi.

Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) iştirakçısı olan dövlətlərin əksəriyyətinin ratifikasiya etdiyi "Hüquqi yardım və mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquq münasibətləri haqqında" 22 yanvar 1993-cü il tarixli Konvensiya mülki prosesin regional çərçivədə beynəlxalq hüquq normalarını müəyyənləşdirir [5].

Azərbaycan Respublikası hüquqi əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında bir sıra çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərin və ikitərəfli müqavilələrin iştirakçısıdır. Lakin prosesual hərəkətlərin icrası dövlətin müstəqilliyinə zidd olduqda, onun təhlükəsizliyinə təhdid doğurduqda, məhkəmə səlahiyyətlərindən kənara çıxdıqda, qanunla müəyyən edilmiş qaydada və vaxtda hər hansı bir tərəf məhkəməyə

çağırılmadıqda, həmin tərəflər arasında hüquqi mübahisə istisna edilən aidiyyətdə olduqda məhkəmə tapşırığının yerinə yetirilməsindən imtina edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının, eləcə də, MDB-nin iştirakçı dövlətlərinin qanunvericiliyi əcnəbilərin, təşkilatların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqlarının və qanuni maraqlarının qorunması sahəsində milli rejim müəyyənləşdirir.

Milli rejim şəxsin müəyyən ərazidə yaşaması barədə tələb – formal şərt nəzərdə tutmur [7].

IV. Milli qanunvericilik

Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 4.1-ci maddəsində əsasən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasına gəlməsi və Azərbaycan Respublikasından getməsi, Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti olması, onlara müvəqqəti və daimi yaşamaq üçün icazələrin verilməsi, onların qeydiyyatına alınması, miqrasiya prosesi iştirakçılarının hüquq və vəzifələri, əmək miqrasiyası, habelə miqrasiyaya dövlət nəzarəti və qanunsuz miqrasiyaya qarşı mübarizə sahəsində münasibətləri tənzimləyir [6].

Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin 441-ci maddəsində əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və qaçqınların prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti belə müəyyən olunur.

1. Əcnəbilərin prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti vətəndaşı olduqları dövlətin qanunları ilə müəyyən edilir.

2. Əcnəbinin bir neçə vətəndaşlığı olduqda onun prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti onun daha sıx bağlı olduğu dövlətin qanunları ilə müəyyən edilir.

3. Vətəndaşlığı olmayan şəxsin prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti həmin şəxsin daimi yaşadığı dövlətin, belə dövlət olmadıqda isə, adətən onun olduğu dövlətin qanunları ilə müəyyən edilir.

4. Qaçqınların prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti onların sığınacaq tapdıqları dövlətin qanunları ilə müəyyən edilir [3].

Bunormanın 1-ci bəndində əcnəbilərin mülki prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyətinin vətəndaşın məxsus olduğu dövlətin qanunları ilə müəyyən edildiyi nəzərdə tutulub.

Deməli, əcnəbi vətəndaşı olduğu ölkənin “daxili qanunu” ilə mülki prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyətli deyildirsə, onun Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinə bilavasitə məhkəmə müdafiəsi üçün müraciət etmək hüququ yoxdur. Belə şəraitdə əcnəbinin Azərbaycan Respublikası qanunları ilə mülki prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyətli olması nəzərə alınmır.

Əcnəbilərin daha sıx bağlı olduğu dövlət dedikdə əcnəbinin daha çox yaşadığı, qeydə alındığı, əmlakının əsas hissəsinin olduğu, işlədiyi, milli yaxınlığı olan dövlət başa düşülür. Belə ki, ikili vətəndaşlığı olan əcnəbinin olduğu dövlət konkret olaraq işə baxan məhkəmə tərəfindən müəyyən olunur. “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən, hansı dövlətin vətəndaşlığı olmayan şəxsin daimi yaşadığı və ya adətən olduğu yer hesab edilməsi məhkəmənin səlahiyyətindədir.

“Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, qaçqın Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayıb, irqi əlamətinə, mülkiyyətinə, dini etiqadına, müəyyən sosial qrupa mənsubluğuna və siyasi əqidəsinə görə, təqiblərin qurbanı olmaq barəsində tam əsaslı ehtiyat üzündən həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilməyən və ya istifadə etmək istəməyən, yaxud müəyyən vətəndaşlığı olmayıb oxşar hallar nəticəsində əvvəl adətən yaşadığı ölkədən kənarada olan, ehtiyat üzündən oraya qayıda bilməyən və ya qayıtmaq istəməyən şəxsdir [5].

Qaçqının sığınacaq tapdığı ölkə dedikdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq qaçqın vəsiqəsini verən ölkə sayılır və qaçqının prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti qaçqın vəsiqəsini verən ölkənin qanunları əsasında müəyyən edilir. Qaçqın statusu almış şəxsə və onun 16 yaşına çatmış ailə üzvlərinə müəyyənləşdirilmiş nümunədə qaçqın vəsiqəsi, eləcə də “Qaçqınların statusu haqqında” 1951-ci il tarixli Konvensiyaya uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarada hərəkət etmək hüququ verən yol sənədi verilir. Müəyyənləşdirilmiş qaydada verilən qaçqın vəsiqəsi qaçqının şəxsiyyətini təsdiq edən və ona Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanuni qalmaq hüququ verən sənəddir.

Xarici hüquqi şəxslərin prosesual hüquq və fəaliyyəti təsbit olunduqları dövlətin qanunu ilə müəyyən edilir. Bu qanuna əsasən prosesual hüquq qabiliyyətinə malik olmayan xarici hüquqi şəxs

Azərbaycan Respublikasının ərazisində Azərbaycan Respublikasının qanununa müvafiq olaraq hüquq qabiliyyətli hesab edilə bilər.

Beynəlxalq təşkilatın prosesual hüquq və fəaliyyəti, əsasında yaradıldığı beynəlxalq müqavilə, onun təsis sənədləri və ya Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli dövlət orqanı ilə bağlanmış sazişlə müəyyən edilir [1, s. 442].

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici hüquqi şəxslərin və ya sahibkarların respublika vətəndaşları ilə bərabər prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyətinə malik olmaları onların məhkəməyə öz statuslarını təsdiq edən sənədin təqdim olunması ilə şərtləndirilir.

Öz ölkəsinin qanunu ilə prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyətinə malik olmayan xarici hüquqi şəxs və ya sahibkar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi əsasında hüquq qabiliyyətli hesab edilə bilər.

Beynəlxalq təşkilatların immunitet hüququ BMT-nin Nizamnaməsinin 104 və 105-ci maddələrində təsbit olunmuşdur.

Beynəlxalq əmək miqrasiyasının tənzimlənməsinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri dövlətin bu sferaya daha fəal müdaxiləsi ilə bağlıdır. Bu da onunla bağlıdır ki, xarici elementli əmək münasibətlərinin xüsusiyyətinin dövlətdaxili əmək münasibətlərinin xüsusiyyətindən fərqləndirmək meyl güclü olaraq qalmaqdadır. Həmçinin əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkəyə daxilolma proseduru, əcnəbi-əməkçilərin iş götürülmə qaydası, sosial təminat və digər məsələlər qeyd olunmalıdır [1, s. 445].

Dövlətlərarası beynəlxalq təşkilatların prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti, beynəlxalq müqavilə və ya onların təsis sənədləri, eləcə də sazişlərlə müəyyən edilir.

Sosial-iqtisadi hüquqlar üzrə ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilat olan Beynəlxalq Əmək Təşkilatının əsas vəzifəsi əmək sferasında beynəlxalq-hüquqi normaların hazırlanması və onlara iştirakçı dövlətlər tərəfindən əməl olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsindən ibarətdir [1, s. 147].

V. Nəticə

Beləliklə, dövlətin ərazisində qanuni əsaslarla daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərə diplomatik müdafiənin göstərilməsi beynəlxalq hüquqa tam müvafiqdir. Diplomantik müdafiə sahəsində baş vermiş müsbət dəyişikliklər vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə, o cümlədən həmin kateqoriyadan olan şəxslərə diplomatik müdafiənin təqdim edilməsinə şərait yaratmışdır. Bütün bunlar ümumi şəkildə insan hüquqlarının müdafiəsi sferasında beynəlxalq normativ bazanın inkişafı ilə uyğunlaşdırılır. Eyni zamanda əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, xarici hüquqi şəxslərin hüquqlarının Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilməsi, eləcə də müdafiəsinin mühüm və əhəmiyyətli bir hissəsi Azərbaycan Respublikasının ölkədaxili mülki prosesual qanunvericiliyi, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr və beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə reallaşır.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Aliyev A.A. The problems of population, migration and human rights in modern international law. Baku, 2007 (in Azerbaijani / Əliyev Ə.Ə. *Müasir Beynəlxalq Hüquqda İnsan Hüquqları, Əhali və Miqrasiya Problemləri*. Bakı, 2007).
2. Allahverdiyev S.S. The Private International Law Course of Azerbaijan. Baku, Digesta, 2007 (in Azerbaijani / Allahverdiyev S.S. *Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Xüsusi (Mülki) Hüquq Kursu-Bakı: Digesta, 2007*).
3. The Code of Civil Procedure of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsi*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/46945> (last access 25.12.2023).
4. The Constitution of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/897> (last access 25.12.2023).
5. The Convention on Convention on Legal relations and mutual legal assistance in civil, family and criminal cases, 22.01.1993.

6. Migration Code of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsi).
7. Yarkov V.V. Civil procedure. Moscow, 2005 (in Russian / Ярков В.В. Гражданский процесс Москва, 2005).

BASICS OF CIVIL PROCEDURE WITH THE PARTICIPATION OF FOREIGNERS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

MAHURA KARIMOVA¹

Abstract

This article examines the basics of foreigners' participation in civil-procedural proceedings. As a result of the research, it became clear that the implementation of the rights of foreigners in the Republic of Azerbaijan, their participation and protection are carried out on the basis of civil procedural legislation, other normative acts that provide for procedural norms, as well as international agreements concluded with other states and international organizations. Foreigners are subject to the legislation of two countries in terms of their civil legal status. At the same time, the realization of the rights and freedoms of foreigners and stateless persons should not be against the national interest of the Republic of Azerbaijan. One of the important points is that the legislator has established a regime of full equality between foreigners and citizens of the Republic of Azerbaijan. Procedural equality primarily serves the purpose of ensuring access to justice. Foreigners and stateless persons must obey the requirements of the laws and other legislative acts of the Republic of Azerbaijan and observe the customs and traditions of the people of Azerbaijan. The support of the modern traditions of the Republic of Azerbaijan in the field of international private law and civil procedure, such as the provision of a national regime to foreigners, is manifested in the agreements it supports and concludes bilaterally.

Keywords: *international law, civil procedure, foreigners, national regime, international agreements, civil-legal situation, international organizations.*

ОСНОВЫ ГРАЖДАНСКО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА С УЧАСТИЕМ ИНОСТРАННЫХ ЛИЦ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

МАХУРА КАРИМОВА²

Резюме

В данной статье рассматриваются основы участия иностранцев в гражданском процессуальном процессе. В результате исследования выяснилось, что реализация прав иностранцев в Азербайджанской Республике, их участие и защита осуществляются на основе гражданского процессуального законодательства, других нормативных актов, предусматривающих процессуальные нормы, а также как международные соглашения, заключенные с другими государствами и международными организациями. На иностранцев в отношении их гражданско-правового статуса распространяется действие законодательства двух стран. В то же время реализация прав и свобод иностранцев и лиц без гражданства не должна противоречить национальным интересам Азербайджанской Республики. Одним из важных моментов является то, что, законодатель установил режим полного равенства между иностранцами и гражданами Азербай-

¹Advocate, the member of the Bar Association of the Republic of Azerbaijan / mahure23@mail.ru

²Член, Коллегии Адвокатов Азербайджанской Республики / mahure23@mail.ru

джанской Республики. Процедурное равенство в первую очередь служит цели обеспечения доступа к правосудию. Иностранцы и лица без гражданства обязаны подчиняться требованиям законов и других законодательных актов Азербайджанской Республики, соблюдать обычаи и традиции азербайджанского народа. Поддержка современных традиций Азербайджанской Республики в сфере международного частного права и гражданского процесса, таких как предоставление национального режима иностранцам, проявляется в соглашениях, которые она поддерживает и заключает в двухстороннем порядке.

Ключевые слова: международное право, гражданский процесс, иностранцы, национальный режим, международные договоры, гражданско-правовая ситуация, международные организации.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 14.01.2024

Çapa qəbul tarixi: 15.05.2024

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AİLƏ MÜBAHİSƏLƏRİ ÜZRƏ MEDIASIYA PROSESİ NƏTİCƏSİNDƏ ƏLDƏ EDİLMİŞ BARIŞIQ SAZIŞININ İCRASI İLƏ ƏLAQƏDAR PROBLEMLƏR VƏ HƏLLİ YOLLARI

GÜNAY ABASOVA¹

Annotasiya

Bu məqalədə müəllif Azərbaycanda məhkəmədən kənar mübahisələrin həlli yolu olan mediasiyanın ictimai münasibətlərdə rolunu, onun tənzimlənməsini, hüquqi boşluqları və ümumiyyətlə bu institutun səmərəliliyini təhlil etmişdir. Bu yazıda mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilmiş barışıq sazişinin hüquqi əqd olaraq xüsusiyyətləri, onun məhkəmə icraatı zamanı əldə olunmuş barışıq sazişi və notariusda bağlanan sazişlərlə oxşar və fərqləndirici cəhətləri də araşdırılmışdır. Müəllif belə qənaətə gəlmişdir ki, qanunvericilikdə mediasiya prosesində əldə edilmiş barışıq sazişi hərtərəfli tənzimlənmədiyi üçün, onun mahiyyəti və faydaları üzə çıxarılmamışdır. Halbuki, Azərbaycanda mediasiya insitutu bir növ məcburi qaydada implementasiya edildiyi səbəbindən, onun hüquq münasibətlərində möhkəm mövqeyi və hüquqi nəticələr yaratması gözlənilirdi. Təəssüf ki, bu gözləntilər həyata keçirilmədiyi üçün vətəndaşlar mübahisələrini yenə də məhkəmə yolu ilə həll etməyi daha üstün tuturlar. Məqalədə ailə mübahisələri üzrə sazişlərin könüllü icra edilməsində mövcud problemlər araşdırılmış və nəticədə aliment mübahisələrinə, ər-arvadın ümumi əmlakının bölgüsünə, uşaqların bir valideynlə xaricə getmələrinə dair mediasiya prosesində əldə edilmiş barışıq sazişlərinin hüquqi statusunu tənzimləyən qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklərin edilməsinə dair təkliflər verilmişdir. Təklif olunan dəyişikliklərin bir neçəsi Azərbaycanda boşanmış ailələrdə və yaxud valideyn öhdəliklərinin lazımınca yerinə yetirilməməsi üzündən uşaqların maddi sıxıntılarının qarşısının alınması, rifahının artırılması, aliment öhdəliyinin heç bir institusional əngəl olmadan həyata keçirilməsinə yönəlmişdir.

Açar sözlər: mediasiya, mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilmiş mediasiya barışıq sazişi, mediator, əqd, əqdin etibarsızlığı, mübahisə predmeti, aliment, ər-arvadın əmlak bölgüsü, notariat hərəkətləri, elektron icra, könüllü icra, məcburi icra.

I. Giriş

01 iyul 2021-ci ildən etibarən Azərbaycanın ailə münasibətlərində yaranan mübahisələrin məhkəmədən kənar, alternativ həlli üsulu olaraq məcburi mediasiya institutu sırası vətəndaşlar, cəmiyyət və hüquqşünaslar tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Bir tərəfdən, mediasiyanın həqiqi işlək və insan hüquqlarının həyata keçirilməsində səmərəli mexanizminin olmasına inanan vəkillər, hüquqşünaslar, digər tərəfdən isə, heç bir mübahisənin “məhkəmə qapısından” keçmədən həll olunmasına inanmayan və yeni instituta güvənməyən hüquqşünaslar dayanmışdılar.

İlk öncə mediasiyanın hüquqi təbiətini, xüsusiyyətlərini diqqətinizə çatdırmaq istərdik. Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının müəyyən etdiyi kimi, mediasiya maraqlar əsasında aparılan prosesdir (“an interest-based procedure”) [11]. Yəni bu prosesdə əsas faktlar, kimin haqlı və yahaqsız olması deyil, tərəflərin maraqları və istəkləri rəhbər tutulur. Nəticədə isə tərəflər üçün ədalətli hesab edilən barışıq sazişi əldə olunur və yaxud mediasiya prosesi nəticəsində razılığa gəlmək mümkün olmadığı təqdirdə mübahisə məhkəmə yolu ilə həll edilir.

Mediasiyanın köməyi ilə mübahisənin həlli zamanı əldə olunmuş razılıqlar, bir qayda olaraq, daha uzunömürlü olur, hadisələrin real vəziyyətinə, tərəflərin istəyinə daha uyğundur, bu da onların həyata keçirilməsini qarşılıqlı qəbul edilən və təbii addım kimi səciyyələndirilir [6, s. 4].

II. Barışıq sazişi və mahiyyəti

Barışıq sazişi (bundan sonra – “mediasiya barışıq sazişi”) mübahisə Tərəflərinin istəklərinə, mənafələrinə uyğun müəyyən olunmuş mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilmiş uğurlu mediasiyanın

¹ Tədqiqatçı; Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu / g.abasova@inbox.ru

nəticəsidir. Mediasiya barışıq sazişi mediatorun vasitəçiliyiylə, əsasən, 30 gün ərzində konfidensial şəkildə aparılan, mediasiya sessiyaları vasitəsilə həyata keçirilən, sessiyalar isə Tərəflərin birgə iştirakı ilə və yaxud təkbətək görüşlərlə aparılan bir prosesdir [11]. Mediasiya sessiyalarının məxfi aparılma qaydası onda ifadə olunur ki, onlar protokollaşdırılmır və aparılan dialoqlar, izahatlar heç bir kağız və ya elektron daşıyıcıda qeyd edilmir, sessiya zamanı əldə olunmuş məlumatlar barədə mediator heç yerdə açıqlama, izahat verə bilmir, Tərəflər isə onları gələcəkdə ehtimal olunan məhkəmə icraatı zamanı sübut və istinad kimi istifadə edə bilməzlər. Bundan əlavə, mediasiyanın konfidensiallığının pozulmasına görə inzibati məsuliyyət müəyyən olunmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin [4] (bundan sonra – İXM) 602-2.3-cü maddəsinə əsasən, mediasiya iştirakçıları və mediasiyada iştirak edən digər şəxslər tərəfindən “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş konfidensiallıqla bağlı qaydaların pozulmasına görə fiziki şəxslər səkkiz yüz manat məbləğində, vəzifəli şəxslər min beş yüz manat məbləğində, hüquqi şəxslər üç min manat məbləğində cərimə edilir [7].

Mediasiya barışıq sazişi konfidensiallıq prinsipinə cavab verməsindən başqa, mülki hüquqi əqd olaraq etibarlı olmalı və aşağıdakı xüsusiyyətləri özündə ehtiva etməlidir:

- O, səlahiyyətli mediator tərəfindən təsdiq edilməlidir. Mediator – mediasiya işini tərəflərlə bağlanmış xidmət müqaviləsi əsasında aparmaq və mediasiya barışıq sazişini imzalamaq səlahiyyəti olan fiziki şəxs olmalıdır. Yəni adı mediatorlar reyestrində olmalı, məhz ailə, əmək və ya kommersiya işini aparmaq üçün müvafiq sertifikatla təsdiq edilən ixtisasa malik olmalı və sazişin bağlandığı an fiziki və psixoloji sağlam olmalıdır. (Bu qaydaya riayət olunmaması, nəinki mediasiya barışıq sazişinin etibarsızlığına gətirib çıxara bilər, hətta mediator və mediasiya təşkilatı üçün inzibati məsuliyyətin yaranmasına səbəb ola bilər (bax: İXM-nin 602-2.1 maddəsi)

- Mediasiya barışıq sazişini imzalayan şəxslər tam fiziki qabiliyyətli şəxslər olmalı, öz iradələrini azad şəkildə, heç bir məcburiyyət, təsir altında olmadan ifadə etməlidirlər. Mediator mediasiya barışıq sazişini bağlayan tərəflərin psixoloji durumunu zəhəri görünüş və davranışları ilə qiymətləndirir.

- Mediasiya barışıq sazişi mülki hüquqi əqd olduğu üçün əqdlərin etibarlılığına dair bütün şərtlərə cavab verməlidir. İlk öncə, mediasiya barışıq sazişi Azərbaycan mülki, ailə, əmək və sair qanunvericiliyinə uyğun olmalıdır. Məsələn, ər-arvad arasında nifrət və qərəz əsasında bağlanan sazişə əsasən, xanımın ata tərəfindən verilən uşağın saxlanması üçün alimentdən imtina etməsi və bunun müqabilində atalıq hüquqlarından məhrum edilməsinə dair şərtini (ata buna razı olmasına baxmayaraq) mediator təsdiq edə bilməz. Çünki Azərbaycan ailə qanunvericiliyinə əsasən, valideynlik hüquqlarından məhrum edilmə yalnız məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilə bilər.

- Azərbaycan Respublikası Mediasiya haqqında Qanunun 33-cü maddəsinə əsasən, mediasiya barışıq sazişi yazılı formada tərtib edilir və tərəflərin (və yaxud bu sazişi imzalamağa səlahiyyətli olan şəxslərin), mediatorun imzası və möhürü ilə təsdiqlənir. Burada mediator tərəflərin nümayəndələrinin səlahiyyətlərini təsdiq edən etibarnaməsini dəqiq yoxlamalı və işə buraxmalıdır. Hüquqi şəxslərin mediasiya barışıq sazişinin təsdiq etmə şəkli – səlahiyyətli şəxsin imza etməsi və möhürün vurulmasıdır. Azərbaycanda mediasiya haqqında normativ hüquqi aktlarda birbaşa bu qayda müəyyən olunmasa da, analogiya prinsipilə belə nəticəyə gəlmək olar ki, hüquqi şəxslərin təsdiq etdiyi mediasiya barışıq sazişi onun möhürü ilə də təsdiqlənməlidir. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 73.4-cü maddəsinə əsasən, hüquqi şəxs adından etibarnamə onun rəhbərinin və ya təsis sənədlərinə əsasən buna səlahiyyəti olan digər şəxsin imzası ilə həmin hüquqi şəxsin möhürü vurulmaqla verilir [3]. Yəni hüquqi şəxsin adından həyata keçirilən mülki əqd səlahiyyətli şəxsin imzası və möhürü ilə təsdiq edilir. Bu səbəbdən hesab edirik ki, Azərbaycan mediasiya qanunvericiliyində hüquqi şəxslərin bağladığı mediasiya barışıq sazişi möhür vurulması şərti müəyyən olunmamasına baxmayaraq, bu saziş möhürlə və səlahiyyətli şəxsin imzası ilə təsdiq olunmalıdır.

Mediasiya barışıq sazişində standart məlumatlarla bərabər barışıq sazişinə xas olan aşağıdakı məlumatlar da göstərilməlidir:

- mübahisənin predmeti;

- mübahisənin həlli istiqamətində tərəflərin qəbul etdiyi şərtlər, həmin şərtlərin yerinə yetirilməsinin üsul və müddətləri;
- barışıq sazişinin şərtlərinin icra edilməməsinin və ya düzgün icra edilməməsinin nəticələri;
- Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə, bu Qanuna və digər normativ hüquqi aktlara uyğun olaraq başqa şərtlər.

Mediasiya barışıq sazişinin Azərbaycan qanunvericiliyində rolunu və yerini daha dəqiq təhlil etmək üçün onun notariusda bağlanmış barışıq sazişilə və məhkəmə prosesi zamanı əldə olunmuş barışıq sazişilə müqayisə və təhlil edilməsini zəruri hesab edirik.

Notariusda əldə olunan barışıq sazişlərinin xüsusiyyətləri:

I. Mübahisə edən Tərəflər notariusdan kənar yerdə danışıqları aparıb, hazır barışıq layihəsilə ona müraciət edirlər. Notarius barışıq sazişin qanuniliyini yoxlayır və tərəflərin şəxsiyyətini müəyyən edərək sazişi təsdiq edir.

II. Notariusda bağlanmış borcun ödənilməsinə və yaxud alimentə dair sazişlər icra edilmədiyi təqdirdə, onun notariusun icra qeyd ilə məcburi icra edilməsi yolu vardır, yəni məhkəmə mərhələsinə keçmədən bu əqdlər möhkəm hüquqi qüvvəyə malikdir.

III. Qanunvericiliyin təhlili

Belə ki, “Notariat hərəkətlərinin aparılması haqqında Təlimat”ın 161-ci bəndinə əsasən, borclunun olduğu yer üzrə notarius borcludan pul məbləğlərini tutmaq və ya əmlakı (ipoteka predmeti istisna olmaqla) tələb edib almaq və ya bunun əvəzinə Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 529.8-ci maddəsinə əsasən, öhdəliyin icrası əvəzinə razılaşıdırılmış peşman haqqını almaq üçün “Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 76-cı maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq tələbkar tərəfindən borcluya bildiriş göndərildikdə və öhdəlik bildirişin verildiyi müddətdə icra edilmədikdə, borcu müəyyən edən sənədlərdə 1 (bir) iş günü müddətində icra qeydi aparır və icra olunması üçün “Elektron notariat” informasiya sistemi vasitəsilə “Elektron icra” informasiya sisteminə göndərir.

“İcra haqqında” Azərbaycan Respublikası 27.12.2001-ci il tarixli Qanunun 6-cı maddəsinə əsasən, alimentlərin ödənilməsi barədə notariat qaydasında təsdiq edilmiş sazişlər və notariusun icra qeydləri icra sənədi hesab edilir və buna görə də həmin sənədlər icraçılar tərəfindən icra edilir. Yəni alimentin ödənilməsinə dair əqd məhkəmə xərcləri və məhkəmə prosesinə sərf olunan zaman itkisini yaşamadan tez zamanda icra olunması mexanizmi qanunvericilikdə təsbit edilmişdir.

Bundan fərqli olaraq, alimentə dair mediasiya barışıq sazişlərinin məcburi icra edilməsi üçün vətəndaş məhkəmədə xüsusi icraat qaydasında ərizə ilə müraciət etməli, 100 AZN məbləğində dövlət rüsumunu ödəməli və hüquqi müşayiətin ödənilməsi üçün xərc çəkməli olur. Qeyd olunan məsrəfləri ödəyə bilməyən tələbkar tərəf məhkəməyə müraciət etməyi təxirə salır və bu vəziyyət saxlanılma xərclərinə ehtiyacı olan uşaqların uzun müddət alimentdən məhrum edilməsinə gətirib çıxarır. Nəticədə vətəndaşlar arasında alimentin ödənilməsinə dair mediasiya barışıq sazişinin bağlanılmasının səmərəsizliyi və bu mübahisənin dövlət rüsumu ödəmədən iddia icraatı qaydasında məhkəmə yolu ilə həll olunmasının daha sərfəli olması haqda qənaətə gətirib çıxarır. Odur ki, aliment öhdəliyinə dair mediasiya barışıq sazişinin qısa zamanda məcburi icra edilməsi üçün onun icra sənədlərinə daxil edilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik.

Məhkəmədə əldə olunmuş barışıq sazişlərinə gəldikdə isə, ilk öncə qeyd etmək lazımdır ki, bu növ sazişlər vəkillərin söylərinin nəticəsində baş tutur və adətən, tərəflərin istəklərinə deyil, işin müsbət perspektivlərindən irəli gələrək, vəkillərin təsiri altında əldə olunur.

Mediasiya barışıq sazişinin məhkəmə icraatı zamanı əldə olunmuş barışıq sazişində oxşar və fərqləndirici cəhətlərini araşdırarkən aşağıdakı məsələlər müəyyən olunmuşdur:

Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra MPM) 52.3-cü maddəsinə əsasən, Tərəflər məhkəmə işini bilavasitə özləri, yaxud mediasiya vasitəsilə barışıq sazişi bağlamaqla qurtara bilirlər.

MPM-nin 52.5-ci maddəsinə əsasən, tərəflərin barışıq sazişi qanuna zidd olarsa və ya hər hansı bir şəxsin hüquqlarını və qanunla qorunan mənafeyini pozarsa, məhkəmə belə hərəkətləri qəbul etmir. Belə hallarda məhkəmə, mübahisəyə mahiyyəti üzrə baxır.

Lakin MPM-nin 191.2-1-ci maddəsinə əsasən, “Tərəflər arasında mübahisə mediasiya vasitəsilə həll edildikdə, barışıq sazişitəqdim olunur. Tərəflər barışıq sazişini təsdiq etdikdə məhkəmə bu barədə qərarad çıxararaq, bu qəraradla eyni zamanda iş üzrə icraata xitam verir. Məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən barışıq sazişinin şərtləri qəraradada göstərilməlidir”.

İlk baxışda mediasiya vasitəsilə əldə olunan barışıq sazişilə məhkəmədə əldə olunan barışıq sazişi eyni hüquqi qüvvəyə malik olur və eyni hüquqi nəticələrə səbəb olur. Yəni mediasiya barışıq sazişinin şərtləri məhkəmə qəraradında öz əksini tapır. Lakin fərq ondan ibarətdir ki, məhkəmə barışıq sazişinin (MPM-in 52.5-ci maddəsinə əsasən) qanuniliyini sual altına qoyaraq təsdiq etməyə bilər və məhkəmə icraatına davam edə bilər. Lakin məhkəmənin mediasiya barışıq sazişini təsdiq etməmək səlahiyyəti xüsusi göstərilməmişdir, çünki onu təsdiq edib, icraata xitam verməlidir. Bu o deməkdir ki, mediasiya barışıq sazişi dolaylı yolla qanunsuz olsa belə, hüquqi cəhətdən onun yalnız etibarsız hesab edilməsi haqqında iddia qaldırılmaqla ləğv edilə bilər. Məhkəmə isə mediasiya barışıq sazişini etibarsız hesab edilməsi məsələsini öz təşəbbüsü ilə qaldıra bilməz, yalnız tərəf bu məsələni qaldıra bilər. Beləliklə, mediasiya barışıq sazişi mediator tərəfindən təsdiq olunduğu üçün, onun qanuniliyi məhkəmə tərəfindən apriori qəbul edilir və onun hüquqi nəticəsi olaraq məhkəmə icraatına xitam verilir.

Burada belə bir sual yaranır ki, əgər məhkəmə icraatında mediasiya barışıq sazişi hüquqi fakt olaraq tanınırsa və onun qanuniliyi şübhə doğurmursa, niyə qanunvericilik mediasiya barışıq sazişini icra sənədi kimi qəbul etməyib, onun birbaşa icraya yönəldilməsi imkanını yaratmamışdır? Təəssüf ki qanunvericilikdə mediasiya barışıq sazişinin hüquqi mahiyyətinə və çəkisinə ikili münasibət aydın şəkildə təzahür edilir.

Bu hal, öz növbəsində, hüquqi müəyyənlik prinsipinin pozulmasına gətirib çıxarır. Belə ki, hüquqi müəyyənlik prinsipi hüququn aliliyinin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi çıxış edir. Hər bir qanunun və ya onun hər hansı bir müddəasının hüquqi müəyyənlik prinsipinə cavab verməsi olduqca vacibdir. Bunun təmin edilməsi üçün hüquq normaları birmənalı və aydın olmalıdır. Bu isə öz növbəsində, hər kəsə onun hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunacağına, hüquq tətbiq edən hərəkətlərinin isə proqnozlaşdırıla bilər olacağına əminlik verməlidir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun N.Əbilovun şikayəti üzrə 13 iyun 2008-ci il tarixli; “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 373.2 və 384.0.4-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 3 iyun 2013-cü il tarixli qərarı).

IV. Mediasiya barışıq sazişinin könüllü və məcburi icrası

Mediasiya barışıq sazişi, əgər sazişdə ayrı şərt nəzərdə tutulmayıbsa, imzalandığı gündən tərəflər üçün məcburi xarakter daşıyır. Barışıq sazişində tərəflər arasında ayrı müddət müəyyən edilməyibsə, barışıq sazişi imzalandığı gündən 10 gün müddətində könüllü şəkildə icra olunmalıdır (29 mart 2019-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Mediasiya haqqında Qanununun 34.1-ci maddəsi).

Tərəflər mediasiya barışıq sazişində onun icra müddətini uzada və ya qısalda bilər, həmçinin onun icra edilmə üsulunu müəyyən edə bilər. Mediasiya prosesi könüllü olduğu üçün müəyyən mərhələlər keçdikdən sonra tərəflərin əldə etdikləri mediasiya barışıq sazişi könüllü qaydada icra edilməlidir.

Mediasiya haqqında Qanunun 34.2-ci maddəsinə əsasən, barışıq sazişinin könüllü icrasından boyun qaçırma Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq barışıq sazişində müəyyən olunan məsuliyyətə səbəb olur [7].

Əgər barışıq sazişinin könüllü icrasından imtina olunsay, tərəf (o cümlədən məhkəmə baxışında olan işlər üzrə tərəf) barışıq sazişinin məcburi icrası üçün məhkəməyə müraciət edə bilər (Mediasiya haqqında Qanunun 34.3-cü maddəsinə əsasən) və xüsusi icraat qaydasında ərizə ilə, 100 manat həcmində dövlət rüsumu ödəməklə, mediasiya barışıq sazişini icraya yönəldə bilər.

Ailə məsələlərinə dair mediasiya haqqında 02 yanvar 1998-ci il tarixli №R (98)1 sayılı Avropa Şurası Nazirlər Kabinetinin Təvsiyəsinin 4-cü bəndinə əsasən, dövlətlər mediasiya vasitəsilə əldə olunmuş razılıqların hüquqi və digər səlahiyyətli orqanlar tərəfindən təsdiq edilməsinə səy göstərməli və milli qanunvericiliyə uyğun olaraq, həmin razılıqların icra edilməsi üçün mexanizmləri təmin etməlidirlər [2].

Təəssüf ki, ailə mübahisələri üzrə mediasiya barışıq sazişinin könüllü icra edilməsində qanunvericilikdə institusional əngəllər mövcuddur və buna dəlalət edən aşağıdakı misalları diqqətinizə çatdırmaq istərdik.

Belə ki, ər-arvadın ümumi əmlakının bölgüsü haqqında mediasiya barışıq sazişi hüquqi fakt olaraq, mülkiyyət hüquqlarının yaranması üçün qanunverici üçün əsas hesab edilmir. Buna hüquqi səbəb isə, daşınmaz əmlak hüquqlarını qeydiyyatı alan orqanın mediasiya barışıq sazişini hüquqi nəticələrə əsas olan sənəd kimi tanımasıdır. Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında 29 iyun 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 8.0.3-cü maddəsinə görə, mülkiyyət hüququnun qeydiyyatı üçün ya notarial qaydada təsdiq olunmuş bağışlama müqaviləsi, ya ər-arvadın ümumi əmlakındakı paya mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə və yaxud əmlak bölgüsü haqqında məhkəmə qətnaməsi təqdim edilməlidir [8]. Bu hal, barışıq əldə olunması üçün zaman və pul qənaəti məqsədilə vətəndaşların mediasiya vasitəsilə mübahisənin həll etmə ideyasına ziddir və mediasiya institutu nüfuzuna böyük ziyan vurmuş olur. Çünki ər-arvadın əmlak bölgüsünə dair mediasiya barışıq sazişini bağlayandan sonra vətəndaşlar notariusda təkrar öz iradələrini ifadə etməli olur, notarial xərclər çəkərək bağışlama müqaviləsi bağlamalı olur və yaxud ər-arvadın ümumi əmlakındakı paya mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə almalı olurlar. Vətəndaşların haqlı etirazını nəzərə alaraq, qeyd etməliyik ki, mediasiya institutunun səmərəliliyinin artırılması məqsədilə mediasiya barışıq sazişilə əldə olunan hüququn rəsmiləşdirilməsində dövlət müvafiq qanunvericiliyi təkmilləşdirərək, mövcud hüquqi boşluqları aradan qaldırmalıdır.

Ailə mediasiyasında digər problem uşağın bir valideynlə xarici ölkəyə səfər etməsinə dair mediasiya barışıq sazişinin könüllü icrası ilə əlaqədar yaranır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Mıqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsində müəyyən olunmuşdur ki, yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən valideynlərinin biri ilə getdikdə digər valideynin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı tələb olunur [9]. Bu qanunun dispozişiyasına “mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilmiş barışıq sazişi” anlayışı salınmadığına görə vətəndaşlar sazişi bağlayandan sonra notariusda gedib, təkrar iradələrini ərizə vasitəsilə ifadə edir və bunun üçün də təkrar maliyyə məsrəfləri - çəkməli olurlar. Burada bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, uşağın ölkədən çıxarılmasını tənzimləyən mediasiya barışıq sazişi hüquqi cəhətdən daha məhkəmə sənəddir, onun ləğv edilməsi yalnız iki tərəfin iştirakı ilə həyata keçirilir. Halbuki, notariusda təsdiq edilmiş ərizə birtərəfli əqd olduğu üçün valideyn öz iradə ifadəsini sonradan dəyişərək birtərəfli qaydada ərizəni ləğv edə bilər.

Bu məsələ ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin mövqeyini diqqətinizə çatdırmaq istərdik: “Uşaqların ölkədən getməsinə icazənin verilməsi ilə əlaqədar valideynlər arasında yaranan mübahisələr üzrə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 13 sayılı 24 dekabr 2021-ci il tarixli Qərarında qeyd edilmişdir ki, “həmin valideynin təqdim etdiyi notarial qaydada təsdiq edilmiş ərizəsini hüququndan sui-istifadə etməklə sonradan ləğv etmə imkanının olması qarşı tərəfi müdafiəsiz qoymaqla, hüquqlarının pozulması ilə nəticələnə bilər. Bu baxımdan, mübahisəyə məhkəmə icraatında baxıldığı vaxt müvafiq razılığı əks etdirən ərizənin təqdim edilməsi mahiyyət etibarilə iddianın tam və yaxud qismən etiraf edilməsi kimi qiymətləndirilməlidir” [10].

Beləliklə, uşaqların ölkədən getməsinə icazənin verilməsi ilə əlaqədar valideynlər arasında bağlanan mediasiya barışıq sazişinin bir əqd olaraq mıqrasiya qanunvericiliyə salınmasına böyük ehtiyac vardır və bu hüquqi boşluğu aradan qaldırmaqla qanunverici mediasiya institutunun səmərəliliyini daha da artırmış olardı.

Ailə mübahisələri üzrə mediasiya barışıq sazişlərinin könüllü icrası ilə əlaqədar digər problem, alimentin ödənilməsi ilə əlaqəli yaranır. Belə ki, təcrübədə alimentin işçinin gəlirindən tutulmasına dair mediasiya barışıq sazişini borclu tərəf öz iş yerinə təqdim etdikdə işəgötürən Azərbaycan

Respublikası Əmək Məcəlləsinin 175-ci maddəsini rəhbər tutaraq, onu icra etməkdən imtina edir [5]. Bu hüquq normasında aliment işinin öz ərizəsilə və yaxud məhkəmə qətnaməsilə tutulması qaydası müəyyən edilmiş, onun mediasiya barışıq sazişinə əsasən tutulması qaydası birbaşa göstərilməmişdir. Halbuki, işəgötürən analogiya prinsipinə əsasən, işinin ərizəsinə əsasən, onun gəlirindən alimenti tuta bilər. Onu da qeyd etməliyik ki, Dövlət Əmək Müfəttişliyi Xidmətinin də rəsmi mövqeyi ondan ibarətdir ki, əmək qanunvericiliyinə mediasiya ilə əlaqədar müvafiq dəyişikliklər edilmədiyi üçün yalnız məhkəmə qətnaməsi əsasında işinin gəlirindən alimentin tutulması mümkündür.

V. Nəticə

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, ailə işləri üzrə mediasiya barışıq sazişinin hüquqi fakt olaraq tanınması və tərəflər üçün hüquqi nəticələrin yaranması üçün aşağıdakı normativ-hüquqi aktlara dəyişiklik edilməsini təklif edirik:

1. Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 8.0.3-cü maddəsinə hüquqların dövlət qeydiyyatı üçün əsaslar sırasına “mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilmiş mediasiya barışıq sazişi” ifadəsinin əlavə edilməsini;

2. Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinin birinci cümləsi olan: “...Yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən valideynlərinin biri ilə getdikdə digər valideynin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı...” sözlərindən sonra “və yaxud mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilmiş mediasiya barışıq sazişi” sözlərinin əlavə edilməsini; həmin maddənin ikinci cümləsi olan: “...Yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən tək getdikdə valideynlərinin bu barədə notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı...” sözündən sonra “və yaxud mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilmiş mediasiya barışıq sazişi” sözlərinin əlavə edilməsini;

3. “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunun 6-cı maddəsinə “mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilmiş aliment öhdəliyi üzrə mediasiya barışıq sazişi” ifadəsinin icra sənədi olaraq əlavə edilməsini;

4. Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 175.1-ci maddəsinə “mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilmiş mediasiya barışıq sazişi” ifadəsinin əlavə edilməsini.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Abdullayev N.Y. Mediation (alternative dispute resolution). Baku, 2009 (in Azerbaijani / *Abdullayev N.Y. Mediasiya (mübahisələrin məhkəmədən kənar alternativ həlli üsulu kimi)*. Baku, 2009).
2. Recommendation No. R (98)1 on family mediation by the Council of Europe, 02.01.1998. URL: <https://www.refworld.org.ru/pdfid/55c478324.pdf> (last access 13.12.2023).
3. The Civil Code of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi*). URL: <https://e-qanun.az/framework/46944> (last access 15.12.2023).
4. The Code of Administrative Offences (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsi*). URL: <https://e-qanun.az/framework/46960> (last access 14.12.2023).
5. The Labour Code of Azerbaijan (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsi*). URL: <https://e-qanun.az/framework/46943> (last access 18.12.2023).
6. The Law on Execution (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası İcra Haqqında Qanunu*). URL: <https://e-qanun.az/framework/1406> (last access 20.12.2023).
7. The Law on Mediation (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Mediasiya haqqında Qanunu*). URL: <https://e-qanun.az/framework/41828> (last access 20.12.2023).
8. The Law on the State Registration of the Real Estate (in Azerbaijani / *Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu*). URL: <https://e-qanun.az/framework/5456> (last access 08.12.2023).
9. The Migration Code (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsi*).

- URL: <https://e-qanun.az/framework/46959> (last access 28.12.2023).
10. The Resolution N13 of the Supreme Court on the experience of applying the legislation by the courts on disputes between parents regarding the granting of permission for children to leave the country, 24.12.2021 (in Azerbaijani / “Uşaqların ölkədən getməsinə icazənin verilməsi ilə əlaqədar valideynlər arasında yaranan mübahisələr üzrə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 13 sayılı 24 dekabr 2021-ci il tarixli Qərarı).
URL: <https://supremecourt.gov.az/az/media/xeberler/usaqlarin-olkeden-getmesine-icazenin-verilmesi-ile-elaqedar-valideynler-arasinda-yaranan-1384> (last access 16.12.2023).
11. What is mediation? WIPO.
URL: <https://www.wipo.int/amc/en/mediation/what-mediation.html> (last access 27.12.2023).

PROBLEMS AND SOLUTIONS RELATED TO THE IMPLEMENTATION OF THE CONCILIATION AGREEMENT OBTAINED AS A RESULT OF THE MEDIATION PROCESS ON FAMILY DISPUTES IN AZERBAIJAN

GUNAY ABASOVA¹

Abstract

In this article, the author analyzes the role of mediation as a way of out-of-court resolution of disputes, issues of legal regulation, legal gaps and the effectiveness of this institution in civil relations in Azerbaijan. This paper also discusses the features of a settlement agreement which is reached as a result of the mediation process as a legal agreement, its similarities and differences with the settlement agreement reached during court proceedings and agreements concluded before a notary. The author came to the conclusion that, since the settlement agreement reached during the mediation process is not fully regulated by law, its essence and advantages are not fully disclosed. However, due to the fact that the institution of mediation in Azerbaijan was implemented in a kind of mandatory manner, its strong position in legal relations and the creation of legal results were expected. Due to the failure to realize these expectations, citizens, unfortunately, still prefer to resolve their disputes in court. The article examines the existing problems of voluntary execution of agreements in family disputes and, as a result, it is proposed to make appropriate changes to the legislation regulating the legal status of mediation agreements reached during the mediation process in disputes about alimony, division of common property of spouses, as well as in disputes about the departure of children abroad with one parent. Some of the proposed changes are aimed at preventing the financial disadvantage of children in divorced families or due to improper fulfillment of parental obligations, improving their well-being, and implementing child support obligations without any institutional obstacles.

Keywords: *mediation, settlement agreement achieved in the mediation process, mediator, deal, invalidity of deal, subject of dispute, alimony, division of marital property, notarial actions, electronic execution, voluntary execution, forced execution.*

¹ Researcher at the Institute of Law and Human Rights / g.abasova@inbox.ru

ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С РЕАЛИЗАЦИЕЙ ПРИМИРИТЕЛЬНОГО СОГЛАШЕНИЯ, ПОЛУЧЕННОГО В РЕЗУЛЬТАТЕ МЕДИАЦИОННОГО ПРОЦЕССА ПО СЕМЕЙНЫМ СПОРАМ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

ГЮНАЙ АБАСОВА¹

Резюме

В данной статье автор исследует роль медиации как способа внесудебного разрешения споров, вопросы правового регулирования, правовых пробелов и эффективность данного института в общественных отношениях Азербайджана. В данной рукописи также рассматриваются особенности мирового соглашения, достигнутого в результате медиативного процесса, как юридического соглашения, его сходства и различия с мировым соглашением, достигнутым в ходе судебного разбирательства, и соглашениями, заключёнными у нотариуса. Автор пришел к выводу, что, поскольку мировое соглашение, достигнутое в процессе медиации, всесторонне не урегулировано в законодательстве, его сущность и преимущества полностью не раскрыты. Однако в связи с тем, что институт медиации в Азербайджане был реализован своего рода в обязательном порядке, его сильная позиция в правоотношениях и создание правовых результатов были ожидаемы. Из-за не реализации данных ожиданий, граждане, к сожалению, по-прежнему предпочитают решать свои споры в суде. В статье рассматриваются существующие проблемы добровольного исполнения соглашений по семейным спорам и, как следствие, предлагается внести соответствующие изменения в законодательство, регулирующие правовой статус медиативных соглашений, достигнутых в процессе медиации по спорам об алиментах, разделе общего имущества супругов, а также по спорам о выезде детей за границу с одним родителем. Некоторые из предлагаемых изменений направлены на предотвращение материального неблагополучия детей в разведенных семьях или вследствие ненадлежащего исполнения родительских обязательств, повышение их благосостояния, реализацию алиментных обязательств без каких-либо институциональных препятствий.

Ключевые слова: медиация, мировое соглашение, достигнутое в результате медиативного процесса, медиатор, сделка, недействительность сделки, предмет спора, алименты, раздел имущества супругов, нотариальные действия, электронное исполнение, добровольное исполнение, принудительное исполнение.

Мəqələnin redaksiyaya daxil olma tarixi: 20.01.2024

Çapa qəbul tarixi: 15.05.2024

¹ Юрист-исследователь «Института Права и Прав Человека» Публичного Юридического Лица / g.abasova@inbox.ru

PRIVACY IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

GULKHANIM SURKHAYLI¹

Abstract

Artificial intelligence is now ubiquitous. The use of artificial intelligence can both benefit society and violate human rights. These technologies collect, analyze, and sometimes transmit large amounts of personal data. This data predicts human behavior in advance. Some programs, such as spam filters or online shopping offers, may seem harmless, but others can have more significant effects and potentially pose threats to our privacy. Extensive government surveillance of citizens and outsiders infringes on privacy. Giant search engines, social media networks, and e-commerce businesses have adopted a business model that routinely and seriously abuses personal information. In recent years, this trend has developed further. Authorities and civil society need to understand the consequences, dangers and promises of artificial intelligence. In this article, we have explored artificial narrow intelligence and its impact on human rights, particularly the right to privacy. The legal nature of artificial intelligence and its potential impact on the right to privacy is the subject of this article. The subject of this article is the rapid development of artificial intelligence today and the reconciliation of conflicts that arise in the implementation of human rights through the application of artificial intelligence. First, we illuminate the discussion by providing basic technical definitions, then we examine the main directions of the impact of artificial intelligence on the right to privacy, and describe the current challenges. All this is done to better understand the results of artificial intelligence. Finally, we offer some initial offers for legal solutions that can be pursued by civil society organizations and other stakeholders engaged in AI campaign activities. We support the development and use of artificial intelligence in accordance with human rights norms and legal requirements in the relevant fields. We first offer a review of the impact of these developments on people's right to privacy, as well as map the regulatory framework and outline the roles and responsibilities of the various actors in the sector. Based on what is said in this article, we believe that it is important to do more research and focus on the impact of artificial intelligence on human rights. Furthermore, at this point, we call on governments to take the following measures: there are various human rights issues that arise with the many applications and types of artificial intelligence. Existing laws should be reviewed and, if necessary, updated to eliminate the effects of risks to human rights, particularly the right to privacy. The creation, use, study and improvement of artificial intelligence should be subject to minimum criteria such as respect for international human rights standards and its preservation. To understand the multitude of scenarios in which AI will affect human rights, it is important to collect and highlight examples of AI's impact. Another approach could be to include transparent and explainable AI algorithms to the design of AI systems so that individuals understand how their data is being used and can exercise their privacy rights. Ultimately, the key to resolving the conflict between the demands of the times and the right to privacy in the age of artificial intelligence is to strike a balance between the two values, recognizing that they are both important and necessary for a healthy, progressive society. We hope to contribute to such an understanding by publishing this article.

Keywords: *artificial intelligence, machine learning, right to privacy, data protection, privacy, non-discrimination, transparency, accountability.*

I. Introduction

The capability of artificial intelligence (AI) to recognize patterns and progressively "derive the intimate from the available" gives rise to a number of concerns regarding privacy in the context of AI [21]. Processing massive quantities of data is required for the capacity to function properly.

The right to privacy can be impacted in a variety of ways depending on the implementation or utilization of AI, including the following:

¹Advocate, the member of the Bar Association of the Republic of Azerbaijan / gulyaxalilova@yahoo.com

- Sensors that produce and gather immense quantities of data with no awareness or permission of the individuals in their neighbourhood are frequently included in artificial intelligence-powered commercial products and self-driving technologies;
- AI techniques are currently applied to profile individuals with the help of population-scale data;
- AI techniques are being deployed to recognize individuals who want to stay unidentified. AI instruments are getting utilized to deduce and produce sensitive information about humans relying on their insensitive data;
- AI techniques are being used to arrive at subsequent choices employing such data, a certain number of which significantly impact the lives of individuals; and furthermore.

Investigating an impact of these innovative intrusions into privacy is important for the following reasons: privacy is essential to the use of a wide variety of human rights, including the freedom of expression and the freedom of association; privacy is also essential to the exercise of personal autonomy and freedom of choice [30]; and privacy is essential to the exercise of larger societal norms [22].

II. Utilization of the AI technologies

Products for consumers, such as smart house devices, networked vehicles, and mobile applications, are frequently designed with exploiting data in mind. This includes the use of consumer information. Consumers are frequently confronted with an instructional imbalance regarding the nature and quantity of the data that is generated, processed, or shared by the products, networks, and sites that they use. It is becoming more and more crucial to educate people in general about the manipulation of personal data as we continue to introduce more intelligent and networked gadgets into our residences, places of employment, public areas, and even our own bodies.

Identification and tracking applications based on artificial intelligence may be employed to recognize persons within multiple platforms, in their residences, at their places of employment, and outdoors. This makes it possible for people to be tracked. For instance, even though personal data is typically anonymized within databases, AI might be used to de-anonymize this data, calling into question the differentiation between private and not private data, that forms the foundation of the present data privacy legislation [10]. Individuals can be monitored and recognized in additional ways, including through the use of technology that recognizes their faces [4]. It also has a possibility of altering people's expectations regarding their ability to remain anonymous while in public spaces.

Even more impressive, machine learning algorithms are able to recognize approximately 69% of the demonstrators who were covering their features with hats and headscarves [7]. In the setting of law enforcement, recognition of facial features can give officers the ability to recognize individuals without the need for probable reason, reasonable doubt, or any additional formal criteria that would otherwise be necessary for law enforcement to acquire identity using conventional means. This can be a significant benefit to law enforcement.

Extremely private information might be inferred or forecasted employing machine learning techniques, and this can be done via non-sensitive types of data as input. Typing patterns on the keyboard of a computer may be used to infer a person's mental condition, including their confidence level, level of anxiousness, level of melancholy, and level of fatigue [3]. When seemingly unconnected data, such as activity records, phone parameters, location data, or social network likes, are used to make inferences about private data that is sensitive, such as information about an individual's medical condition, sexual orientation, ethnic background, or views on politics, this practice is known as profiling, and it may end up in serious threats to privacy as well as discrimination.

Everyone and every group are profiled in order to divide, score, categorize, evaluate, and position them. Applications powered by AI utilize data to automatically divide, score, categorize, evaluate, and place people, regularly with no permission or knowledge, and usually without having the ability to dispute the results or effectiveness of those procedures. For example, in 2016, IBM advocated the application of AI to differentiate between "authentic" immigrants and other kinds of migration [18]. In addition, machine learning is playing an increasingly important part in ranking

systems, which are used to determine eligibility for various benefits, such as credit, jobs, housing, and welfare services.

Systems with artificial intelligence might be employed to formulate or influence conclusions regarding individuals or their surroundings, theoretically according to classification. These decisions can be made about individuals or their surroundings as well. Major issues concerning privacy, autonomy, and the morality associated with these modifications are raised when considering a setting that is aware of the user's interests and can adjust itself accordingly to the assumed areas of interest. As we progress towards networked places like smart towns or augmented and virtual reality, personalization, not only in terms of information, but additionally of our understanding of the world, will develop into a more and more essential aspect of how we live [19].

The manner in which the word “AI” is used in regulation and policy conversations to mean a wide variety of programs, applications, and techniques makes it more difficult to have fruitful discussions about AI policy and concerns regarding privacy. When artificial intelligence (AI) is brought up in an extensive sense, there is an inclination for people to presume that the technology at hand presents issues that are so fundamentally novel that none of the currently current regulations, laws, or standards are adequate or suitable. This is because there is an inclination for AI to be considered in such a general manner. The “other side” of this debate is to call for the governance of technological innovation in and of itself, independent of how or where it is implemented.

In order to avoid falling for any of these falsehoods, it is necessary to investigate the ways in which previously established ideologies, such as laws concerning human rights, data protection, industry privacy laws, and scientific ethics, are connected to the various uses and techniques of artificial intelligence.

In the following paragraphs, we will describe how multiple of these established structures can be applied, as well as the areas in which they are lacking. In addition, we will talk about a variety of AI-specific efforts that are explicitly focused on protecting the confidentiality of users. Some of these efforts are specialized, while others tend to be more broad.

The most basic right to privacy is recognized by the legislation governing international human rights. As an example, Article 12 of the Universal Declaration of Human Rights (UDHR) declares that: “No one shall be subjected to arbitrary interference with his privacy, family, home or correspondence Everyone has the right to the protection of the law against such interference or attacks” [6].

Any violation of a person's right to privacy is not only required to be in compliance with legislation [26], but it additionally needs to be essential and in the appropriate amount. This is a requirement under international law governing human rights [27]. To the degree that states create or employ AI in a way that violates the right to privacy, those actions need to be submitted to the three-part test of legitimacy, necessity, and proportionality. This scrutiny is required whenever governments build or utilize AI in a way that violates the right to privacy.

Advocates and officials who use the international system of human rights are gradually recognizing and acknowledging the effect that novel types of data processing have on basic freedoms, which include the right to privacy. One of these rights is the right to data portability, which allows individuals to move their data from one location to another. Concerning profiling, for example, which could include making use of artificial intelligence (AI) tools to derive, deduce, or forecast information about people for the aim of assessing or evaluating certain factors about them, the United Nations Human Rights Council pointed out with worries in March 2017 that “automatic processing of personal data for individual profiling may lead to discrimination or decisions that otherwise have the potential to affect the enjoyment of human rights, including the right to privacy”. This statement was made in reference to the fact that “automatic processing of personal data for individual profiling” [28].

In addition, worldwide human rights organizations have been making progress toward the recognition of the right to anonymity within the context of the rights to privacy, as well as freedom of thought and expression. It has repercussions for the artificial intelligence that is utilized to recognize people on the net, in their residences, and in public areas. For example, the UN Special Rapporteur on Freedom of Expression has frequently recognized this connection and emphasized that governmental intervention with confidentiality ought to be exposed to the three-part test of legitimacy, necessity, and

proportionality, just like all other interventions to these liberties. In addition, the UN Special Rapporteur on Freedom of Expression has made it clear that this test must be applied to any additional intervention with those rights [17].

When it comes to the research, development, and implementation of artificial intelligence, data protection frameworks come into play to the degree that personal data (as specified by the frameworks) becomes involved [29]. As a result, data protection frameworks currently restrict how artificial intelligence (AI) tools can process personal data, even though there is no specific reference to AI in these frameworks. The regulatory structures that are in place in different parts of the world may differ from one another, but they all share the goal of safeguarding the personal information of individuals and the recognition that such safeguards are an essential component of the individual's constitutionally protected right to privacy.

The EU General Data Protection Regulation (GDPR), which became effective on May 25, 2018, necessitates a valid reason for processing data. In addition to the fundamental values of equality, accountability, and transparency, the GDPR also encompasses the basic principles of purpose restriction and data minimization [7]. These fundamental principles are significant for the expansion, use, and utilization of artificial intelligence (AI) systems.

In addition, the GDPR places restrictions on the application of automated decision-making in specific contexts and mandates that individuals receive information regarding the occurrence of automated decision-making, the reasoning involved, as well as the importance and anticipated repercussions of the processing for the person in question. This information must be supplied to the person [7]. When it comes to matters that are legally or otherwise significantly impactful, the law imposes a blanket restriction on decisions that are made exclusively by automatic means, with a few limited exclusions¹.

In particular, the General Data Protection Regulation (GDPR) describes profiling as a method of using automatic methods to analyze or make projections about people [7]. This description acknowledges that personal data can be generated by machine learning applications and other types of monitoring in addition to the traditional methods [7].

In conclusion, the General Data Protection Regulation (GDPR) includes a wide variety of requirements that promote the development of less privacy-invasive technologies. Some of these rules possess implications for artificial intelligence. The goal of the requirement that data protection be built in from the start and be the default setting is to include privacy safeguards into the process of designing how data is processed [20].

Data Privacy Impact Assessments (DPIA), which are instruments that organizations use to cope with risks related to privacy, become obligatory for numerous privacy-invasive AI and machine learning programs that come under the purview of data protection law and come with significant expected risks, such as the processing of sensitive data. These programs fall into the category of falling under the purview of data protection law and come with serious predicted risks.

Data protection serves an essential function in protecting the right to privacy², but it is unable to tackle all of the privacy threats that emerge from the various implementations and deployments of artificial intelligence (AI). The scope of data protection is restricted to the preservation of information that pertains to an individual who can be recognized or located (even indirectly). This does not cover the privacy of organizations or other invasions of privacy which may not involve personal data. Likewise, this does not cover other types of privacy violations [16].

Although regulations such as those in the GDPR dealing with automated decision-making and profiling are extremely important, they can only have an impact on a limited number of applications of AI in automated decision-making [4] or profiling [13]. Furthermore, data protection frameworks often contain exclusions for national security, which restricts rights and protections in essential privacy-

¹Article 22 of GDPR only applies to decisions "based solely on automated processing, including profiling, which produces legal effects concerning him or her or similarly significantly affects him or her".

²In 2011, the U.N. Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression issued a report similarly noting that 'the protection of personal data represents a special form of respect for the right to privacy.' U.N. Doc. A/HRC/17/27, ¶ 58 (May 16, 2011).

invasive uses of AI, such as governmental eavesdropping. This is the case because national security is a legitimate concern.

In nations that have data protection structures, industry privacy regulations serve as a complementary layer of safeguarding personal information. The European Union's (EU) suggested ePrivacy Regulation, for example, addresses the privacy and confidentiality of communications and, as such, has consequences for powered by AI commercial goods such as digital companions. This regulation encompasses the privacy and confidentiality of communications. A person has the right, under French administrative law, to be given a justification for any administrative judgments that were made about them using a computer algorithm [12]. The clause pertains solely to administrative decisions, despite the fact that it is more general and thorough than the provisions on automatic decision-making in the GDPR.

Sectoral privacy legislation also plays an essential part in countries that do not have a universal data protection structure, such as the USA. In this country, all implementations of artificial intelligence are required to conform to established laws, such as the Health Insurance Portability and Accountability Act of 1996 (HIPAA) [14]. The city of New York has introduced a law that will create a committee to investigate the city's "automated decision systems" with the objective to render them better and more accessible for examination. The goal of this endeavor is to render the processes more transparent. This will extend to computerized algorithms that direct the distribution of resources such as public housing as well as food stamps. Other instances of such resources include police personnel and firehouses.

The application of sectoral legislation may additionally have an essential part of dealing with further context and domain particular problems posed by AI, such as those posed by driverless vehicles, for example. On the other hand, not all of the present privacy legislation in different industries are capable of effectively shielding individuals from the novel privacy risks presented by AI applications. Plenty of alternate credit-assessment instruments, such as those that depend on machine learning techniques for scoring, for example, have been successfully able to escape inclusion under the United States Fair Credit Reporting Act [15].

Artificial intelligence has the potential to make industry regulatory data less efficient. As an example, even strict regulation of healthcare records generally fails to tackle the reality that internet histories or credit card data can be used to deduce, assume, or forecast medical information. This is because these types of data are not considered health data.

Ethical guidelines for artificial intelligence are presently being developed by industry organizations, standards groups, and government agencies; some of these guidelines are specific, while others are more general.

For example, the Global Initiative on Ethics of Autonomous and Intelligent Systems of the IEEE has devoted a portion to the topic of privacy that is titled "Personal Data and Individual Access Control in Ethically Aligned Design". This section focuses on the ethical considerations related to the collection and use of personal information.

One example of a sector-specific ethic code that includes a particular principle on the privacy of data is the German Ethics Code for Automated and Connected Driving, which seeks to resolve the conflict between data-driven business models and user restrictions on their freedom and control over their personal information [5].

There are numerous ethical issues that are specific to AI or its application in a specific discipline or setting; however, some of these obstacles are not always exclusive to AI. For example, there is a wealth of published material on business and human rights [30], in addition to the moral implications of big data research [10], a few of which may be instructive with regard to the potential dangers that AI poses to individuals' privacy. It is essential to emphasize that the global framework for human rights is applicable to non-state applications of artificial intelligence as well [9].

Distinct ethical and legislative privacy concerns are raised by various forms of artificial intelligence (AI) and their respective spheres of application. For example, the application of machine learning to recognize "terrorist" suspects presents a distinct set of privacy difficulties compared to the processing of data collected by driverless vehicles. This absence of definitional precision presents a

challenge, as different kinds of AI and various application sectors bring up unique ethical and regulation concerns.

People are typically incapable of fully understanding what types of data and the amount of data their electronics, systems, and platforms produce, analyze, or exchange with one another. When more and more intelligent and networked gadgets are introduced into people's residences, places of employment, public spaces, and even their bodies, the desire to educate people regarding the manipulation of their personal data becomes a growing concern. The use of artificial intelligence (AI) for purposes such as monitoring, or following, and recognizing individuals across machines as well as in public locations, exacerbates this imbalance in the current environment.

Some implementations of artificial intelligence can be obscure to people, authorities, or even the programmers of the system themselves, rendering it hard to question or investigate results. This can make it challenging to dispute or investigate outcomes. In this regard, it is crucial to differentiate among the following types of opacity: (1) opacity that is deliberate business or state secrecy; (2) opacity due to technical lack of education; and (3) opacity resulting from the features of machine learning methods and the scale necessary for using them usefully. In this setting, it is essential to differentiate between all sources of opacity [8]. Even though there are technological options to improve the comprehension or transparency of certain systems to benefit various stakeholders [1], an important obstacle remains in situations in which this is not feasible and in which adverse effects can be either critical to safety or human rights critical.

Recognition, classification, and automatic decision-making that are powered by AI can result in consequences that are unjust, discriminating, or prejudiced. This may be the case due to inconsistencies or biases in the data collected [23]. It is possible to incorrectly categorize, incorrectly identify, or pass unfavorable judgment on people, and these types of mistakes or prejudices may disproportionately impact certain categories of people. Precise projections may shed light on vulnerable characteristics that can be used to differentiate between individuals. On the contrary, incorrect data or data that has been systematically skewed in a certain direction can be fed into profiles, which may result in conclusions that are prejudiced or discriminating.

Certain applications of artificial intelligence, especially the use of machine learning, muddle the distinction between private and nonpersonal data (or PII (personally identifiable information) and non-personally identifiable information (non-PII) in the United States), which forms the basis upon which data protection and privacy laws are organized all over the world. Re-recognizing and de-anonymization are two of the terms that fall under this category. Data that is originally not personally identifiable (also known as non-PII or publicly available information) can transform into personally identifiable information (also known as PII) in a different setting or at a different moment in a period of time, which presents a unique risk for industry legislation. A comparable difficulty pertains to confidential personal info. The use of machine learning for profiling can deduce, assume, or forecast sensitive data out of non-sensitive data, which may compromise additional protections for private data that is sensitive.

We are in favor of the advancement and use of AI so long as it is done so in accordance with human rights norms and legal requirements in the relevant domains. Policy and technological solutions in this field need to satisfy the suggestions that were laid forth in this paper as artificial intelligence systems become progressively incorporated into a greater number of important social activities.

III. Conclusion

We have offered a preliminary review of the effects that these advancements have on people's rights to privacy, as well as mapped the regulatory framework and outlined the roles, obligations, and obligations that are owed by different participants in the sector. In addition to this summary, we hope that this work will give a concrete start toward developing strong civil society structures for activity and advocacy. We want to make certain that the organizations who are utilizing, developing, and managing AI are deemed responsible and respect international human rights standards, therefore we wrote this paper.

According to what is said in this article, we are of the opinion that it is essential to do more research on and keep an eye on the effect that AI has on human rights. Yet, at this juncture, we urge governments to take the following actions:

Examine whether or not the present structures and regulations are adequate: There are a variety of ethical and regulatory human rights concerns that are raised by the many applications and varieties of artificial intelligence (AI). Current laws need to be reexamined, and if required, updated, to address the implications of emerging and novel risks to privacy and freedom of speech. This is important to guarantee that these laws continue to protect persons from the dangers presented by artificial intelligence (AI).

In addition, we make the following requests of states and businesses:

The creation, utilization, study, and advancement of AI ought to be subjected to the minimal criterion of respecting, encouraging, and safeguarding international human rights standards. This has to be done in order to guarantee the preservation of international human rights standards. This ought to involve establishing knowledge of what defines AI human rights critical systems and making sure that laws and regulations, codes of conduct, ethical codes, and self-regulating and technological requirements meet the criteria established by international human rights. In addition, this ought to involve developing an awareness of what makes up “AI human rights essential systems”.

Ensure accountability and transparency: Corporate, technical, and government entities must make space for worthwhile multi-stakeholder engagement, including players from civil society, in establishing technical standards, rules, and industry guidelines for artificial intelligence (AI) systems, as well as technology policy and industry standards, in order to guarantee open procedures and legitimate results. Particularly, voluntary structures need to be complemented with stringent accountability and monitoring systems in order to be effective.

In addition, we urge members of civil society to:

Continue your efforts to guarantee that any potential negative impacts on basic rights, such as the freedom of speech and privacy, are mitigated to the greatest extent possible. In order to do this, a comprehensive knowledge of the technology, the parties responsible for its development, and the environment where it is used is required.

Collect and bring attention to the research of “human rights critical” cases. AI: It is essential to gather and emphasize case studies that show the influence of AI in order to have a comprehension of the multiplicity of scenarios in which AI is going to have an effect on human rights. These case studies must include illustrations from different countries all around the world.

It is necessary to emphasize the necessity to construct knowledge-exchange initiatives and allow cooperative strategy formulation across different civil society organizations. In addition, it is crucial to foster expertise alliances and networks within civil society. Up to this point, academic institutions and private businesses have been in the vanguard of efforts to advance the discussion around the implications of AI for society. It is essential to amplify the voices of people engaged with technology in the public interest, despite the fact that actors from civil society serve an essential role in these discussions.

REFERENCES:

1. Datta, S. Sen, & Y. Zick, ‘Algorithmic transparency via quantitative input influence: Theory and experiments with learning systems’, In Security and Privacy (SP), 2016 IEEE Symposium, pp. 598-617.
2. Electronic Privacy Information Center (EPIC) and 45 organisations, Letter to Senators Grassley and Leahy and Representatives Goodlatte, Chaffetz, Conyers, and Cummings regarding the FBI’s Use of Facial Recognition and Proposal to Exempt the Bureau’s Next Generation Identification Database from Privacy Act Obligations, 2016.
3. Epp, M. Lippold & R.L. Mandryk, Identifying emotional states using keystroke dynamics’ in Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems., May 2011, pp. 715-724.

4. F.Kaltheuner, & E. Bietti, 'Data is power: Towards additional guidance on profiling and automated decision-making in the GDPR', *Journal of Information Rights, Policy and Practice*, vol 2(2), 2018.
5. Federal Ministry of Transport and Digital Infrastructure, Ethics Commission, *Automated and Connected Driving*, June 2017.
URL:https://www.bmvi.de/SharedDocs/EN/Documents/G/ethic-commissionreport.pdf?__blob=publicationFile (last access 20.12.2023).
6. G.A. Res. 217 (III) A, UDHR, art. 12 (Dec. 10, 1948).
7. General Data Protection Regulation (GDPR) of the European Union, 2016/679.
8. J. Burrell, 'How the Machine 'thinks': Understanding Opacity in Machine Learning Algorithms', *Big Data and Society*, 3(1), 2016.
9. J. Metcalf, & K. Crawford, 'Where are human subjects in big data research? The emerging ethics divide', *Big Data & Society*, 3(1), 2016p.2053951716650211; Zook, M. et al, 'Ten simple rules for responsible big data research', *PLoS computational biology*, 13(3), 2017, p. e1005399.
10. J.P. Achara., G. Acs, and C. Castelluccia, 'On the unicity of smartphone applications' at the 14th ACM Workshop on Privacy in the Electronic Society, October 2015, pp. 27-36.
11. Kaye, 2015. A/HRC/29/32, Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression. UN General Assembly, May 22.
12. Loi pour une République numérique (Digital Republic Act, Loi n 2016-132).
13. M. Hildebrandt., and, B.J. Koops, 'The challenges of ambient law and legal protection in the profiling era', *The Modern Law Review*, 73(3), 2010, pp.428-460.
14. M. Hurley, & J. Adebayo, 'Credit Scoring in the Era of Big Data', *Yale JL & Tech.*, 18, 2016, p. 148.
15. M. Veale., L. Edwards, 'Enslaving the Algorithm', op.cit.
16. M. Veale., L. Edwards., H. Bear, (draft, Jan 2018 for PLSC Europe). Better seen and not (over) heard? Automated lipreading systems and privacy in public spaces.
17. Office of the U.N. High Commissioner for Human Rights, Report on encryption, anonymity, and the human rights framework, U.N. Doc. A/HRC/29/32 (22 May 2015).
18. P. Tucker, Refugee or Terrorist? IBM thinks its software has the answer, *Defense One*, 27 January 2016.
19. Privacy International, 'Smart Cities: Utopian Vision, Dystopian Reality', October 2017.
20. R. Binns, 'Data protection impact assessments: a meta-regulatory approach' *International Data Privacy Law*, 7(1), 2017, pp 22-35; L. Edwards, & M. Veale, 'Enslaving the Algorithm: From a 'Right to an Explanation' to a 'Right to Better Decisions'?', *IEEE Security & Privacy*, 2017.
21. R. Calo, *Artificial Intelligence Policy: A Primer and Roadmap*, 2017.
22. R.C.Post., 'The social foundations of privacy: Community and self in the common law tort', *California Law Review*, 1989, pp. 957-1010.
23. S. Barocas, & A. Selbst, 'Big data's disparate impact', *Cal. L. Rev.*, 104, 2016, p. 671.
24. S. Walker, Face recognition app taking Russia by storm may bring end to public anonymity, *The Guardian*, 17 May 2016.
25. T. Payton and T. Claypoole, *Privacy in the age of Big data: Recognizing threats, defending your rights, and protecting your family*, Rowman & Littlefield, 2014.
26. U.N. Human Rights Committee, General Comment No. 16 (Article 17 ICCPR), 8 Apr. 1988, para 3.
27. U.N. Human Rights Committee, *Toonen v. Australia*, Comm. No. 488/1992, U.N. Doc. CCPR/C/50/D/488/1992 (31 Mar. 1994), para. 8.3.
28. U.N. Human Rights Council Resolution on the Right to Privacy in the Digital Age, U.N. Doc. A/HRC/34/L.7, 23 Mar. 2017, para 2.
29. UK Information Commissioner, Discussion paper Big Data, artificial intelligence, machine learning and data protection.

URL:<https://ico.org.uk/media/for-organisations/documents/2013559/big-data-ai-ml-and-data-protection.pdf> (last access 20.12.2023).

30. UN Guiding principles on business and human rights: implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” framework, 2011.

SÜNI INTELEKT DÖVRÜNDƏ ŞƏXSİ TOXUNULMAZLIQ HÜQUQU

GÜLXANIM SURXAYLI¹

Annotasiya

Süni intellekt indi hər yerdə mövcuddur. Süni intellektin istifadəsi həm cəmiyyətə fayda verə, həm də insan hüquqlarını poza bilər. Bu texnologiyalar böyük həcmdə şəxsi məlumatları toplayır, təhlil edir və bəzən də ötürür. Bu məlumatlar insan davranışını əvvəlcədən proqnozlaşdırır. Spam filtrləri və ya onlayn alış-veriş təklifləri kimi bəzi proqramlar zərərsiz görünə bilər, lakin digərləri daha əhəmiyyətli təsirlərə malik ola və potensial olaraq şəxsi toxunulmazlığımıza təhlükələr yarada bilər. Hökumətin vətəndaşlara və kənar şəxslərə qarşı geniş monitorinqi şəxsi həyatın toxunulmazlığına xəlal gətirir. Nəhəng axtarış sistemləri, sosial şəbəkələr və e-ticarət fəaliyyətini həyata keçirən müəssisələr şəxsi məlumatlardan istehlakçılar üçün aşkar olmayan şəkildə müntəzəm və ciddi şəkildə sui-istifadə edən biznes modelini mənimsəmişlər. Son illər bu tendensiya daha da inkişaf etmişdir. Hakimiyyət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti süni intellektin nəticələrini, təhlükələrini və vədlərini dərk etməlidirlər. Bu məqalədə süni dar intellekti, onun insan hüquqlarına, xüsusən də şəxsi toxunulmazlıq hüququna təsirini araşdırdıq. Süni intellektin hüquqi təbiəti və onun şəxsi toxunulmazlıq hüququna təsir etmə ehtimalı bu məqalənin obyektidir. Bu məqalənin mövzusu bu gün süni intellektin sürətli inkişafı və onun tətbiqi ilə insan hüquqlarının həyata keçirilməsində ortaya çıxan münaqişələrin uzlaşdırılmasıdır. Əvvəlcə əsas texniki tərifləri təqdim etməklə müzakirəni işıqlandırırıq, sonra süni intellektin şəxsi toxunulmazlıq hüququna təsirinin əsas istiqamətlərini araşdırır, mövcud problemləri təsvir edirik. Bütün bunlar süni intellektin nəticələrini daha yaxşı başa düşmək üçün edilir. Sonda biz vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və süni intellekt kampaniyası fəaliyyəti ilə məşğul olan digər maraqlı tərəflər tərəfindən izlənilə bilən hüquqi həllər üçün bəzi ilkin tövsiyələr təklif edirik. Müvafiq sahələrdə insan hüquqları normalarına və qanuni tələblərə uyğun olaraq süni intellektin inkişafı və istifadəsinin tərəfdarıyıq. Biz, ilk öncə, bu irəliləyişlərin insanların şəxsi toxunulmazlıq hüququna təsirinin nəzərdən keçirilməsini təklif etmişik, həmçinin tənzimləyici bazanın xəritəsini tərtib edib sektorun müxtəlif iştirakçılarının üzərinə düşən rolları, öhdəlikləri təsvir etmişik. Bu yazıda deyilənlərə əsasən, biz hesab edirik ki, süni intellektin insan hüquqlarına təsiri ilə bağlı daha çox araşdırma aparmaq və ona diqqət yetirmək vacibdir. Bundan əlavə, bu məqamda hökumətləri aşağıdakı tədbirləri görməyə çağırırıq: Süni intellektin çoxsaylı tətbiqləri və növləri ilə ortaya çıxan müxtəlif insan hüquqları problemləri var. Mövcud qanunlar yenidən nəzərdən keçirilməli və tələb olunarsa, insan hüquqlarına, xüsusən şəxsi toxunulmazlıq hüququna qarşı yaranan risklərin təsirlərini aradan qaldırmaq üçün yenilənməlidir. Süni intellektin yaradılması, istifadəsi, öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsi beynəlxalq insan hüquqları standartlarına hörmət, onun qorunub saxlanması kimi minimal meyarlara tabe olmalıdır. Süni intellektin insan hüquqlarına təsir edəcəyi ssenarilərinin çoxluğunu başa düşmək üçün süni intellektin təsirini göstərən nümunələri toplamaq və onları vurğulamaq vacibdir. Başqa bir yanaşma, süni intellekt sistemlərinin dizaynına, şəxsi toxunulmazlıq hüququnun qorunmasına təşviq edən şəffaf və izah edilə bilən süni intellekt alqoritmləri daxil edilə bilər ki, fərdlər öz məlumatlarından necə istifadə edildiyini başa düşsünlər və şəxsi toxunulmazlıq hüquqlarını həyata keçirə bilsinlər. Nəhayət, süni intellekt dövründə dövrün tələbləri ilə şəxsi toxunulmazlıq hüququ arasındakı münaqişənin həllinin açarı iki dəyər arasında tarazlığı saxlamaq,

¹ Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü / gulyaxalilova@yahoo.com

onların sağlam irəliləyən cəmiyyət üçün həm vacib, həm də zəruri olduğunu dərk etməkdir. Ümid edirik ki, bu məqalənin nəşri ilə belə bir anlayışa töhfə verəcəyik.

Açar sözlər: süni intellekt, maşın öyrənməsi, şəxsi toxunulmazlıq hüququ, məlumatların qorunması, ayrı-seçkiliyin olmaması, şəffaflıq, hesabatlılıq.

КОНФИДЕНЦИАЛЬНОСТЬ В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

ГУЛЬХАНЫМ СУРХАЙЛИ¹

Резюме

Искусственный интеллект (ИИ) сейчас распространён повсеместно. Использование искусственного интеллекта может как принести пользу обществу, так и нарушить права человека. Эти технологии собирают, анализируют, а иногда и передают большие объёмы персональных данных. Эти данные заранее предсказывают поведение человека. Некоторые программы, такие как спам-фильтры или онлайн-магазины, могут показаться безобидными, но другие могут иметь более серьезные последствия и потенциально представлять угрозу нашей конфиденциальности. Обширная государственная слежка за гражданами и посторонними нарушает конфиденциальность. Гигантские поисковые системы, социальные сети и предприятия электронной коммерции приняли бизнес-модель, которая регулярно и серьезно злоупотребляет личной информацией. В последние годы эта тенденция получила дальнейшее развитие. Власти и гражданское общество должны понимать последствия, опасности и перспективы искусственного интеллекта. В этой статье мы изучили искусственный узкий интеллект и его влияние на права человека, особенно право на неприкосновенность частной жизни. Правовая природа искусственного интеллекта и его потенциальное влияние на право на неприкосновенность частной жизни являются предметом данной статьи. Предметом данной статьи является стремительное развитие искусственного интеллекта сегодня и урегулирование конфликтов, возникающих при реализации прав человека, посредством применения искусственного интеллекта. Сначала мы освещаем дискуссию, предоставляя базовые технические определения, затем исследуем основные направления влияния искусственного интеллекта на право на неприкосновенность частной жизни и описываем текущие проблемы. Все это сделано для того, чтобы лучше понять результаты искусственного интеллекта. Наконец, мы предлагаем некоторые первоначальные предложения по юридическим решениям, которые могут быть реализованы организациями гражданского общества и другими заинтересованными сторонами, участвующими в кампаниях по искусственному интеллекту. Мы поддерживаем разработку и использование искусственного интеллекта в соответствии с нормами прав человека и требованиями законодательства в соответствующих областях. Сначала мы предлагаем обзор влияния этих событий на право людей на неприкосновенность частной жизни, а также наносим на карту нормативно-правовую базу и описываем роли и обязанности различных участников сектора. Основываясь на том, что сказано в этой статье, мы считаем, что важно провести больше исследований и сосредоточиться на влиянии искусственного интеллекта на права человека. Кроме того, на данном этапе мы призываем правительства принять следующие меры: существуют различные проблемы с правами человека, возникающие в связи со многими приложениями и типами искусственного интеллекта. Существующие законы следует пересмотреть и, при необходимости, обновить, чтобы устранить последствия рисков для прав человека, особенно права на неприкосновенность частной жизни. Создание, использование, изучение и совершенствование искусственного интеллекта должно регулироваться минимальными критериями, такими как уважение международных

¹ Член Коллегия Адвокатов Азербайджана / gulyaxalilova@yahoo.com

стандартов прав человека и их сохранение. Чтобы понять множество сценариев, в которых ИИ будет влиять на права человека, важно собрать и осветить примеры воздействия ИИ. Другой подход может заключаться во включении прозрачных и объяснимых алгоритмов ИИ в разработку систем ИИ, чтобы люди понимали, как используются их данные, и могли осуществлять свои права на конфиденциальность. В конечном счете, ключом к разрешению конфликта между требованиями времени и правом на неприкосновенность частной жизни в эпоху искусственного интеллекта является достижение баланса между двумя ценностями, признавая, что, они одновременно важны и необходимы для здорового, прогрессивного общества. Мы надеемся внести свой вклад в такое понимание, опубликовав эту статью.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, машинное обучение, право на неприкосновенность частной жизни, защита данных, недискриминация, прозрачность, подотчетность.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 24.01.2024

Çapa qəbul tarixi: 15.05.2024

MASS MEDIA SPHERE: CONCEPT AND KEY LEGAL ASPECTS

MINTANA GAIDAROVA¹

Abstract

This article provides an overview of the mass media sphere, examining its concept and essential legal aspects. It discusses the role of mass media in contemporary society and its influence on shaping public opinion while delving into the fundamental principles governing this sphere. The article covers the regulatory specifics of various media types such as television, radio, press, internet, and social networks, considering their unique features and societal impact. Emphasis is placed on the balance between freedom of expression and societal responsibility, as well as the need for legislation to adapt to new technologies and challenges in the realm of mass media.

Keywords: *mass media sphere, mass media, media resources, legal regulation, freedom of expression, public opinion, access to information, content regulation.*

I. Introduction

The mass media sphere is a dynamic field encompassing diverse media resources designed for information transmission, playing a crucial role in shaping public opinion, exchanging knowledge, and ensuring free access to information in today's information society. The mass media sphere constitutes a variety of means and channels of communication aimed at reaching society at large. It includes television, radio, print publications, internet resources, social media, and other platforms through which information is disseminated to a wide audience.

Upon closer examination of the role of the mass media sphere in modern information societies, specific criteria can be highlighted. One important criterion is the provision of information. Mass media serve as channels for distributing news, analysis, educational, and entertainment content, playing a significant role in maintaining society's informational awareness. Thus, mass media play a role in shaping public opinion, influencing the perception of events, and molding societal viewpoints and beliefs [7].

It's also crucial to highlight the provision of freedom of speech and expression. Mass media contribute to the free exchange of opinions and ideas by providing platforms for diverse viewpoints. They also play a key role in preserving and disseminating cultural values, art, language, and customs, thereby exerting substantial cultural influence. The economic role of the mass media sphere is quite significant and diverse. Spanning across multiple sectors, its economic role constitutes a substantial part of the modern economy. It's an important factor in socio-economic development, job creation, innovation, and the formation of service and commodity markets.

The sphere of mass media plays a crucial role in providing access to information for a wide audience. Media resources, including television, radio, newspapers, the internet, and social networks, offer various platforms for information transmission. This allows people to choose the suitable way of obtaining information based on their preferences and access to technology [1]. The mass media sphere provides a wide spectrum of content – news, educational programs, entertainment shows, sports broadcasts, and other forms of information. This diversity caters to various informational needs of the audience.

The internet and international media resources enable access to information from any part of the world. This permits a broad audience to stay updated on global events and share different cultural and informational contexts. Additionally, the mass media sphere provides access to socially significant information such as political events, public initiatives, education, scientific discoveries, and other crucial aspects of societal life. Another important means of ensuring access to information is supporting the free exchange of information. Freedom of speech and access to information,

¹ LL.M. c.; Baku State University / mintanagaydarova@mail.ru

safeguarded in developed democratic societies, allow the mass media sphere to disseminate information freely without censorship or political propaganda.

II. Access and protection issues

Ensuring access to information is one of the most essential functions of the mass media sphere in modern information societies. It not only provides information but also contributes to shaping educated and informed societies, supporting the foundations of democracy and development [6]. The mass media sphere is a significant element of modern society, shaping the communication environment, influencing the formation and development of societal processes, and participating in shaping the cultural and informational landscape.

In a legal context, the concept of "mass media sphere" pertains to the realm regulated by legislation to ensure the legal status and functioning of media resources disseminating information to a wide audience. This term has varied interpretations in the legal documents of different countries and international agreements [2]. For instance, within the directives and regulations of the European Union (EU), the concept of the "mass media sphere" often aligns with regulating mass media in the context of freedom of expression, access to information, and consumer rights protection. Key EU documents such as the Audiovisual Services Directive or the E-Commerce Directives set frameworks for the media industry and the internet in EU member countries, ensuring regulation and harmonization of rules within the media sphere across all EU member states.

In legal documents in the United States, the term "mass media sphere" is typically not used as an independent term. However, the fundamental principles associated with this concept are reflected in the US Constitution and legislation. In the US, the sphere of mass media is often understood as "freedom of the press", a right protected by the Constitution that ensures freedom of expression, guaranteeing that the state does not restrict the free and independent operation of the press and other communication means. In Russian legislation, the mass media sphere is defined as "public relations related to the creation, dissemination, and receipt of information intended for public knowledge". Meanwhile, numerous international agreements, such as the Universal Declaration of Human Rights, fundamental UN documents, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, among others, underscore the importance of freedom of speech and access to information, often associated with the concept of the mass media sphere [5].

In Azerbaijan, the concept of the "mass media sphere" or "media sphere" is regulated by legislation that includes regulatory acts and provisions defining the legal status and activities of media resources in the country. The term "mass media sphere" in Azerbaijan's legislative documents is usually linked to the regulation and control of media resources, covering aspects such as ensuring freedom of speech and information, legislative regulation of media resource activities, control and supervision of mass media activities, and protecting the rights and interests of society and citizens.

The definitions and interpretations of the concept of the "mass media sphere" in legal documents may vary depending on specific contexts, legislative characteristics, and the political priorities of each country or international organization. However, these definitions are fundamentally rooted in the principles of freedom of information, access to information, and protection of information consumer rights [3].

The sphere of mass media is regulated by a set of legal principles that ensure a balance between freedom of expression, protection of consumer rights regarding information, and responsibility to society. Here are the key principles and foundations regulating this sphere:

1. Freedom of speech and freedom of the press: One of the fundamental principles is the freedom to express opinions and the freedom of the press. This principle guarantees that journalists and mass media have the right to publish information without censorship or state intervention, provided this information does not violate the law.

2. Protection of personal data: This is an important principle governing the collection, storage, and use of personal information. Mass media entities must adhere to confidentiality rules and protect the personal data of their users.

3. Principles of responsibility and accuracy of information: Mass media outlets are responsible for the accuracy and truthfulness of the information they provide. This includes the obligation to fact-check before publication and to refrain from disseminating false or defamatory information.

4. Protection of information consumers' rights: Principles ensuring the protection of users' interests and rights regarding media resources, including protection against inappropriate information, regulation of advertising (especially concerning children), and ensuring information accessibility for all.

5. Self-regulation and codes of ethics: Many mass media outlets adhere to codes of ethics that define professional standards for journalists and editors, promoting ethical and responsible information coverage.

6. Government regulation: In several cases, the government regulates the activities of mass media through laws, regulatory acts, and licensing to ensure compliance with laws and regulations.

These principles and foundations serve as the basis for regulating the sphere of mass media, ensuring a balance between information freedom, protection of citizens' rights and interests, and underscore the importance of ethical and professional standards in this field.

As mentioned earlier, mass media comprises diverse channels and platforms used for disseminating information, news, entertainment, and communication to a wide audience. They play a crucial role in shaping public opinion, knowledge sharing, informing, and entertaining people. Each medium of mass media has its specificities, hence subject to varying legal regulations [4]. For instance, the internet and social media are subject to different aspects of regulation, such as personal data protection and combating misinformation, while television and radio might be subject to specific content rules and licensing.

1. Television: Television companies typically face stringent regulation in most countries. Television laws govern licensing, content, time frames, broadcasting rules, and other aspects. TV companies usually require a license for broadcasting from a governmental or regulatory body. Particular attention is paid to children's rights protection and banning certain content during specific hours, a process regulated by television laws.

2. Radio: Radio broadcasting also adheres to legal norms but might have less stringent regulation compared to television in some cases. Radio laws usually regulate broadcasting frequencies, ensure protection against discrimination, and prevent the spread of improper information [8]. Similar to television, there are laws controlling the content of broadcasts, including obligations to comply with norms and restrictions for specific audience categories.

3. Press: Newspapers and magazines are also regulated in various aspects, including publication rules, protection of privacy rights, and accountability for publishing defamation or false information. However, press freedom generally plays a significant role in the legal status of print media. The press is also obliged to comply with copyright laws, especially when citing materials from other publications.

4. Internet and Social Media: Regulation of the internet and social media can be more complex due to their international nature and global accessibility. Issues like personal information, content censorship, copyright, and content responsibility are primary aspects governed by legislation. Personal data protection laws require ensuring user information confidentiality. Social media platforms are often pressured to control content, such as hate speech, false news, or materials violating copyrights. In some jurisdictions, social media platforms might be held responsible for the content posted on their platforms.

5. Other Mass Media: This includes the film industry, online video streaming platforms (streaming), audio platforms (podcasts), and other communication mediums. Their legal status may vary based on their activities and the technologies used.

Each mass media medium has its peculiarities and is subject to specialized regulation while adhering to common principles of information freedom, consumer rights protection, and accountability to society. However, considering the rapid technological advancements and changes in information dissemination methods, legislation is continually evolving to adapt to new challenges and requirements of the digital era.

The balance between freedom of expression and responsibility to society is crucial to ensure a healthy information environment. Freedom of expression is a cornerstone of democracy, granting people the right to freely express their opinions, ideas, and beliefs. However, it's not devoid of limitations in the legal context. Examining the balance between freedom of speech and constraints like

defamation, discrimination, hate, and others is an important aspect of jurisprudence in the realm of mass media. Responsibility to society demands that information disseminated through media outlets is accurate, ethical, and doesn't harm the interests of others or society as a whole. Striking a balance between these aspects enables the free exchange of ideas and information while maintaining respect for the rights and interests of others.

One of the primary issues in this field is where to draw the line between freedom of expression and the right of individuals to be protected from defamation, discrimination, or hatred. Legal systems seek to establish a balance between safeguarding rights and freedom of speech. For instance, some forms of expression, such as defamation – spreading knowingly false information to cause harm-may fall under legal restrictions.

The legal aspect of this balance involves defining standards, criteria, and frameworks that limit specific forms of expression in the interest of public safety, order, and the protection of others' rights. Courts and lawmakers endeavor to find an optimal balance between safeguarding individual and societal rights and freedom of speech, taking into account the context and circumstances of each case. This is a complex process, and its interpretation can vary depending on jurisdiction and regulatory foundations.

Laws and legal norms regulating this balance differ across countries, varying due to cultural, political, and legal peculiarities. It's important to consider that limitations on freedom of speech must be justified, proportionate, and necessary in a democratic society. Examining this subject from a jurisprudential standpoint involves analyzing various legal norms, precedents, and court decisions regarding the balance between freedom of speech and constraints in the realm of mass media. Such analysis helps understand the evolution of legislation and the application of laws in this field and assess the implications for society and individuals.

Researching the influence of international human rights standards on the formation of national laws related to the sphere of mass media represents a significant field of study within the legal framework of various countries. Speaking specifically about studying the impact of international human rights standards on the formation of national laws in Azerbaijan in the context of mass media could encompass the following aspects:

1. Comparative analysis of international norms and national legislation: Investigating international human rights standards, such as the right to freedom of expression, access to information, and the press, and their alignment with Azerbaijan's national laws in the field of mass media.

2. Application of international standards in judicial practice: Analyzing precedents and court decisions where international human rights standards influenced the interpretation of national laws on mass media.

3. Assessing legislative consistency with international standards: Determining the extent to which Azerbaijani legislation aligns with international human rights norms in the field of mass media and identifying gaps or discrepancies.

4. Role of international organizations and treaties: Examining the impact of international organizations such as the UN, Council of Europe, or OSCE and their recommendations on the development and amendment of Azerbaijan's national laws related to mass media.

5. Interaction between international standards and cultural/political peculiarities: Analyzing how Azerbaijan's cultural and political characteristics might influence the recognition and implementation of international standards in the field of mass media.

6. Recommendations for legislative improvement: Conclusions and recommendations on how to enhance Azerbaijan's national legislation concerning mass media to better comply with international human rights standards.

This research will help evaluate how Azerbaijan's national legislation aligns with international human rights standards regarding freedom of speech, access to information, and other aspects of mass media.

III. Conclusion

The sphere of mass media represents a diverse environment that significantly influences the formation of public opinion, communication, and information exchange in the modern world.

Throughout our analysis, we have examined the key legal aspects of this sphere, identifying pivotal points that exert a substantial impact on its functioning and regulation.

One of the chief principles defining the realm of mass media is the balance between freedom of expression and societal responsibility. Freedom of speech and access to information play a crucial role in fostering democratic processes, yet they must be accompanied by proper control and regulation mechanisms to ensure protection from undesirable content and safeguard the rights of information consumers.

It's important to emphasize that various mass media outlets – television, radio, press, internet, social networks, among others – are subject to diverse legal regulations, considering their unique characteristics and impact on public life. Flexibility in legislation and its ability to adapt to new technologies and challenges are essential elements in maintaining a balance between innovation and safeguarding the rights and interests of society.

The sphere of mass media continues to play a crucial role in shaping information culture and social exchange. Regulation within this sphere should strive to create a balanced environment that fosters the free exchange of ideas and information while protecting society's interests and upholding ethical standards in the media field.

REFERENCES:

1. Barendt, E. Freedom of Speech. Oxford University Press, 2009.
2. Beltrán, L. R. The Globalization of News. Routledge, 2014.
3. Franklin, B. The Future of Journalism in the Advanced Democracies. Ashgate Publishing, 2005.
4. Ginsburg, T., & Verhulst, S. G. Routledge Handbook of Media Law. Routledge, 2016.
5. Levinson, P. The Soft Edge: A Natural History and Future of the Information Revolution. Routledge, 2002.
6. Lichtenberg, J. Democracy and the Mass Media: A Collection of Essays. Cambridge University Press, 2015.
7. McQuail, D. Mass Communication Theory. Sage Publications, 2010.
8. Price, M. E. Media and Sovereignty: The Global Information Revolution and Its Challenge to State Power. The MIT Press, 2002.
9. The Law on Media, 471-VIQ 2021 (in Azerbaijani / “Media haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30.12.2021-ci il tarixli, 471-VIQ nömrəli Qanunu).

KÜTLƏVİ İNFORMASIYA SAHƏSİ: ANLAYIŞ VƏ ƏSAS HÜQUQİ ASPEKTLƏR

MİNTANƏ QAYDAROVA¹

Annotasiya

Bu məqalədə kütləvi informasiya sahəsinə ümumi baxış, onun anlayışı və mühüm hüquqi aspektləri araşdırılır. O, müasir cəmiyyətdə medianın rolundan və ictimai rəyin formalaşmasına təsirindən bəhs edir, həmçinin bu sahənin tənzimlənməsinin əsas prinsiplərini ətraflı təhlil edir. Məqalədə televiziya, radio, mətbuat, internet və sosial şəbəkələr kimi müxtəlif növ kütləvi informasiya vasitələrinin özünəməxsus xüsusiyyətləri və ictimai həyata təsiri nəzərə alınmaqla onların tənzimlənməsi xüsusiyyətləri təqdim olunur. Diqqət ifadə azadlığı ilə cəmiyyət qarşısında məsuliyyət arasındakı balansına, habelə qanunvericiliyin kütləvi informasiya vasitələri sahəsində yeni texnologiyalara və çağırışlara uyğunlaşdırılmasının zəruriliyinə yönəlib.

Açar sözlər: kütləvi informasiya sahəsi, kütləvi informasiya vasitələri, media resursları, hüquqi tənzimləmə, ifadə azadlığı, ictimai rəy, məlumat əldə etmək, məzmunun tənzimlənməsi.

¹ Magistr tələbəsi; Bakı Dövlət Universiteti / mintanaqaydarova@mail.ru

СФЕРА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ: ПОНЯТИЕ И ОСНОВНЫЕ ЮРИДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

МИНТАНА ГАЙДАРОВА¹

Резюме

Эта статья представляет обзор сферы массовой информации, рассматривая ее понятие и важные юридические аспекты. Она обсуждает роль средств массовой информации в современном обществе и их влияние на формирование общественного мнения, а также подробно анализирует ключевые принципы регулирования этой сферы. В статье представлены особенности регулирования различных видов медиа, таких как телевидение, радио, пресса, интернет и социальные сети, учитывая их уникальные особенности и влияние на общественную жизнь. Основное внимание уделяется балансу между свободой выражения и ответственностью перед обществом, а также необходимости адаптации законодательства к новым технологиям и вызовам в сфере массовой информации.

Ключевые слова: *сфера массовой информации, средства массовой информации, медиа ресурсы, правовое регулирование, свобода выражения, общественное мнение, доступ к информации, регулирование контента.*

Мəqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 25.12.2023

Çapa qəbul tarixi: 15.05.2024

¹ Магистрант; Бакинский Государственный Университет / mintanagaydarova@mail.ru

ƏHALİNİN SANİTARIYA EPİDEMIOLOJİ SALAMATLIĞI VƏ İNSAN HÜQUQLARI

MƏTİN ƏLİLİ¹

Annotasiya

Əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığı ictimai sağlamlığın və insanların yaşayış mühitinin əsas tərkib hissəsidir. Əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığı insan fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradır. Əhali arasında sağlam həyat tərzinin, yüksək sanitariya mədəniyyətinin yaranmasına yönəldilmiş gigiyena təlim-tərbiyəsi işlərinin görülməsi, həmçinin əhalinin sağlamlıq vəziyyəti, gigiyena və epidemiologiya şəraiti, profilaktika, sanitariya-gigiyena tədbirləri və epidemiya əleyhinə tədbirlər barəsində əhaliyə geniş məlumat verilməsi əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığı vasitəsilə təmin olunur. İnsanlar indiki və gələcək nəsillərin səhhətinə mənfi təsir göstərməyən və onların sanitariya-epidemioloji sağlamlığını təmin edən əlverişli ətraf mühitdə yaşamaq hüququna malikdirlər. Əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığının təmin olunması dövlətin qarşısında duran əsas prioritet məsələlərdən biridir. Dövlət tərəfindən əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığı ilə bağlı bir sıra qanunlar qəbul edilmiş, əhali arasında sanitariya-epidemioloji sağlamlıqla bağlı maarifləndirici profilaktik tədbirlər görülür.

***Açar sözlər:** epidemiya, sanitariya-epidemioloji sağlamlıq, səhiyyə, sağlamlıq, xəstəlik, tibb, insan hüquqları, diskriminasiya, faydalılıq.*

I. Giriş

Epidemiologiya əhalinin sağlamlığına əsaslanan əsas elm sahələrindən biridir. Epidemiologiya cəmiyyətin sağlamlığının yaxşılaşdırılmasına böyük töhfələr vermişdir. Epidemiologiya ortaya çıxan xəstəliklərin təyin edilməsi və araşdırılması müddəti üçün vacibdir. Əvvəllər epidemiologiya yoluxucu xəstəlikləri öyrənən elm kimi təşəkkül tapmışdır. Daha sonra isə burada istifadə edilən metodlar qeyri-infeksiyon xəstəliklərin öyrənilməsində də tətbiq olunmağa başlanmışdır. Epidemiologiyanın bir elm kimi yaranması tarixinin Hippokratla bağlamaq lazımdır, o, 2000 il əvvəl yoluxucu xəstəliklərin əmələ gəlməsinə ətraf mühitin amillərinin təsir etdiyini söyləmişdir.

Əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığı ictimai sağlamlığın və insanların yaşayış mühitinin elə bir halıdır ki, bu mühitin amilləri insan orqanizminə təhlükəli və zərərli təsir göstərmir və insanın həyat fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradır. Ümumiyyətlə, sanitariya-epidemioloji sağlamlıq əhalinin sağlamlığının möhkəmləndirilməsi, xəstəliklərin profilaktikası, insanların yaşayış mühitinin və həyat fəaliyyəti şəraitinin sağlamlaşdırılmasına dair dövlət, regional və yerli proqramların yerinə yetirilməsi, əhali arasında sağlam həyat tərzinin, yüksək sanitariya mədəniyyətinin yaranmasına yönəldilmiş gigiyena təlim-tərbiyəsi işlərinin görülməsi vasitəsilə təmin edilir. İnsanlar indiki və gələcək nəsillərin səhhətinə mənfi təsir göstərməyən və onların sanitariya-epidemioloji sağlamlığını təmin edən əlverişli ətraf mühitdə yaşamaq hüququna malikdirlər.

II. Əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığı

Fərqli quruluş elementlərinə qarşı tarixi təkamül içərisində olan cəmiyyətlərin davamlılığını qoruya bilməsi, mövcudluğunu daha uzun müddətə yayabilmələri ilk əvvəl sağlam fərdlərin olması ilə mümkün olmuşdur. Tarixi perspektivdən yanaşdıqda, fərd və cəmiyyət arasında davam edən münasibətlərdə həmişə fərdin üzv olduğu cəmiyyətdən ehtiyacı olduğu qədər səhiyyə xidmətləri tələb etdiyi, cəmiyyətin də uyğun olaraq bu tələbi ümumi olaraq “fayda” prinsipini rəhbər tutaraq təşkilati yollarla və ya “vicdan” prinsipinə əsaslanaraq könüllü qurumlarla təmin etməyə çalışdığını görürük. Səhiyyə xidmətlərini əhatə edən fərd və cəmiyyət arasındakı bu münasibət forması bir tərəf üçün “hüquq”, digəri üçün “vəzifə”yə çevrilməsi, yalnız Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 10 dekabr 1948-ci ildə elan edilən Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi ilə gündəmə gəldi. Başqa sözlə, sağlamlıq

¹ Magistr tələbəsi; Bakı Dövlət Universiteti / elilimetin211@gmail.com

hüququ, əsasən, insan hüquqları və dəyərlərinin səhiyyə xidmətlərinə tətbiqini ifadə edərək əsasını insan hüquqları ilə bağlı olan sənədlərdən götürülüb [3, s. 178].

Keçmişdə və ənənəvi formada sağlamlıq anlayışı, yalnız xəstəlik və əlilliyin olmaması kimi başa düşülüb müəyyən edilmişdir.

Dəyişən cəmiyyətdə sağlamlıq və xəstəlik anlayışlarının oxşar və fərqli aspektlərini sosioloji perspektivdən araşdıran Bury sağlamlıq və xəstəlik anlayışlarının güclü fərqi təcrübələrlə yanaşı sosial əhəmiyyət daşıyan vacib və fokus anlayışlar olduqlarını, buna görə bir cəmiyyətdə bu iki anlayışın mənasını asanlıqla dəyişdirməyin mümkün olmadığını vurğulamışdır. Həmçinin Bury “sağlamsınızsa, hər şeyə sahibsiniz” mənasını verən, tez-tez təkrarlanan ifadəni xatırladaraq sağlamlığı “yaxşı yaşama”nın əsas təməli olaraq qiymətləndirir.

Müasir zamanda ən çox qəbul edilən universal sağlamlıq anlayışı Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən müəyyən edilən tərifdir. Bu tərifə görə sağlamlıq “təkcə xəstəlik və əlilliyin olmaması deyil, bədən, ruh və sosial baxımdan rifah haqqıdır”.

Müasir sağlamlıq anlayışına iki fərqli nizam formasının dəstəyi ilə nail olunmuşdur:

- tibb;
- cəmiyyətin sağlamlığı.

Tibb, ümumiyyətlə, insanın sağlamlığına, cəmiyyət sağlamlığı isə əhalinin sağlamlığına diqqət yetirir. Sadə formada ifadə etdikdə tibb, şəxsi sağlamlıq və digər sağlamlıq xidmətlərini əhatə edir və ümumiyyətlə, fiziki və məhdud olmaqla ruhi xəstəlik və əlillikdən bəhs edir. Bunun əksinə, cəmiyyət sağlamlığı insanların sağlam olmasını təmin edəcək vəziyyətləri müəyyənləşdirməyə çalışır. Bu təriflərdən başa düşüldüyü kimi əhali sağlamlığı, sağlamlıq inkişafında fərqli məqsədi vardır, xəstəliklərdən qorunma, əlillik və erkən ölümlərə vurğu edər.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Konstitusiyasında (1946) qeyd edilir: “hər bir insanın təməl hüququ yüksək səviyyəli sağlamlıq standartlığıdır”. Sağlamlığı insan hüququ olaraq dərk etmək dövlətlərə lazımı keyfiyyətdə, vaxtında, məqbul və əlverişli tibbi xidmətə çıxış təmin etmək üçün, habelə təhlükəsizlik və içməli su, kanalizasiya, qida məhsulları, mənzil, səhiyyə ilə bağlı məlumat, təhsil və gender bərabərliyi üçün şərait yaradır.

Dövlətlərin sağlamlıq hüququnu dəstəkləmək öhdəliyi, o cümlədən bu hədəfi tədricən həyata keçirmək üçün “maksimum mövcud mənbələrin” ayrılması yolu ilə – Ümumdünya Dövri İcmal və ya İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Komitəsi kimi müxtəlif beynəlxalq insan hüquqları mexanizmləri vasitəsilə nəzərdən keçirilir. Bir çox hallarda sağlamlıq hüququ daxili qanunvericiliyə və ya Konstitusiyaya uyğun qəbul edilmişdir.

Sağlamlığa doğru yanaşma tələb edir ki, sağlamlıq siyasəti və proqramları daha yüksək kapitalla yönəlmiş ən yaxın olanların ehtiyaclarını prioritet etməlidir, bu prinsip yaxın zamanlarda qəbul edilmiş 2030 Dayanıqlı İnkişaf və Ümumdünya Səhiyyə Əhatəsi üçün Gündəliyində əks olunmuşdur.

İnsan sağlamlığı və sağlamlığın vəziyyəti ilə əlaqədar diaqnoz qoyulması xüsusi biliklər tələb edir. Bu biliklər isə tibbi biliklərdir və heç də heç kəs bu biliklərə malik deyildir. Adətən insan öz sağlamlığının vəziyyətini öyrənmək üçün peşəkarlara müraciət edir və bu zaman bütövlükdə sağlamlıqla bağlı alına biləcək obyektiv informasiya üçün o, peşəkardan asılı vəziyyət düşür. Bu cür təbii vəziyyətdən irəli gələn asılılıq bəzən müvafiq vəzifəli şəxslərin sui-istifadəsinə səbəb olur və bir çox hallarda bu, sağlamlıqla bağlı ağır nəticələrə gətirib çıxarır. Buna görə də konstitusiyada belə şəxslər üçün birbaşa məsuliyyət müəyyənləşdirilir və göstərilir ki, həyat və sağlamlıq üçün təhlükəli faktları gizlədən şəxslər məsuliyyətə cəlb olunurlar [1, s. 54].

Sağlamlığın qorunmasının iki təminat səviyyəsi var: xalqın sağlamlığının qorunması və fərdin sağlamlığının qorunması.

Sağlamlığın qorunması sisteminin inkişafı dövlət təminatlarının qanunvericilik təsbiti olmadan qeyri-mümkündür. Sağlamlığın qorunması hüququ konstitusiyada təsbit olunduğu üçün əsas, yəni konstitusion hüquq və azadlıqlara aiddir. Ondan törəmə olan hüquqlar isə digər qanunvericilik aktlarında öz əksini tapır. Lakin həmin hüquqlar da ikinci dərəcəli hesab olunmamaqla bərabər, dövlət təminatı ilə əhatə olunur [2, s. 36].

“Ən yüksək formada sağlamlıq hüququ” dövlətlər qarşısında ayrı-seçkilik edilmədən bütün insanların sağlamlığından istifadə üçün uyğun şərtləri təmin edən qanuni öhdəliklərin dəqiq bir siyahısını nəzərdə tutur.

Sağlamlıq hüququ beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş insan hüquqları standartlarından biridir və bu, digər hüquqlardan ayrılmaz və ya bölünməzdir. Bu o mənəni verir ki, sağlamlıq hüququna nail olmağın həm insan hüquqları, həm də yemək, mənzil, iş, təhsil, məlumat və iştirak hüquqlarının həyata keçirilməsində həm əsas, həm də asılı olması deməkdir.

Sağlamlıq hüququ digər hüquqlar kimi həm azadlıqları, həm də güzəştləri özündə birləşdirir:

- Azadlıqlar kimi insanın sağlamlığına və bədəninə (məsələn, cinsi və reproduktiv hüquqlara) nəzarət etmək və müdaxilələrdən azad olmaq hüququ (məsələn, işgəncələrdən və konsensual olmayan tibbi müalicə və müdaxilələrdən azad olmaq) nəzərdə tutulur.

- Güzəştlər kimi hər kəsə ən yüksək səviyyəli sağlamlıq imkanlarından istifadə etmək üçün bərabər fürsət verən sağlamlığı qoruma sistemi qeyd edilir.

Sağlamlıq hüququ irqi, yaşı, etnik mənsubiyyəti və ya digər statusuna görə ayrı-seçkilik edilmədən malik olunmalıdır. Ayrı-seçkiliyin ləğvi və bərabərlik dövlətlərdən hər hansı ayrı-seçkiliklə bağlı olan qanun, təcrübə və ya siyasəti düzəltmək üçün addım atmağı tələb edir.

III. Əhalinin üstünlüyü olmayan təbəqəsinə fokuslanma

Əlverişsiz şərait və marginallaşma əhalinin müəyyən təbəqəsinin yüksək sağlamlıq imkanlarından istifadə etməkdən məhrum edir. Dünyanın ən ölümcül yoluxucu xəstəliklərindən üçü – malyariya, HIV/ AIDS və vərəm – dünyanın ən yoxsul əhalisinə qeyri-mütənasib olaraq təsir göstərir və bir çox hallarda cins, yaş, cinsi oriyentasiya və ya müəyyənlik və miqrasiya statusu daxil olmaqla digər bərabərsizlik və qeyri-müəyyənliklə birləşir və mürəkkəbləşir. Əksinə, qeyri-yoluxucu xəstəliklərin yükü (çox vaxt yüksək gəlirli ölkələrin təsiri kimi qəbul edilir) aşağı gəlirli ölkələr və əhali arasında qeyri-mütənasib şəkildə artmaqdadır və həmçinin təhlükəsiz mənzil, su, sanitariya kimi insan hüquqları ilə ayrılmaz şəkildə bağlı olan yaşayış tərzini və davranış amilləri kimi, ətraf mühitin müəyyənləşdiriciləri ilə əlaqələndirilir.

Əlverişsiz şəraitə yönəlmiş diqqət, daha çox xəstəliklərə məruz qalan və keyfiyyətli və əlverişli tibbi xidmətə çatmaqda ciddi maneələrlə üzləşən yerli əhalinin sübutlarını da aşkara çıxarır. Məlumat toplama mərkəzləri bu qruplar haqqında məlumat toplamaq üçün çox vaxt təchiz olunmadığı halda hesabatların yayılması göstərir ki, xərçəng, ürək-damar xəstəlikləri və xroniki tənəffüs yolu kimi yoluxucu olmayan xəstəliklər səbəbindən bu populyasiyaların ölüm və xəstələnmə nisbətləri daha yüksəkdir. Bu qruplar həmçinin marginallaşmanı daha da artıran və sağlamlığın qorunması müalicəsi reabilitasiya və qayğı xidmətlərinə daxil olmalarını çətinləşdirən qanun və siyasətlərin obyektinə ola bilər.

İnsan hüquqlarına dair pozuntular və ya diqqət azlığı sağlamlığa ciddi zərər göstərə bilər. Səhiyyə xidmətlərinin göstərilməsində həddən artıq və ya gizli formada ayrı-seçkilik – həm səhiyyə işçiləri daxilində həm də tibb işçiləri və xidmət istifadəçiləri arasında – səhiyyə sistemində güclü maneə rolunu oynayır və keyfiyyətsiz tibbi xidmət göstərilməsinə gətirib çıxarır.

Psixi xəstəliklər tez-tez insan ləyaqətinin və muxtariyyətinin rədd edilməsinə, o cümlədən məcburi müalicəyə və ya tibb müəssisəsinə yerləşdirilməsinə, qərar qəbul etmək üçün fərdi hüquq qabiliyyətinin itirilməsinə səbəb olur. Paradoksal olaraq psixi sağlamlığı pozulmuş insanlar üçün əqli və fiziki sağlamlıq səviyyəsinin daha da pisləşməsinə səbəb olan şiddət, yoxsulluq və sosial xaric olmaların yüksək səviyyəsinə baxmayaraq, ictimai sağlamlığa hələ də lazımı diqqət verilmir [3, s. 223].

İnsan hüquqlarının pozulması nəinki sağlamlığın səviyyəsinin azalmasına səbəb olur, həmçinin əlillər, yerli əhali, HIV-lə yaşayan qadınlar, seks işçiləri, narkotik istifadə edən insanlar, transgenderlər və interseks insanlar, məcburi müalicə və prosedurlarda daxil olmaqla insan hüquqları pozuntularına daha çox məruz qalan, istismar edilən insanlar üçün də səhiyyə baxımından risk yaradır.

Sağlamlığa insan hüquqlarına əsaslanan yanaşma səhiyyə siyasəti və xidmətinin göstərilməsi və qiymətləndirilməsi səhiyyə siyasətinin və xidmətlərin göstərilməsini, ayrı-seçkiliyə yol verilmiş tətbiqetmələrini və sağlamlığın pozulmasına səbəb olan ədalətsiz güc əlaqələrini hədəf alan bir qrup prinsiplərinə əsaslanır. Hüquqlara əsaslanan bir yanaşma həyata keçirərkən səhiyyə siyasəti, strategiya və proqramları hər kəsin səhiyyə hüququndan tam istifadə etməsi üçün ilk növbədə geridə qalanlara

diqqət yetirməklə hazırlanmalıdır. Hüquqlara əsaslanan yanaşmanın əsas prinsipləri və standartları aşağıda ətraflı təsvir edilmişdir.

IV. İnsan hüquqlarının əsas prinsipləri

- Məsuliyyət prinsipi. Dövlətlər və digər vəzifəli şəxslər insan hüquqlarına riayət etmək üçün məsuliyyət daşıyırlar. Bununla yanaşı müəssisələr kimi qeyri-dövlət sektorlarının da insan hüquqlarına hörmət etmək və onu qorumağın vacibliyini tanıyan böyük hərəkət vardır.

- Bərabərlik və diskriminasiyanın yolverilməzliyi prinsipi. Diskriminasiyanın yolverilməzliyi prinsipi irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə, siyasi və digər görüşlərinə milli və sosial mənşəyinə, doğum yerinə və ər-arvad və ailə vəziyyəti, cinsi oriyentasiya və gender müəyyənliliyi, sağlamlıq vəziyyəti, yaşayış yeri, iqtisadi və sosial vəziyyət kimi digər belə statuslara görə hər hansı fərq qoyulmadan insan hüquqlarının təmin edilməsi məqsədi daşıyır.

- Səhiyyə xidmətlərinə çıxış əldə etməkdə irqə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə və digər görüşlərinə, milli və sosial mənşəyinə, mülkiyyət, doğum, fiziki və ya əqli qüsurluluğa, sağlamlıq vəziyyətinə (HIV/QİÇS daxil olmaqla), cinsi oriyentasiya və sağlamlıq hüququndan bərabər istifadə edilməsini pozmaq niyyəti daşıyan və ya pisləşən mülki, siyasi, sosial və digər statuslar əsasında məhdudiyət qoymaq qadağandır.

- Diskriminasiyanın yolverilməzliyi və bərabərlik prinsipi. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən resursların və səhiyyə xidmətlərinin bölüşdürülməsi və təmin edilməsi ilə əlaqədar rəhbərlik siyasət və təcrübədə ayrışdırılmaq məsələlərini həll etməyi tələb edir. Diskriminasiyanın yolverilməzliyi və bərabərlik sağlamlıq hüququndan istifadəyə təsir edən sosial müəyyənediciləri həll etmək üçün tələb olunan əsas meyarlardır. Fəaliyyət göstərən milli səhiyyə məlumat sistemləri və ayrılmış məlumatların mövcudluğu ən həssas qrupları və müxtəlif ehtiyacları müəyyən etmək üçün vacibdir [4, s. 17].

- İştirakçılıq prinsipi. Bütün maraqlı tərəflərin, o cümlədən qeyri-dövlət sektoru iştirakçılarının proqramlaşdırma dövrünün bütün mərhələlərində inkişaf proseslərinə sahib olmalarını və nəzarət etmələrini tələb edir: qiymətləndirmə, təhlil, planlaşdırma, tətbiq etmə, monitorinq və vəziyyətin təhlili.

İştirakçılıq məsləhətləşmədən və ya layihə dizaynına texniki əlavədən daha yaxşıdır, vətəndaşların xüsusən də ən marginallaşmış vətəndaşların səlahiyyətlərinin artması üçün açıq strategiyalara daxil etməlidir ki, gözləntiləri dövlət tərəfindən təmin edilsin.

İştirakçılıq hesabatlılıq baxımından vacibdir, çünki “vahid rəhbərliyin özbaşına qaydada güc tətbiq etməsinə imkan verməyən yoxlamalar və tarazlıqlar” tətbiq edir.

- Universal, bölünməz və qarşılıqlılıq prinsipi. İnsan hüquqları universal və ayrılmazdır. Bütün insanlara, hər yerdə, fərq qoyulmadan bərabər tətbiq edirlər. İnsan hüquqları standartları – qida, səhiyyə, təhsil, işgüzarlıqdan, qeyri-insani və alçaldıcı rəftardan azad olmaq bir-biri ilə əlaqəlidir. Bir hüququn inkişafı digərlərinin təkmilləşdirilməsini asanlaşdırır. Eyni şəkildə bir hüquqdan məhrum olmaq digərlərinə də mənfi təsir göstərir.

Sağlamlıq hüququnun bir sıra əsas elementləri vardır. Sağlamlıq hüququnun əsas elementlərinə aşağıdakılar daxildir:

- Mövcud resurslardan maksimum istifadə edərək mütərəqqi reallaşdırma. Onların sərəncamında hansı səviyyədə resurslar olursa olsun, mütərəqqi həyata keçirilməsi hökumətlərdən bu hüquqların icrası üçün öz vasitələri daxilində dərhal addım atmağı tələb edir. Resursların mövcud potensiallarından asılı olmayaraq, ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması və qanun və hüquq sistemlərinin yaxşılaşdırılması, dərhal nəticə göstərməsi üçün hərəkət edilməlidir.

- Geriyə tətbiq etməmə. Dövlətlər, geriyə tətbiq etməni məcbur edən istisna hallar olmadıqca, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların qorunmasının pozulmasına imkan verməməlidir. Bunu əsaslandırmaq üçün bir dövlət, bütün variantları diqqətlə nəzərdən keçirdikdən, təsirləri qiymətləndirdikdən və maksimum mövcud mənbələrdən tam istifadə etdiyini nümayiş etdirdikdən sonra bu tədbirin tətbiqini həyata keçirməlidir.

V. Sağlamlıq hüququnun əsas komponentləri

Sağlamlıq hüququ İqtisadi Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Paktın yerinə yetirilməsinə nəzrət etmək üçün məsuliyyət daşıyan Müstəqil Ekspertlər Komitəsi 14 sayılı Ümumi Şərhdə müəyyən edilmişdir.

Hüququn əsas komponentlərinə aşağıdakılar daxildir:

- Faydalılıq. Kifayət edən miqdarda işləyən ictimai səhiyyə və səhiyyə müəssisələri, mallar və xidmətlər, habelə hər kəs üçün olan proqramlara ehtiyacı ifadə edir. Faydalılıq müxtəlif və çoxsaylı təbəqələşmələrə, o cümlədən yaşa, cinsə, məkan və sosial-iqtisadi vəziyyətə və əhatə dairəsi boşluqları və səhiyyə işçilərinin əhatə dairəsi daxil olmaqla keyfiyyət tədqiqatlarının aparılması yolu ilə ölçülə bilər.

- Əlçatanlıq. Sağlamlıq müəssisələrinin malların və xidmətlərin hamı üçün əlçatan olmasını tələb edir. Əlçatanlıq dörd üst-üstə düşən ölçüyə malikdir:

1. Ayrışdırılmağın yolverilməzliyi
2. Fiziki əlçatanlıq
3. İqtisadi əlçatanlıq (əlverişlilik)
4. Məlumat əldə etmək

Əlçatanlığın qiymətləndirilməsi fiziki, maliyyə və ya digər şəkildə mövcud olan baryerlərin və onların ən həssaslara necə təsir göstərdiyinin təhlilini tələb edə bilər və sağlamlıqla əlaqəli məlumatların güclü çatdırılmasının təmin edilməsi üçün bu maneələri aradan qaldırmağa həm qanunlarda, həm də siyasətdə aydın norma və standartların qurulmasını və tətbiq edilməsini tələb edir.

- Məqbulluq. Tibbi etikaya hörmət, mədəni uyğunluqla və cinsə həssaslıqla əlaqəlidir. Məqbulluq tələb edir ki, səhiyyə müəssisələri, əmtəələr xidmətlər və proqramlar insan mərkəzli olsun və müxtəlif əhali qruplarının xüsusi ehtiyacları və məxfilik və məlumatlı razılıq üçün tibbi etikanın beynəlxalq standartlarına uyğun olsun.

- Keyfiyyət. Müəssisələr, mallar və xidmətlər elmi və tibbi olaraq təsdiqlənməlidir. Keyfiyyət Beynəlxalq Sağlamlığa Dəstəyin əsas tərkib hissəsidir və təcrübə ilə yanaşı sağlamlığa qayğı hissi də daxildir. Keyfiyyətli səhiyyə xidmətləri olmalıdır:

1. Təhlükəsiz – qayğı göstərilməsi nəzərdə tutulan pasiyentlərə xəsarət yetirməmək.
2. Effektiv – ehtiyacı olanlara sübutlara əsaslanan tibbi xidmətlərin göstərilməsi.
3. İnsan mərkəzli – fərdi üstünlüklərə, ehtiyaclarına və dəyərlərə cavab verən qayğı göstərmək.
4. Vaxtında olan – gözləmə müddətini və bəzən sağlamlığa təhlükə törədən gecikmələri azaltmaq.
5. Ədalətli – cinsiyyət, etnik mənsubiyyət, coğrafi mövqe və sosial-iqtisadi statusu baxımından fərqliliklərdən asılı olmayan keyfiyyətli qayğı göstərmək.
6. İntegrasiya edilmiş – həyatın bütün mərhələlərində tibbi xidmətlərin tam çeşidini təmin edən qayğı.
7. Səmərəli – mövcud mənbələrdən faydalanmaq və israfçılığın qarşısını almaq.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı sağlamlıq və insan hüquqlarına hərtərəfli yanaşmanın bir hissəsi olaraq, sağlamlığın əsas müəyyənedicilərinə baxaraq milli və regional səviyyələrdə insan haqlarının səhiyyə proqramlarına və siyasətlərinə daxil edilməsinə dair öhdəlik götürmüşdür.

Bundan əlavə, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı sağlamlıq hüququ üzrə texniki, intellektual və siyasi liderliyi təmin etməkdə rolunu fəal şəkildə gücləndirir.

- Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı və Üzv Dövlətlərin insan hüquqlarına əsaslanan sağlamlığa yanaşmanın inteqrasiyası imkanlarının gücləndirilməsi.

- Beynəlxalq hüquqda və beynəlxalq inkişaf proseslərində sağlamlıq hüququnun irəliləməsi.

- Sağlamlıq hüququ da daxil olmaqla insan hüquqları ilə əlaqəli olan müdafiənin təmin edilməsi .

Həyatın müxtəlif mərhələlərdə fərdlərin ehtiyac və hüquqlarına toxunmaq insan hüquqları genderbərabərliyi və bərabərlik baxımından geniş əhatəli bir yanaşma tələb edir.

Buna görə ÜST səhiyyədə bərabərsizliyə qarşı daha dəqiq və sağlam həllər hazırlamaq üçün gender bərabərliyi, bərabərlik və insan hüquqları sahəsində mövcud yanaşmalara əsaslanan qısa və birləşdirici bir çərçivə yaradır. Bu çərçivənin vahid təbiəti, hamı üçün sağlamlığı və rifahı təşviq edən vahid və səmərəli bir yanaşma yaratmaq üçün bu yanaşmalar arasında təməl güclü və bir-birini tamamlayan bir imkanı təşkil edir.

VI. Nəticə

Əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığı ictimai sağlamlığın və insanların yaşayış mühitinin əsas tərkib hissəsidir. Əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığı insan fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradır. Əhali arasında sağlam həyat tərzinin, yüksək sanitariya mədəniyyətinin yaranmasına yönəldilmiş gigiyena təlim-təربiyəsi işlərinin görülməsi, həmçinin əhalinin sağlamlıq vəziyyəti, gigiyena və epidemiologiya şəraiti, profilaktika, sanitariya-gigiyena tədbirləri və epidemiya əleyhinə tədbirlər barəsində əhaliyə geniş məlumat verilməsi əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığı vasitəsilə təmin olunur. Gələcək nəsillərin səhhətinə mənfi təsir göstərməyən və onların sanitariya-epidemioloji sağlamlığını təmin edən əlverişli ətraf mühitdə yaşamaq hüququna malikdirlər. Əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığının təmin olunması dövlətin qarşısında duran əsas prioritet məsələlərdən biridir. Dövlət tərəfindən əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığı ilə bağlı bir sıra qanunlar qəbul edilmiş, əhali arasında sanitariya-epidemioloji sağlamlıqla bağlı maarifləndirici profilaktik tədbirlər həyata keçirilmişdir. Daha sonra belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığı ictimai sağlamlığın və insanların yaşayış mühitinin təmin olunmasına xidmət edir. Əhalinin sanitariya-epidemioloji sağlamlığının təmin olunmasına dövlət tərəfindən xüsusi diqqət yetirilir.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Aliyev A.I. International protection of human rights. Baku, 2009, 490 p (in Azerbaijani / Əliyev Ə.İ. *İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi: Dərslük*. Bakı, 2009, 490 s.).
2. Asgarov Z.A. Constitutional Law. Baku, Baku University Press, 2006, p. 238 (in Azerbaijani / Əsgərov Z. A. *Konstitusiyaya hüququ*. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2006, s. 238).
3. Bioethics, law and human rights. Baku Adventa Group LLC, 2013, 297 p (in Azerbaijani / *Bioetika, hüquq və insan hüquqları*, 'Bakı Adventa' Group MMC, 2013. 297 s.).
4. Mustafazade A.I., Aslanov Z.N. Medical law. Baku, Elm və Təhsil, 2017, 204 p (in Azerbaijani / *Mustafazadə A.İ., Aslanov Z.N. Tibb hüququ*. Dərs vəsaiti. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı, 2017, 204 s.).

SANITARY-EPIDEMIOLOGICAL SAFETY OF THE POPULATION AND HUMAN RIGHTS

MATIN ALILI¹

Abstract

Sanitary and epidemiological health of the population is the main component of the health of the population and the human environment. The sanitary and epidemiological health of the population creates favorable conditions for human activity. Sanitary and epidemiological safety of the population is ensured through hygienic training and education, hygienic and epidemiological conditions, prevention, sanitary and hygienic and anti-epidemic measures aimed at creating a healthy lifestyle and high sanitary culture among the population, as well as providing the population with extensive information about the state of health of the population. They have the right to live in a favorable environment that does not have a negative impact on the health of future generations and ensures their sanitary and epidemiological safety. Ensuring the sanitary and epidemiological health of the population is one of the main priorities facing the state. The state has adopted a number of laws on sanitary and epidemiological health of the population, and conducts educational preventive measures among the population on sanitary and epidemiological health issues.

Keywords: *epidemic, sanitary-epidemiological safety, healthcare, health, disease, medicine, human rights, discrimination, utility.*

¹ LL.M. c.; Baku State University / elilimetin211@gmail.com

САНИТАРНО-ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

МЕТИН АЛИЛИ¹

Резюме

Санитарно-эпидемиологическое здоровье населения является основной составляющей здоровья населения и среды обитания людей. Санитарно-эпидемиологическое здоровье населения создает благоприятные условия для деятельности человека. Санитарно-эпидемиологическая безопасность населения обеспечивается путем проведения гигиенического обучения и воспитания, гигиенической и эпидемиологической условий, профилактики, санитарно-гигиенические и противоэпидемические мероприятия, направленные на формирование здорового образа жизни и высокой санитарной культуры среди населения, а также предоставления населению обширной информации о состоянии здоровья населения. Они имеют право жить в благоприятной окружающей среде, не оказывающей отрицательного влияния на здоровье будущих поколений и обеспечивающей их санитарно-эпидемиологическую безопасность. Обеспечение санитарно-эпидемиологического здоровья населения является одной из главных приоритетных задач, стоящих перед государством. Государством принято ряд законов о санитарно-эпидемиологическом здоровье населения, проводятся просветительские профилактические мероприятия среди населения по вопросам санитарно-эпидемиологического здоровья.

Ключевые слова: *эпидемия, санитарно-эпидемиологическая безопасность, здравоохранение, здоровье, болезнь, медицина, права человека, дискриминация, полезность.*

Мəqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 11.12.2023

Çapa qəbul tarixi: 15.05.2024

¹Магистрант; Бакинский Государственный Университет / elilimetin211@gmail.com

ƏMƏK MÜNASİBƏTLƏRİNİN FƏRQLƏNDİRİCİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

ƏLİ CAMALOV¹

Annotasiya

Əmək və mülki münasibətlərin oxşar cəhətləri təcrübədə onların fərqləndirilməsində çətinlik yaradır. Əməkmünasibətlərinin digərlərindən fərqləndirilməsi işçilərin qanuni mənafehlərinin, həmçinin müqavilə azadlığı prinsipinin qorunması baxımından əhəmiyyətlidir. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu 20 oktyabr 2023-cü il tarixli qərarı ilə məsələyə münasibətini bildirmişdir. Məqalədə Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi, həmçinin Konsitusiya Məhkəməsinin qərarı araşdırılır. Mövcud olan vəziyyət təhlil edilərək əmək münasibətləri üçün xas olan və digər münasibətlərdən fərqləndirilməsi üçün həlledici olan əlamətlər seçilmişdir. Həmçinin qanunvericilik və yerli məhkəmə təcrübəsində meyarların tətbiqində olan boşluqların aradan qaldırılması məqsədilə xarici qanunvericilik və məhkəmə təcrübəsi araşdırılmış, əmək münasibətlərinin müəyyən edilməsi istiqamətində tövsiyələr verilmişdir.

***Açar sözlər:** əmək münasibəti, əmək müqaviləsi, tabeçilik, nəzarət, göstəriş, münasibətin xarakteri, fəaliyyətin mahiyyəti, meyar, əlamət, fərqləndirici xüsusiyyət.*

I. Giriş

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsinin 6-cı bəndinə əsasən, hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır [1]. Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin (bundan sonra – Məcəllə) 2.2-ci maddəsinə əsasən, bu Məcəllə fiziki şəxslərin əmək hüquqlarının və bu hüquqların həyata keçirilməsini təmin edən qaydaların minimum normalarını müəyyən edir [18]. Bəzi hallarda işəgötürənlər işlərin yerinə yetirilməsinə cəlb etdiyi şəxslərlə əmək müqaviləsi bağlamaqdan müxtəlif səbəblərdən çəkinərək bu münasibətləri rəsmiləşdirmək üçün mülki hüquqi müqavilələrdən istifadə edir. Bu isə işçilərin Məcəllədə təsbit edilmiş hüquq və təminatlardan məhrum olması ilə nəticələnir. Digər tərəfdən, nəzərə alınmalıdır ki, tərəflər arasında yaranan heç də hər bir münasibət əmək xarakterli deyil. Tərəflər arasında bağlanmış müqavilə, həqiqətən də mülki-hüquqi ola, işlərin yerinə yetirilməsinə cəlb edilmiş şəxs isə müstəqil fəaliyyət göstərə bilər ki, belə olan halda əmək münasibətləri yaranmır və əmək müqaviləsinin bağlanmasının tələb edilməsi sahibkarlar üçün çətinliklər yarada bilər. Belə ki, Vergi Məcəlləsinin 58.10-cu, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 192.1-ci, Cinayət Məcəlləsinin 162-1.1-ci maddələrində əmək müqaviləsi (kontraktı) hüquqi qüvvəyə minmədən fiziki şəxslərin hər hansı işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsinə görə işəgötürənlər barəsində müxtəlif maddi xarakterli məsuliyyət tədbirlərinin görülməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, əmək münasibətləri mövcud olmadan əmək müqaviləsini bağlamaq tələbi sahibkarlar üçün əsassız maneələr yaradır. Əmək münasibətlərinin digər münasibətlərindən fərqləndirilməsi böyük praktiki əhəmiyyətə malikdir: əmək münasibətlərini səciyyələndirən meyarların mövcudluğu bir tərəfdən işçilərin hüquq və qanuni mənafehlərinin qorunmasına xidmət edir, digər tərəfdən isə sahibkarların maliyyə itkilərinə məruz qalmasının qarşısını alır.

II. Mövcud qanunvericilik

Məcəllənin 3.4-1-ci maddəsinə əsasən, əmək münasibətləri – əmək qanunvericiliyində, kollektiv müqavilə və sazişlərdə nəzərdə tutulmuş öhdəliklərə uyğun olaraq işəgötürənlə qarşılıqlı razılıq əsasında müəyyən edilən iş yerində işçi tərəfindən onun işə qəbul (təyin) edildiyi, seçildiyi, bərpa olunduğu peşə və ya vəzifə üzrə əmək funksiyasının əməkhaqqı ödənilməklə şəxsən yerinə yetirilməsinə, daxili intizam qaydalarına riayət edilməsinə, işəgötürən tərəfindən işçinin əmək

¹ Hüquqşünas; İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin Bakı şəhər Lokal Gəlirlər Baş idarəsi / ali.jamalov96@gmail.com

şəraitinin, təminatlarının və əməyinin mühafizəsinin təmin edilməsinə, habelə bu Məcəllənin prinsiplərinə əsaslanan münasibətlərdir [18].

Bu tərifdən əmək münasibətlərinin aşağıdakı meyarlarını müəyyən etmək olar:

- İşçi müəyyən peşə və ya vəzifə üzrə əmək funksiyasını şəxsən yerinə yetirir;
- Bunun müqabilində ona əmək haqqı ödənilir;
- İşçi daxili intizam qaydalarına riayət etməlidir;
- İşəgötürən işçinin əmək şəraitini, təminatlarını və əməyin mühafizəsini təmin edir.

İlk öncə vurğulanmalıdır ki, əmək münasibətlərinin anlayışında əks edilmiş ilk iki əlamət – əmək haqqının ödənilməsi və işçinin əmək funksiyasını şəxsən yerinə yetirməsi – əmək münasibətlərinin digərlərindən fərqləndirilməsi üçün həlledici əhəmiyyətə malik deyil. Belə ki, mülki müqavilələrdə də işin şəxsən icra edilməsi nəzərdə tutula bilər. Əmək haqqı ödənilməsinə gəldikdə, mülki-hüquqi müqavilələrə əsasən də işin (xidmətin) görülməsi müqabilində razılaşdırılmış maddə ödənilir. Həm əmək münasibətlərində, həm də mülki münasibətlərdə işin (xidmətin) görülməsinə görə, bir qayda olaraq, pul məbləği ödənilir.

Üçüncü meyar əsasən, işçi işəgötürənin daxili nəzarət qaydalarına riayət etməlidir. Məcəllənin 182-ci maddəsinə əsasən, daxili intizam qaydalarının məqsədi işçi tərəfindən öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət edilməsi və əmək intizamının təmin olunmasıdır [18]. Beləliklə, əmək münasibətlərində işəgötürənin işçi tərəfindən müvafiq öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək hüququ mövcuddur.

Dördüncü meyar görə, əmək münasibətləri işçinin əmək şəraitini və əməyin təhlükəsizliyini təmin edilməsinə əsaslanır. Məcəllənin 3-cü maddəsinin 11-ci hissəsinə görə, əmək şəraiti – işçinin öz əmək funksiyasını səmərəli və faydalı yerinə yetirmək üçün minimum normaları bu Məcəllədə nəzərdə tutulan, habelə əmək müqaviləsində (kollektiv müqavilədə, sazişdə) tərəflərin özləri müəyyən etdiyi əmək, sosial və iqtisadi normaların məcmusudur. Məcəllənin 3-cü maddəsinin 10-cu hissəsinə görə, əməyin mühafizəsi – işçilərin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək hüququnu təmin etmək məqsədi ilə bu Məcəllədə və digər normativ hüquqi aktlarda, habelə kollektiv müqavilələrdə, sazişlərdə, əmək müqavilələrində nəzərdə tutulan texniki təhlükəsizlik, sanitariya, gigiyena, müalicə-profilaktika tədbirləri, normaları və standartları sistemidir. Məcəllənin 54-cü maddəsində əmək şəraitinə daxil olan ünsürlər əks edilmişdir [18]. Normalardan aydın olur ki, əmək şəraitinin təmin edilməsi əmək münasibətlərini səciyyələndirən əlamət deyil, əmək münasibətinin mövcud olduğu halda işəgötürən tərəfindən təmin edilməli olan şərtlər məcmusu və işəgötürənin vəzifəsidir. Bu vəzifəni daşımaq üçün işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə şəxsləri cəlb edən şəxs Məcəllənin məqsədləri üçün işəgötürən hesab edilməlidir. Şəxsin işəgötürən hesab edilməsi üçün isə onun digər tərəflə əmək münasibətlərində olması zəruridir. İlk növbədə münasibətin xarakterini təyin etmək lazımdır ki, sonrakı mərhələdə tərəflər arasında münasibətlər əmək xarakterli və bunun nəticəsində şəxs işəgötürən hesab edilərsə, onun (işəgötürənin) əmək şəraitini təmin etmək vəzifəsi olsun. Əks hal, yəni əmək şəraitini təmin etmək vəzifəsinin münasibətin xarakterinə işarə etməsi mümkün deyil.

Nəticə olaraq, Məcəllədə nəzərdə tutulmuş anlayışdan əmək münasibətini mülki hüquq münasibətlərindən fərqləndirən bir əhəmiyyətli əlamət müəyyən etmək mümkündür – işəgötürənin işçi üzərində nəzarət etmək hüququnun olması. Belə ki, işçi əmək münasibətlərinə girərkən, əmək funksiyası yerinə yetirilərkən fəaliyyət azadlığının məhdudlaşdırılmasına razılıq vermiş olur. Əmək fəaliyyəti prosesində işçi işəgötürənin sərəncamlarına tabe olmalıdır. Buna görə də işçi əmək funksiyasını yerinə yetirərkən işəgötürənin nəzarəti altında olur [5, s. 184]. Digər tərəfdən, nəzarət etmək hüququnun özündə nəyi ehtiva etdiyi aydın deyil. Məsələn, Mülki Məcəllənin 781-ci maddəsinə əsasən, tapşırıq müqaviləsinə görə vəkalət alan istənilən vaxt vəkalət verənin tələbi ilə ona tapşırığın icrası gedişi haqqında informasiya, habelə tapşırığın icrasından sonra hesabat verməlidir. Göründüyü kimi tapşırıq müqaviləsində də vəkalət verənin vəkalət edən və onun gördüyü iş üzərində nəzarət etmək hüququ təsbit edilmişdir. Çünki vəkalət verəni işin gedişatı barədə məlumatlandırmaq da nəzarət mexanizmlərindən biridir. Bu səbəbdən, hansı hallarda fəaliyyətinin məhz nəzarət altında həyata keçirilməsi qənaətinə gəlmək üçün də meyarlar aydınlaşdırılmalıdır.

Diqqətə layiq daha bir norma isə Məcəllənin 7.2-3-cü maddəsidir ki, həmin maddədə sadalanmış hallarda tərəflər arasında yaranan münasibətlər əmək münasibətləri hesab edilir və onların mülki

hüquqi müqavilələrlə rəsmiləşdirilməsinə yol verilmir [18]. Həmin maddədə sadalanmış halların mütləq əksəriyyəti formal xarakter daşıyır və əmək münasibətlərinin mahiyyətinə toxunmur, praktik əhəmiyyətə də malik deyil: əmək müqaviləsinin bağlanmasıdan yayınmaq istəyən şəxs sadəcə olaraq qeyd edilən məsələləri müqaviləyə daxil etməyəcək. Həmin halların sırasında yalnız birini əmək münasibətlərinin mahiyyətinə aid hesab etmək olar: Məcəllənin 7.2-3.4-cü maddəsinə əsasən, tərəflər arasında münasibətlər işəgötürənin əsas fəaliyyət sahəsinə aid işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsi ilə bağlı olduqda, belə münasibətlər əmək münasibətləri hesab edilir [18]. Lakin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 7-ci maddəsinin 2-3.4 və 2-4-cü hissələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsinin III və IV hissələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 20.10.2023-cü il tarixli qərarında istinad edilən maddənin imperativliyi aradan qaldırılmışdır. Belə ki, Konstitusiyası Məhkəməsi bildirmişdir ki, işəgötürənin əsas fəaliyyət sahəsinə dair işlər, əsasən, mütəmadi, sisteməlik və davamlı xarakter daşımaqla, onun nəzarəti altında və təlimatına uyğun olaraq həyata keçirilir. Lakin bir sıra hallarda işəgötürənin əsas fəaliyyət sahəsinə aid iş və xidmətlərə dair münasibətlər də birdəfəlik və ya qeyri-mütəmadi olmaqla, daşdığı xüsusiyyətlərə və mahiyyətinə görə əmək deyil, mülki-hüquqi məzmunlu ola bilər. Bu baxımdan Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, tərəflər arasında əmək münasibətlərinin olub-olmaması bu münasibətlərin xarakterinə və həqiqi mahiyyətinə, işin faktiki hallarına qiymət verilərək məhkəmə tərəfindən müəyyən edilməlidir [19].

III. Konstitusiyası Məhkəməsinin meyarları

Konstitusiyası Məhkəməsinin adı çəkilən 20 oktyabr 2023-cü il tarixli qərarında əmək münasibətlərinin yeni meyarları da əks edilmişdir. İlk öncə qeyd edilməlidir ki, Konstitusiyası Məhkəməsinin irəli sürdüyü meyarların bəziləri qanunvericilikdə əks edilən əmək münasibəti anlayışının təkrarıdır. Məsələn, işçinin müəssisədəxili qaydalara riayət etməsi, işəgötürən tərəfindən əmək şəraitinin təmin edilməsi, işəgötürənin müəyyən vəzifələrinin olması, işçi tərəfindən əmək funksiyasının şəxsən yerinə yetirilməsi. Sözügedən meyarlara artıq yuxarıda münasibət bildirilmişdir.

Konstitusiyası Məhkəməsinin irəli sürdüyü əlavə meyarların bəziləri formal xarakterlidir və fərqləndirici xüsusiyyəti yoxdur. Məhkəmənin qeyd etdiyi əmək müqaviləsində bir tərəfin yalnız fiziki şəxs olması və ya əmək müqaviləsinin yalnız müəyyən hallarda müddətli bağlanması [19] təcrübədə əmək münasibətini xarakterizə etmək üçün kifayət deyil. Mülki müqavilələrdə də tərəf fiziki şəxs ola bilər, əmək müqavilələri isə əsas etibarilə müddətli bağlanılır. Nəzərə almaq lazımdır ki, meyarların müəyyən edilməsində məqsəd əmək münasibətlərini digərlərindən fərqləndirməkdir. Qeyd edilənlər isə müqavilələrin oxşar cəhətləridir. Əmək müqavilələrində işçi müəssisədəxili intizam qaydalarına və iş vaxtı rejiminə mütləq tabe olduğu və onları pozduqda intizam tənbehinə məruz qalması [19] əlamətinə gəldikdə isə, tənbehin tətbiq edilmə imkanı şəxsin həyata keçirdiyi fəaliyyətinin xarakterinin müəyyən edilməsi üçün əhəmiyyətli deyil. Düzdür, işəgötürən tərəfindən tənbeh tadbirlərinin görülməsi və ya görülmə bilməsi onun nəzarət hüququnun təzahürü ola bilər, lakin tənbeh faktiki olaraq tətbiq edilmiş olmalıdır ki, bu əlamət təcrübədə əmək münasibətini digərlərindən fərqləndirməyə imkan versin. Tənbeh tətbiq edilmədiyi halda isə bu meyarın hər praktiki əhəmiyyəti azdır.

Məhkəmə tərəfindən irəli sürülmüş fərqləndirici xüsusiyyətə malik olan əlamətlər isə aşağıdakılardır:

- Əmək münasibətləri işçi və işəgötürən arasında müəyyən hakimiyyət-təbəçilik xüsusiyyətinin olması (məsələn, işçilərin işəgötürəndən iqtisadi asılılığı, işəgötürən tərəfindən müəyyən edilən iş rejiminə tabe olması, işçiyə intizam sanksiyalarının tətbiq edilməsi və s.) ilə mülki münasibətlərdən fərqlənir;
- Mülki-hüquqi müqavilələrin predmeti yerinə yetiriləcək işin və ya xidmətin nəticəsidir. Əmək münasibətlərinin predmetini isə işçinin əmək fəaliyyəti təşkil edir. İşçinin əmək fəaliyyəti müəssisənin istehsal fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğu halda, mülki-hüquqi müqavilələrdə icraçının fəaliyyəti, adətən müəssisənin istehsal fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmadan, birdəfəlik və ya dövrə xarakter daşıyır [19].

Birinci meyarla görə, əmək münasibətləri işçinin işəgötürənə tabe olması ilə xarakterizə olunur. Belə təbəçiliyin mövcud olub-olmadığını müəyyən etmək üçün faktorlar kimi Konstitusiyası Məhkəməsi

iqtisadi asılılıq, işçinin iş rejiminə tabe olması və intizam sanksiyalarının tətbiqi imkanını vurğulayır. İntizam sanksiyalarının meyar kim nəzərə alınmasının praktiki əhəmiyyəti azdır, çünki faktiki olaraq sanksiya tətbiq edilməyibsə, bu meyardan istifadə edilə bilməyəcək. İqtisadi asılılığın özünü nədə büruzə verməsi isə qeyd edilmir. Təkcə iş rejimi ilə isə şəxsin işəgötürənə tabe olduğu qənaətinə gəlmək qeyri-mümkündür. Burada hərtərəfli yanaşma mövcud olmalıdır.

İkinci meyarla bağlı qeyd edilməlidir ki, əmək münasibətlərində işçi müəyyən əmək funksiyasını, yəni müəyyən peşə, ixtisas və ya vəzifə üzrə işi yerinə yetirir. Əmək münasibətləri, bir qayda olaraq, konkret tapşırıq yerinə yetirildikdən sonra da davam edir, çünki işçi işə konkret tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün deyil, müəyyən əmək funksiyası üzrə işləmək üçün qəbul olunur. Əmək münasibətləri davamlılıqla xarakterizə olunur. Mülki münasibətlər həmişə konkret işin yerinə yetirilməsi dövrü ilə məhdudlaşır. Lakin həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, münasibətlərin müvəqqəti xarakteri heç də həmişə mülki münasibətlərin yarandığını göstərmir [5, s. 179-183].

Beləliklə, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarına əsasən, əmək münasibətlərində işçi işəgötürənin müəyyən etdiyi iş rejimi və təlimatlarına uyğun, sonuncunun rəhbərliyi altında əmək fəaliyyəti göstərir [19].

Qanunvericilik və Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun qərarından əmək münasibətlərini mülki hüquq münasibətlərindən fərqləndirmək üçün əlamətlər aşağıdakılar hesab edilə bilər:

- İşəgötürənin işçinin fəaliyyəti üzərində nəzarət etmək hüququ var;
- Belə münasibətlərdə işçi işəgötürənin sərəncam, təlimatlarına tabe olur;
- Bu tabeçilik və təlimatlara bağlılıq özünü işçi tərəfindən müəyyən iş rejiminə tabe olması və işəgötürəndən iqtisadi asılı olmasında göstərir;
- İşçinin əmək fəaliyyəti işəgötürənin istehsal fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir;
- Əmək münasibətləri davamlı xarakter daşıyır.

Konstitusiyaya Məhkəməsi haqlı olaraq vurğulamışdır ki, tərəflər arasında əmək münasibətlərinin olub-olmaması bu münasibətlərin xarakterinə və həqiqi mahiyyətinə, işin faktiki hallarına qiymət verilərək məhkəmə tərəfindən müəyyən edilməlidir [19]. Bu halların sırasında isə işçinin nəzarət və tabeçilik, təlimatlara uyğun fəaliyyət göstərməsi ən başlıca meyar hesab edilməlidir. Çünki digər meyarlar, o cümlədən, münasibətin davamlı olması mülki münasibətlərdə də mövcud ola bilər. Məsələn, şəxs hər hansı bir müəssisə üçün davamlı olaraq hüquqi dəstək və məsləhət xidmətləri göstərə bilər və bu, onun işçi hesab edilməsi üçün kifayət deyil. Əsas fərqləndirici cəhət fəaliyyətin müstəqil və ya tabeçilik altında həyata keçirilməsidir. Mahiyyət etibarilə tabeçilik, nəzarət, rəhbərlik altında, təlimatlara uyğun fəaliyyət eyni mənanı kəsb edir. Lakin təcrübədə şəxsin təlimatlara uyğun, rəhbərlik, nəzarət, tabeçilik altında fəaliyyət göstərməsini müəyyən etmək üçün hansı hallara diqqət yetirilməli olduğu da müəyyən edilməlidir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinə şərh verilməsi üçün müraciət etmiş Bakı Apellyasiya Məhkəməsi artıq 06.11.2023-cü il tarixli, 3(103)-452/2023 qərarı ilə irəli sürülmüş meyarları tətbiq etmişdir. İşin halları ondan ibarət olmuşdur ki, əmək müqaviləsi bağlamadan kuryer kimi müvafiq işlərin yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsinə görə hüquqi şəxs "Alib Express" MMC barəsində İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 192.1-ci maddəsi ilə Bakı şəhəri Binəqədi Rayon Məhkəməsinin 1 fevral 2023-cü il tarixli qərarı ilə inzibati cərimə növündə tənbeh tədbiri tətbiq edilmişdir. Həmin qərardan şikayət verilmiş, şikayət verən bildirmişdir ki, şirkətin əmək müqaviləsi ilə işlərə cəlb etdiyi işçilərdən əlavə əməkdaşlıq etdiyi kuryer şirkətləri və fərdi sahibkarlar da vardır. Fərdi sahibkarlar sərbəst vaxt rejimində fəaliyyət göstərməyə və həmçinin eyni vaxtda bir neçə sürətli poçt xidməti şirkətilə müqavilə bağlayıb daha çox gəlir əldə etməyə üstünlük verirlər. Fərdi sahibkarlardan biri ilə bağlanmış müqavilənin predmetinə əsasən sifarişçi kuryer xidmətlərinin göstərilməsini sifariş verib icraçıya razılaşdırılmış xidmət haqqını ödəməyi, icraçı isə sifarişçinin müəyyən etdiyi qaydada xidmətləri göstərməyi öhdəsinə götürür. Müqavilənin 4-cü bəndinə əsasən, hesablaşmalar nağd qaydada həyata keçirilir, çatdırmaların həcmi 1000 manat olduqda ödəniş həyata keçirilir. Şikayət müəllifi hesab etmişdir ki, poçt rabitəsi xidmətlərini göstərmək üçün digər şəxslərlə müqavilə bağlamaq hüququ olmuş, əmək müqaviləsi bağlamaq öhdəliyi olmamışdır [8]. Bakı Apellyasiya Məhkəməsi müəssisə ilə fiziki şəxs arasında münasibətlərin əmək deyil, mülki-hüquqi məzmunlu olması ilə razılaşmış və qənaətini aşağıdakılarla əsaslandırmışdır:

a) İlk olaraq işin hallarına görə fiziki şəxsin müəssisənin intizam qaydalarına tabe olması, müqavilə üzrə şərtləndirilmiş funksiyalarını müvafiq iş yerində şəxsən yerinə yetirməsi müəyyən edilmir;

b) Müəssisə və fiziki şəxs müqavilə üzrə yerinə yetiriləcək xidmət qarşılığında aylıq sabit əmək haqqı müəyyən etməmişdir;

c) Fiziki şəxs və müəssisə arasında müəyyən hakimiyyət-tabeçilik xüsusiyyəti olmamışdır;

d) Fiziki şəxs hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olaraq belə səlahiyyətləri yerinə yetirən vəzifəli şəxsdir. Münasibətlər faktiki cəhətdən bərabər olan subyektlər arasında yaranan münasibətlərdir;

e) Fiziki şəxs münasibətdə iş vaxtı, istirahət vaxtı, məzuniyyət hüququ, əmək şəraiti, əmək haqqı və onun hesablanması qaydası, işdən çıxarılma prosedurları ilə bağlı imperativ xarakterli normalar olmamışdır;

f) Fiziki şəxsə münasibətdə müəssisədaxili intizam qaydaları və iş vaxtı rejimi olmamışdır.

g) Fiziki şəxsin əmək funksiyası olmamış, tərəflər arasında bağlanmış müqavilədə müəyyən olunan formada nəticə ilə yekunlaşan konkret işi və ya xidməti yerinə yetirmişdir [8].

Lakin əfsuslar olsun ki, hansı səbəbdən və işin hansı hallarına istinad edilərək belə nəticəyə gəlməsini məhkəmə əsaslandırılmamışdır. Bakı Apellyasiya Məhkəməsi müvafiq işin iş yerində yerinə yetirilməsini də bir əlavə meyar kimi qeyd etmişdir və fiziki şəxsin müəssisənin iş yerində fəaliyyət göstərməməsini mülki münasibətin göstəricisi hesab etmişdir. Ümumilikdə, qeyd edilən əlamət də münasibətin xarakterinə işarə edə bilər, lakin hazırki işdə bunun hər hansı əhəmiyyəti yoxdur. Hazırki halda müəssisənin fəaliyyətinin əsası və gəlir mənbəyi daşıma xidmətidir və aydın məsələdir ki, onun tərəfindən işlərin yerinə yetirilməsinə cəlb edilmiş şəxs kuryer olaraq müxtəlif əşyaları (sənədləri) çatdırma vəzifəsi daşıyır ki, fəaliyyətinin özü hər hansı bir məkanda daimi olaraq işləməni istisna edir. Yəni iş yeri meyarı hazırki halda ümumiyyətlə nəzərə alın bilməz. Hətta müəssisə öz şikayətində də əmək müqaviləsi üzrə müxtəlif işçilərinin olduğunu bildirmişdir. Şübhəsizdir ki, həmin işçilər də, müəyyən bir məkana bağlı olaraq deyil, öz xidmətinin mahiyyətindən irəli gələrək müxtəlif yerlərdə fəaliyyət göstərirlər. Əlavə olaraq, məhkəmə hakimiyyət-tabeçilik xüsusiyyətinin olmadığını bildirmiş, lakin işin hallarına istinad edib hansı səbəbdən bu nəticəyə gəldiyini qeyd etməmişdir. İstirahət vaxtı, məzuniyyət, əmək şəraiti və s. ilə bağlı müqavilədə hər hansı normaların olmaması isə formal xarakterli şərtədir, tərəflər arasında faktiki münasibətə diqqət yetirilməli idi. Çünki əmək müqaviləsinin bağlanmasından yayınmaq niyyəti olan şəxs, təbii ki, bu normaları müqavilədə nəzərdə tutmayacaq. Onun məqsədi məhz şəxsi qeyd edilən hüquqlarını pozmaqdır. Fiziki şəxsin əmək funksiyasının olmamasına gəldikdə, Məcəllənin 3-cü maddəsinin 9-cu hissəsinə görə, əmək funksiyası işçinin yerinə yetirməli olduğu işlərin (xidmətlərin) məcmusudur [18]. Əmək funksiyasının müəyyən olunan formada nəticə ilə yekunlaşan konkret işi və ya xidmətdən nə ilə fərqlənməsi aydın deyil. İşin hallarından görüldüyü kimi hazırki işdə fiziki şəxsin vəzifəsi daşıma xidmətləri göstərmək idi, bir sənəd və ya əşya çatdırmaqdan ibarət deyil, bu proses davamlı idi. Faktiki olaraq Konstitusiyaya Məhkəməsinin qeyd etdiyi davamlı münasibət mövcuddur. Digər tərəfdən, apellyasiya məhkəməsi düzgün olaraq vurğulamışdır ki, şəxsin müəyyən iş rejimi yoxdur və bu, mülki münasibətin göstəricisidir. Lakin digər məqamların hərtərəfli aydınlaşdırılmaması hazırki işdə şəxsin hansı münasibətdə olduğu nəticəsinə gəlməyə imkan vermir.

IV. Xarici qanunvericlik və təcrübədə əmək münasibətlərinin əlamətləri

Göründüyü kimi, meyarların yeni olması təcrübədə onların tətbiqini çətinləşdirə bilər. Bu səbəbdən, xarici qanunvericlik və təcrübənin araşdırılması da zəruridir. Almaniyaya Federativ Respublikasının Mülki Qanunnaməsinin 611-a maddəsinə görə, əmək müqaviləsinə əsasən, işçi başqasının xidmətində şəxsi asılılıq münasibətində iş görməyə borclu olur, belə iş göstərişlərə bağlıdır və başqası tərəfindən müəyyən edilir. Göstəriş vermək hüququ fəaliyyətin məzmununa, icrasına, yetirildiyi vaxta və yerə aid ola bilər. Əsas etibarilə fəaliyyətini sərbəst şəkildə müəyyən edə bilməyən və işlədiyi vaxtları təyin edə bilməyən hər kəs göstərişlərə bağlı hesab edilir [1]. Əmək müqaviləsində işçi işəgötürənə onun (işəgötürənin) ehtiyaclarına uyğun olaraq fəaliyyətini müəyyən etmək hüququnu verir. Məsələn, işəgötürən katibinə işi hansı qaydada görəcəyi barədə göstəriş verə bilər: işlərin görmə

ardıcılığını müəyyən edə və ya dəyişdirə bilər, fəaliyyətin məzmununu, misal üçün, məktubların forması və onların yazılma qaydasını müəyyən edə bilər. Müştəri isə öz vəkilinə bu cür, məsələn, ilk növbədə qanunvericiliyi araşdırmaq, sonra məhkəməyə zəng etmək və sonda ərizəni tərtib etmək kimi göstərişlər verə bilməz [4, s. 9].

Əmək münasibətlərini digər fərdi xidmət göstərən şəxslərin münasibətlərindən həlledici fərqi şəxsi asılılığın olmasıdır [14]. Nəzərə alınmalıdır ki, şəxsi asılılıq və iqtisadi asılılıq fərqli anlayışlardır. Münasibətin əmək xarakterli olması üçün iqtisadi asılılıq əhəmiyyətli deyil [15]. İqtisadi asılılıq dedikdə, şəxsin öz əməyinin istifadəsindən və göstərdiyi xidmətdən əldə edilən gəlirdən yaşayışının əsası kimi asılı olması nəzərdə tutulur [11]. Almaniya Federal Əmək Məhkəməsi tərəfindən baxılmış bir işin mahiyyəti ondan ibarət olmuşdur ki, iddiaçı, bağlanmış müqavilə əsasında sığorta qurumunun sifarişi ilə əmək qabiliyyətini itirmiş şəxsləri müəyinə edərək hesabat hazırlamaq öhdəliyi daşıyırdı. Tərəflər arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən, iddiaçının sifarişləri qəbul etmək öhdəliyi mövcud deyildi. İddiaçı cavabdehlə olan müqavilənin əmək müqaviləsi olmasının müəyyən edilməsi iddiası ilə məhkəməyə müraciət etmiş, iddiasının əsaslarından biri ondan ibarət olmuşdur ki, o, cavabdeh ilə arasında olan müqaviləyə xitam verilməsindən çəkinərək ona verilən tapşırıqlardan imtina etməmiş, beləliklə, şəxsi asılılığı olmuşdur. Məhkəmənin qənaətinə görə isə belə hal, şəxsi asılılığın deyil, iqtisadi asılılığın göstəricisidir. Fərdi şəkildə xidmət göstərən şəxsin də tapşırıq verəndən iqtisadi asılılığı ola bilər, lakin bu, hələ, əmək münasibətlərinin mövcud olduğuna işarə etmir [16].

Hər bir halda, şəxsi asılılıq məsələsi işin bütün hallarını nəzərə alaraq müəyyən edilməlidir. Lakin ümumi qayda ondan ibarətdir ki, işçi göstərişlərə bağlı olaraq fəaliyyət göstərdikdə və işəgötürənin təşkilatına inteqrasiya edildikdə şəxsi asılı hesab edilir [4]. Şəxsin müəssisənin səlahiyyətli şəxsin nəzarəti altında fəaliyyəti, fəaliyyəti ilə bağlı göstərişlərə məruz qalması, işçinin işəgötürənin alətlərindən asılı olması, işəgötürənin məkanından istifadəsi belə inteqrasiyanı işarə edə bilər [6]. Şəxsin işəgötürənin təşkilatına inteqrasiya edilməsini Konstitusiyaya Məhkəməsinin qeyd etdiyi işçinin istehsalatın tərkib hissəsi olması meyarı ilə bərabərləşdirmək olar. Əmək şəraitinin təmin edilməsinin bəzi ünsürləri, məsələn, işçilərə əmək funksiyasının icrası üçün zəruri olan avadanlıqların, materialların, alətlərin, texniki və digər sənədlərin vaxtında verilməsi və onların lazımi keyfiyyətdə olması, əməyin mühafizəsi, texniki təhlükəsizlik normalarının təmin edilməsi, sanitariya və gigiyena normalarına uyğun iş yeri və şəraitin yaradılması inteqrasiyaya (şəxsin istehsalatın tərkib hissəsi olmasına) işarə edə bilər.

Şəxsi asılılığın müəyyən edilməsində müqavilə müddətinin, ödəniş növünün, ödəniş edilmə üsulunun, ödənişin hesablanması üsulunun əhəmiyyəti yoxdur, çünki şəxsi asılılığın dərəcəsi göstərişlərə bağlılıq və işin digər şəxs (işəgötürən) tərəfindən müəyyən edilmə dərəcəsindən asılıdır [19].

Şəxsi fəaliyyətin məzmunu, vaxtı və yeri baxımından göstərişlərə bağlı ola bilər. Mülki münasibətlərdə də göstərişlərin verilməsi mümkün olduğuna görə əmək münasibətlərində fəaliyyətin məzmununa dair bağlılığın əhəmiyyətli olması üçün göstərişlər hərtərəfli və ya mühüm dərəcədə olmalıdır və yalnız müəyyən çərçivələri və ya fəaliyyətin az əhəmiyyətli hissələrini müəyyən etməməlidir [20]. Almaniya Federal Əmək Məhkəməsinin baxdığı daha bir işin halları ondan ibarət olmuşdur ki, iddiaçı bağlanmış çərçivə müqaviləsinə əsasən kroudsorsinq xidməti göstərən cavabdeh şirkət üçün müxtəlif tapşırıqlar icra edirdi. İddiaçının bu tapşırıqları qəbul etmək öhdəliyi mövcud deyildi. Həmçinin müqaviləyə əsasən, iddiaçı tapşırıqların icrası üçün digər şəxsləri də cəlb etməkdə sərbəst idi. İddiaçı tapşırıqları qəbul etmək üçün cavabdehin mobil tətbiqi və ya internet səhifəsindən istifadə etməli idi. Tətbiqinin istifadəsi şərtlərinə əsasən cavabdeh şirkətin müştəriləri tətbiq və internet səhifəsi üzərindən tapşırıqlar elan edə bilərdi. Tətbiq vasitəsilə istifadəçi sifarişin tələblərini öyrənə və bu istifadə şərtlərinə uyğun olaraq sifarişi qəbul edib icra edə bilər. İstifadəçi sifarişin icrası zamanı etdiyi hərəkətlərə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürür və müvafiq tapşırıq və onun necə yerinə yetirilməli olduğu barədə yaxşı məlumatlı olmağı və tapşırığı vicdanla və vaxtında yerinə yetirməyi öhdəsinə götürür. İddiaçı müştərilərin sifarişi əsasında yanacaq doldurma məntəqələrində müxtəlif yoxlamalar həyata keçirirdi. Sifarişdə fəaliyyətin yeri və vaxtı ilə bağlı detallar, habelə sifarişin yerinə yetirilməsi üçün atılacaq fərdi addımların dəqiq təsviri qeyd edilirdi. İşin yerinə yetirilməli olduğu vaxt pəncərəsi də göstərilmişdir. Bu, adətən, iki saat idi. Sifariş göstərilən müddətdə tamamlanmasa, yenidən tətbiqdə digər şəxslərə təklif edildi. Cavabdeh müqaviləyə xitam verdikdən sonra iddiaçı onlar

arasında əmək münasibətlərinin mövcud olduğunun müəyyən edilməsi üçün məhkəməyə müraciət etmişdir. Məhkəmə tərəflər arasına əmək münasibətinin olduğu qənaətinə gəlmişdir. Məhkəmə bildirmişdir ki, müstəqil fəaliyyət göstərən şəxsə verilən göstərişlər, adətən, mahiyyət üzrə olur və nəticəyə – göstəriləcək xidmət və ya işə yönəlir. Bundan fərqli olaraq, əmək müqaviləsi üzrə göstəriş vermək hüququ şəxsi xarakterlidir, prosedur yönümlüdür, iş prosesi barədə təlimatları özündə ehtiva edir. Müqavilənin növünün təyin edilməsi iş prosesinin hansı dərəcədə məcburi göstərişlərlə əvvəlcədən müəyyən edildiyindən asılıdır. Yalnız razılaşdırılmış nəticəyə yönələn göstərişlər müstəqil fəaliyyət göstərən şəxslərə də verilə bilər. Lakin fəaliyyət sifarişçi tərəfindən planlaşdırılmış və təşkil edilmiş olarsa və icraçı iş prosesinə cəlb edildikdə onun öz məsuliyyəti ilə işin icrasının təşkili istisna edilirsə, bu daha çox əmək münasibətlərinə işarə edir. Məhkəmənin qənaətinə görə, hazırkı halda iddiaçının işin görülməsi ilə qərar vermək azadlığı mövcud deyildi. Görülən işin fərdi addımları cavabdeh tərəfindən onlayn platformadakı sifariş təsvirlərində dəqiq göstərilmişdir. İddiaçı ona vəd olunan mükafatı almaq üçün həmin addımları yerinə yetirməli idi. Sifariş tamamlamaq üçün vaxt çərçivəsi də çox məhdud idi. Tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı ciddi tələblər səbəbindən iddiaçı öz işini mahiyyətə sərbəst şəkildə yerinə yetirə bilmirdi [13].

Şəxsin vaxt baxımından göstərişə bağlılığını onun qabaqcadan müəyyən edilmiş iş vaxtının olması göstərə bilər. Vaxt baxımından göstərişlərə bağlılıq, həmçinin o zaman mövcud olur ki, şəxsdən daimi əsaslarla tapşırığı icra etmək gözlənilir və ya şəxs əvvəlcədən razılıq olmadan işin yerinə yetirilməsinə cəlb edilir, yəni iş saatları onun “üzünə qoyulur” [6]. Almaniya Federal Əmək Məhkəməsinin baxdığı daha bir işin mahiyyəti ondan ibarət olmuşdur ki, iddiaçı cavabdeh üçün evdən cavabdehin əməliyyat sisteminin saxlanması və inkişaf etdirilməsi xidmətlərini göstərirdi. Cavabdeh iddiaçı ilə olan müqaviləsinə xitam vermiş, iddiaçı isə bunun əmək qanunvericiliyinə zidd olduğunu və onlar arasında münasibətlərin əmək xarakterli olduğunu iddia etmişdir. İddiaçı iddiasını, o cümlədən onunla əsaslandırmışdır ki, o, daimi əsasla işlərin görülməsinə hazır olmuş, işləri qəbul edərək onları yerinə yetirmişdir. Məhkəmə belə nəticəyə gəlmişdir ki, iddiaçının mütəmadi olaraq cavabdeh üçün işin görülməsinə hazır olması, sifarişlərdən imtina etməməsi tərəflər arasında əmək münasibətinin olmasına hələ işarə etmir. Həllədiici amil sifarişləri qəbul etmək və ya fəaliyyət göstərmək istəyi deyil, tərəflərin iradə ifadəsinə uyğun olaraq cavabdehin iddiaçıya birtərəfli qaydada, yəni şəxsin istəyindən asılı olmayaraq tapşırıq vermək və beləliklə onun fəaliyyətini müəyyən etmək imkanının olub-olmamasıdır. İddiaçının daimi olaraq işlərin görülməsinə hazır olması və işləri görməsi iqtisadi əsaslardan qaynaqlana bilər. İqtisadi asılılıq isə əmək münasibətini əsaslandırmır [15]. Bundan əlavə, artıq yuxarıda istinad edilmiş sığorta qurumu üçün hesabat hazırlayan həkimin iddiası üzrə işin bir halı da ondan ibarət olmuşdur ki, iddiaçı fəaliyyətini, yəni əmək qabiliyyətini itirən şəxslərin müayinəsini cavabdehə məxsus mərkəzlərdə həyata keçirirdi. Həmin mərkəzlər isə saat 8:00-dan 13:00-a qədər fəaliyyət göstərirdi və iddiaçı həmən bu vaxtlarda müayinəni aparırdı. İddiaçının fikrincə, bu, iş vaxtı baxımından asılılığın göstəricisi olmuşdur. Məhkəmə belə qənaətə gəlmişdir ki, iddiaçı hər bir halda sifarişlərdən imtina edə, habelə özünün müəyyən etdiyi günlərdə işləməyə bilərdi. Servis mərkəzlərinin iş vaxtlarına bağlılıq göstəriş vermək hüququnun göstəricisi deyil [16].

İşin görülməsi yeri ilə bağlı da alman məhkəmələrinin maraqlı təcrübəsi mövcuddur. Məsələn üçün, Reynland-Pfalts Əyalət Məhkəməsinin baxdığı bir işdə iddiaçı cavabdehlə müqavilə əsasında test sürücüsü olaraq cavabdeh tərəfindən müəyyən edilmiş sınaq marşrutları üzrə cavabdeh tərəfindən verilmiş sınaq avtomobilində və cavabdehin sınaq mərkəzində təkər sınaqlarını həyata keçirdi. O, təkərlərin hazırlanmasında göstərilən sınaq prosedurlarını öz məsuliyyəti ilə həyata keçirdi. İddiaçı iddia edirdi ki, onun cavabdehin təşkilatına və məkanına inteqrasiyası, yəni işləri cavabdehə məxsus sınaq mərkəzində yerinə yetirməsi əmək münasibətlərinin olmasına dəlalət edir. Məhkəmənin qənaətinə görə isə, təkərlərin hazırlanmasında test sürücüsü kimi fəaliyyət həmin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri, təbiəti və mahiyyətinə görə sifarişçiyə məxsus məkanda həyata keçirilir. İddiaçının cavabdehin sınaq mərkəzinə məkan baxımından və təşkilati inteqrasiyası müqavilənin məzmunundan irəli gəlir [17]. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, istər xidmət müqaviləsi, istərsə də əmək müqaviləsi hər bir halda müəyyən qədər fərdi azadlığın məhdudiyətinə gətirib çıxarır, lakin o demək deyil ki, hər bir belə məhdudiyət əmək münasibətidir. Bu yalnız o zaman əhəmiyyətli ola bilər ki, belə bir məhdudiyət, xüsusilə işin görülməsi yeri və vaxtı baxımından o həddə çatır ki, bu yalnız

fəaliyyətin təbiətindən deyil, şəxslər arasında müqaviləyə əsasən işəgötürənə verilmiş göstəriş vermək səlahiyyətindən irəli gəlir [10]. Başqa sözlə desək, hətta əgər fərdi qaydada xidmət göstərən şəxs müqaviləyə əsasən müəyyən vaxt və ya işin görülməsi yeri ilə bağlı məhdudiyyətlərə məruz qalırsa, bu, öz-özlüyündə əmək münasibətlərinə işarə etmir. Bu cür məhdudiyyət işin xarakterindən, fəaliyyətin təbiətindən deyil, tərəflər arasında olan müqavilədən irəli gəlməlidir, yəni işçi işəgötürənə bu cür məhdudiyyətləri tətbiq etmək hüququ verməlidir.

Avropa Ədalət Məhkəməsinin 03.07.1986-cı il tarixli 66/85 sayılı iş üzrə qəbul etdiyi qərara əsasən, əmək münasibətlərinin mühüm cəhəti ondan ibarətdir ki, bir şəxs müəyyən bir dövr ərzində digər şəxs üçün onun göstərişi ilə iş görərək bunun müqabilində mizd alır [9].

Amerika Birləşmiş Ştatlarında məhkəmələr tərəfindən işçinin statusunu müəyyən etmək üçün üç test işlənib hazırlanmışdır. Hər bir test müxtəlif qanunların tətbiq edilməsi məqsədləri üçün hazırlanmışdır. Görünür eyni bir şəxs bir qanunla işçi hesab edilə, digər qanunun məqsədləri üçün isə fərdi şəkildə xidmət göstərən şəxs hesab edilir. Həmin testlər aşağıdakılardır:

- Ümumi hüquq testi (common law test): qeyd edilən test daha çox vergi və sosial sığorta qanunvericiliyi məqsədləri üçün istifadə edilir. Bu testə əsasən, şəxsin iş prosesi və nəticəsi işəgötürən tərəfindən idarə edilirsə, işçi hesab edilir. Məhkəmələr xüsusilə diqqət yetirdiyi məqamlar bunlardır: işəgötürənin işçiyə nəzarət etməsi, işin görülməsinə lazım olan bacarıq səviyyəsi (işçinin bacarığının unikal və yüksək olması zəruri deyil, amma fərdi şəkildə xidmət göstərən şəxsin ixtisaslaşmış, hətta müəyyən təlimə ehtiyacı olan bacarığı olmalıdır), ödənişin forması (işçi adətən vaxtamuzd haqq alır, fərdi xidmət göstərən şəxs isə adətən həyata keçirdiyi layihə üzrə mizd alır), münasibətlərin müddəti, işçi ilə işəgötürən arasında münasibətin müstəsna xarakter daşması (işçi adətən bir şəxsə (işəgötürənə) xidmət göstərir), iş üçün material və alətlərin kim tərəfindən təmin edilməsi, işçinin işəgötürənin sahibkarlıq fəaliyyətinin tərkib hissəsinin olub-olmaması.

- Daha çox minimum əmək haqqı və iş vaxtından artıq işi tənzimləyən Ədalətli Əmək Standartları Aktının məqsədləri üçün istifadə edilən iqtisadi reallıq testi (economic realities test): işçi ilə işəgötürən arasında iqtisadi münasibətlərə əsaslanır. Bu testə əsasən, şəxs işəgötürəndən iqtisadi cəhətdən davamlı əmək üçün asılıdırsa, işçi hesab edilir və şəxsin statusunu müəyyən etmək üçün əsas faktorlar ondan ibarətdir ki, şəxs işəgötürənin istehsal prosesinin ayrılmaz hissəsidir, şəxs işin görülməsi üçün özü hər hansı investisiya etməyib, işçinin əmək haqqından başqa əlavə mənfəət əldə etmək imkanı və ya zərərə məruz qalmaq riski yoxdur, işçinin xüsusi bacarığa ehtiyac yoxdur, şəxsin işəgötürənlə uzunmüddətli və ya daimi münasibəti var. Donovan V. Dialamerica Marketing, Inc. işində üçüncü dairə apellyasiya məhkəməsi tərəfindən bu testdən istifadə edilmişdir. İşin halları ondan ibarət olmuşdur ki, DialAmerica şirkəti telefon vasitəsilə jurnal abunəliklərinin yenilənməsini həyata keçirirdi. Bu məqsədlə, şirkət abunəçilərin telefon nömrəsini axtarmaq məqsədilə “tədqiqatçılar” adlandırdıqları işçilər cəlb etmiş, onlarla “fərdi xidmət” müqaviləsi bağlamışdır. Həmin şəxslər evdən işləyə bilirdi. Həmin şəxslərə abunəçilərin adından ibarət siyahı verildirdi və 1 həftə ərzində onun qaytarılması tələb edilirdi. “Tədqiqatçılar” işləyəcəkləri həftə və saatları seçməkdə sərbəst idi. Şirkətin şəxslər üzərində minimum nəzarəti var idi, şirkət yalnız iş prosesinin necə həyata keçirilməsi ilə bağlı müəyyən şərtlər, o cümlədən hesabatların verilməsi metodunu tələb kimi “tədqiqatçılar” qarşısında qoymuşdur. Eyni zamanda, şirkət həmin “tədqiqatçılara” siyahıları müəyyən edib təqdim edən “distribyutorları” da işlərin görülməsinə cəlb etmişdir.

Əmək Departamenti həmin şəxslərə minimum əmək haqqından aşağı haqq verdiyinə görə şirkətə qarşı məhkəmədə iddia qaldırdı. Məhkəmə iqtisadi reallıq testini tətbiq edərək belə qənaətə gəldi ki, “tədqiqatçılar” işçi hesab edilir, çünki onlar işin görülməsi üçün hər hansı investisiya etməmiş, mənfəət əldə etmək imkanı az olmuş, həmçinin zərərə məruz qalmaq riski olmamış və iş minimum bacarıq tələb edirdi. Əlavə olaraq, şirkətin işçilər üzərində nəzarət etməməsi onların fərdi xidmət göstərməsinə işarə etmir: evdən işləməyin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, işçilər işlədiyi vaxtı sərbəst seçir və cüzi nəzarətə məruz qalır. Şəxsin evdən işləmə faktı öz-özlüyündə həmin şəxsin Ədalətli Əmək Standartları Aktı məqsədləri üçün işçi olub-olmamasını göstərmir. Məhkəmənin daha bir arqumentinə əsasən, “tədqiqatçılar” DialAmerica ilə davamlı münasibəti olmuş və digər işəgötürənlər üçün çalışmamışlar. Sonda, məhkəmə müəyyən etmişdir ki, şəxslər şirkətin sahibkarlıq fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsi olmuşdur, çünki şəxslərin gördüyü iş, yəni telefon nömrələrinin tapılması şirkətin əsas

fəaliyyəti olan abunəliklərin yeniləməsi üçün əhəmiyyətli idi. Beləliklə, məhkəmə “tədqiqatçıları” iqtisadi asılı olduğuna görə işçi hesab etmişdir.

Lakin distribyutorlarla bağlı məhkəmə həmin şəxslərin fərdi xidmət göstərməsi nəticəsinə gəlmişdir. Belə ki, şirkət onlar üzərində minimum nəzarət edirdi, çünki onlar öz işinin hesabatını özləri aparır və “tədqiqatçıları” cəlb etməkdə sərbəst idi. Eyni zamanda, “distribyutorlar” maliyyə itkisi riski daşıyırdı, çünki onlar distribyusiya şəbəkəsini düzgün qurmasalar, onların nəqliyyat xərci gəliri üstələmiş olardı. Nəqliyyat xərclərinin olmasını nəzərə alaraq, məhkəmə həmin şəxslər tərəfindən investisiyanın qoyulduğu qənaətinə gəlmişdir. Distribyutorlar şəbəkənin idarə edilməsi üçün müəyyən idarəçi bacarıqlarına da malik olmalı idi. Şirkətlə davamlı münasibətin olmasına baxmayaraq, digər faktorlar daha çox fərdi xidmətin olduğunu göstərirdi.

• Hibrid test: Hibrid test ümumi hüquq və iqtisadi reallıq testinin əlamətlərini özündə birləşdirir. Praktikada hibrid test münasibətin iqtisadi reallığını mühüm faktor kimi tanıyır, lakin işəgötürənin iş prosesini idarə etmək meyarını həlledici hesab edir. Hibrid testə əsasən, şəxsin işçi və ya fərdi xidmət göstərən şəxs olmasını müəyyən etmək bütün faktorları nəzərə almaq lazımdır [2, s. 5-10].

V. Nəticə

Yuxarıdakı fikirləri ümumiləşdirərək bildirilməlidir ki, əmək münasibətinin əsas fərqləndirici xüsusiyyəti şəxsin tabeçilik şəraitində, göstərişlərə (təlimatlara) uyğun fəaliyyət göstərməsidir. İşəgötürənin birtərəfli qaydada işçinin fəaliyyətini təyin və idarə etmək hüququ var. Bunu müəyyən etmək üçün işə, işin halları tam və hərtərəfli araşdırılmalıdır. Tabeçilik və göstərişlərə uyğun fəaliyyəti müəyyən etmək üçün şəxsin iş vaxtı, yeri, fəaliyyətinin məzmununu özü tərəfindən müəyyən etmə imkanının olub-olmaması, nəzarət mexanizmlərinin mövcudluğu kimi hallar nəzərə alınmalıdır. Şəxs həyata keçirdiyi fəaliyyəti müstəqil olaraq təşkil etmirsə, iş prosesi, şəxsin hansı vaxtda və şəraitdə, hansı məkanda fəaliyyət göstərməsi onu cəlb etmiş şəxs tərəfindən müəyyən edilirsə, münasibətin əmək xarakterli olduğu nəticəsinə gəlmək olar. Hər bir işin mövcud olan halları və digər meyarlar şəxsin tabeçilik altında, göstərişlərə bağlı olaraq fəaliyyət göstərib-göstərməməsi kontekstində aydınlaşdırılmalı və araşdırma məhz bu istiqamətdə aparılmalı, müqavilənin məzmunu, forması, müddəti kimi formal xarakterli məsələlərə əhəmiyyət verilməməlidir.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. *German Civil Code* (in German / Bürgerliches Gesetzbuch).
URL: [https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_611a.html#:~:text=B%C3%BCrgerliches%20Gesetzbuch%20\(BGB\),und%20Ort%20der%20T%C3%A4tigkeit%20betreffen](https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_611a.html#:~:text=B%C3%BCrgerliches%20Gesetzbuch%20(BGB),und%20Ort%20der%20T%C3%A4tigkeit%20betreffen) (last access 20.11.2023).
2. Charles J.M. What is an employee? The answer depends on the Federal law.
URL: <https://www.bls.gov/opub/mlr/2002/01/art1full.pdf> (last access 28.11.2023).
3. Fandel, Kock, juris practical commentary BGB, 2019, 9th edition (in German / *Fandel, Kock, juris Praxiskommentar BGB, 2019, 9. Auflage*).
4. Frank Maschmann, Wolfgang Hromadka: Labor Law Volume 1: Individual Labor Law, Springer Berlin, Heidelberg, 6th edition, 2014 (in German / *Frank Maschmann, Wolfgang Hromadka: Arbeitsrecht Band 1: Individualarbeitsrecht, Springer Berlin, Heidelberg, 6. Auflage, 2014*).
5. Qasimov A. Labor law. Baku, Letterpress, 2016, 835 p (in Azerbaijani / *Qasimov A. Əmək hüququ. Bakı, Letterpress, 2016, 835 s.*).
6. Sabine-Feindura, Freie Mitarbeiter.
URL: <https://buse.de/wp-content/uploads/2019/03/Freie-Mitarbeiter-Sabine-Feindura-Haufe-online.pdf> (last access 15.11.2023).
7. The Constitution of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/897> (last access 16.11.2023).

8. The judgement of Baku Appeal Court, 3(103)-452/2023 / 06.11.2023 (in Azerbaijani / *Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin 06.11.2023-cü il tarixli, 3(103)-452/2023 sayılı qərarı*).
URL: <https://e-mehkeme.gov.az/signed/ShowPdf?guid=4c323c4449874dd483461f159d073a0e.pdf> (last access 08.11.2023).
9. The judgement of European Court of Justice, 66/85, 03.07.1986.
10. The judgement of Federal Labor Court of Germany, 2 AZR 1037/06, 13.03.2008.
11. The judgement of Federal Labor Court of Germany, 5 AZB 19/01, 26.09.2002.
12. The judgement of Federal Labor Court of Germany, 5 AZR 499/06, 14.03.2007.
13. The judgement of Federal Labor Court of Germany, 9 AZR 102/20, 01.12.2020.
14. The judgement of Federal Labor Court of Germany, 9 AZR 295/18, 21.05.2019.
15. The judgement of Federal Labor Court of Germany, 9 AZR 305/15, 14.06.2016.
16. The judgement of Federal Labor Court of Germany, 9 AZR 484/14, 21.07.2015.
17. The judgement of Reinland-Pfalts District Court of Germany, 2 Sa 117/17, 14.09.2017.
18. The Labor Code of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/46943> (last access 23.11.2023).
19. The Resolution of the Plenum of Constitutional Court on the Interpretation of art. 7.2-3.4 and 7.2-4 of the Labor Code of the Republic of Azerbaijan in connection with art. 35.III and 35.IV of the Constitution of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 7-ci maddəsinin 2-3.4 və 2-4-cü hissələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsinin III və IV hissələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/55470> (last access 26.11.2023).
20. Thüsing, Rachor, Lembke: KSchG Introduction (in German / *Thüsing, Rachor, Lembke: KSchG Einleitung*).
URL: https://www.haufe.de/personal/haufe-personal-office-platin/bag-urteil-vom-24102001-5-azr-3300-veroeffentlicht-am-24102001_idesk_PI42323_HI679347.html (last access 26.11.2023).

DISTINGUISHING FEATURES OF LABOR RELATIONS

ALI JAMALOV¹

Abstract

The similarity of labor and civil relations makes it difficult to distinguish between them in practice. The distinction between labor and other types of relations is important from the point of view of protecting the legitimate interests of employees, as well as the freedom of contract principle. Plenum of the Constitutional Court of the Azerbaijan Republic, by its decision of October 20, 2023, expressed its attitude to this issue. The article examines the current legislation of the Azerbaijan Republic, as well as the mentioned decision of the Constitutional Court. The current situation is analyzed and characteristics that are specific to labor relations and are crucial for distinguishing them from other relations are highlighted. Also, in order to eliminate gaps in the application of criteria in legislation and local judicial practice, foreign legislation and judicial practice were reviewed, and recommendations were given on how to determine labor relations in the future.

Keywords: *labor relations, employment contract, subordination, control, instructions, nature of the relationship, essence of activity, criterion, sign, distinctive feature.*

¹ Lawyer; Baku City Head Department of Local Incomes of State Tax Service under Ministry of Economy / ali.jamalov96@gmail.com

ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

АЛИ ДЖАМАЛОВ¹

Резюме

Сходство трудовых и гражданских отношений затрудняет их разграничение на практике. Разграничение трудовых отношений от других важно с точки зрения защиты законных интересов работников, а также принципа свободы договора. Пленум Конституционного Суда Азербайджанской Республики своим решением от 20 октября 2023 года выразил свое отношение к данному вопросу. В статье рассматривается действующее законодательство Азербайджанской Республики, а также решения Конституционного Суда. Проанализирована сложившаяся ситуация и выделены характеристики, специфичные для трудовых отношений и имеющие решающее значение для их отличия от других отношений. Также в целях устранения пробелов в применении критериев в законодательстве и местной судебной практике были рассмотрены зарубежное законодательство и судебная практика, даны рекомендации по поводу определения трудовых отношений.

Ключевые слова: *трудовые отношения, трудовой договор, подчинение, контроль, указание, характер взаимоотношений, сущность деятельности, критерий, признак, отличительный признак.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 04.12.2023

Çapa qəbul tarixi: 15.05.2024

¹ Юрист; Главное Управление Локальных Доходов города Баку, Государственной Налоговой Службы Министерства Экономики / ali.jamalov96@gmail.com

FƏRDİ MƏLUMATLARIN QORUNMASI İLƏ BAĞLI AVROPA İTTİFAQININ MƏLUMATLARIN QORUNMASI ÜZRƏ ÜMUMİ QAYDALARI (GDPR) İLƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI QANUNVERİCİLİYİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

EMİN RZAYEV¹

Annotasiya

Məqalə fərdi məlumatların Avropa İttifaqının 14 aprel 2016-cı il tarixdə qəbul etdiyi Məlumatların Qorunması üzrə Ümumi Qaydalarda ("GDPR") və "Fərdi məlumatlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanununda göstərilmiş dairəsinin müqayisəli təhlilini aparır və fərdi məlumatların mühafizəsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin GDPR-a uyğunlaşdırılması ilə əlaqədar zəruri tövsiyələr verir. Bu məqalədə aparılan müqayisəli təhlil həm Avropa İttifaqının Məlumatların Qorunması üzrə Ümumi Qaydaları (GDPR), həm də "Fərdi Məlumatlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu çərçivəsində fərdi məlumatların əhatə dairəsinin və tənzimlənməli olan fəaliyyətləri araşdırır, fərdi məlumatların əhatə dairəsi ilə bağlı Azərbaycan qanunvericiliyində qeyd olunan anlayışlar izah edilir. Məqalə fərdi məlumatların nə zaman qorunmalı olduğunu müəyyənləşdirir və fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı Azərbaycan qanunvericiliyinin tənzimlənməsinə məruz qalan fəaliyyətlərə işıq salınır. Məqalədə həmçinin GDPR-in qısa tarixinə nəzər salınır. 14 aprel 2016-cı ildə qəbul edilmiş GDPR inkişaf edən rəqəmsal dünyada fərdlərin şəxsi məlumatlarının qorunmasına artan tələbata cavab olaraq hazırlanmışdır. O, Məlumatların Qorunması Direktivini 95/46 ("DPD"), əvəz etdi və Avropa İttifaqı üzv dövlətlərdə məlumatların qorunması üçün daha möhkəm və əhatəli hüquqi çərçivə təmin etdi.

***Açar sözlər:** GDPR, Fərdi məlumatlar, fərdi məlumatların mühafizəsi, biometrik məlumatlar, genetik məlumatlar, fərdi məlumatların dairəsi, şəxsi və ailə həyatına dair məlumatlar.*

I. Giriş

İnkişaf edən rəqəmsal texnologiyaların, kibertəhdidlər şəraitində məlumatların qorunmasına artan global diqqət şəraitində etibarlı informasiya təhlükəsizliyi üçün hüquqi mexanizmlər və alətlər yaratmağın əhəmiyyəti artmış və ya mövcud hüquqi mexanizmləri təkmilləşdirmək zərurəti yaranmışdır. Bu sahədə Avropa İttifaqının (Aİ) 14 aprel 2016-cı il tarixdə qəbul etdiyi, 25 may 2018-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş Məlumatların Qorunması üzrə Ümumi Qaydaları (bundan sonra "GDPR" adlanacaq) mühüm əhəmiyyətə malikdir. Aİ-də qeydiyyatda olan təşkilatlarla biznes əlaqələri olan Azərbaycan şirkətləri də qeyd olunan Qaydaların təsiri altına düşür. Hazırkı yazıda fərdi məlumatların əhatə dairəsi, fərdi məlumat hesab edilə bilən informasiya haqqında GDPR və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin müqayisəli təhlili təqdim olunur.

II. Azərbaycan Respublikasında məlumatların qorunması ilə bağlı qanunvericilik bazası

Qeyd etmək lazımdır ki, "məlumatların qorunması" (ingiliscə "data protection") ifadəsi şəxsi toxunulmazlığın qorunmasını (ingiliscə "privacy protection") təsvir etmək üçün Avropa kontekstində tez-tez istifadə olunur. Bu termin 1970-ci illərdə kompüter sistemlərinin vətəndaşlar haqqında məlumatı emal etmək üçün getdikcə daha çox istifadə edildiyi üçün ortaya çıxan müasir şəxsi toxunulmazlığın qorunması konseptini əks etdirir. Eyni zamanda, bəzən şəxsi həyat (private life) və ya şəxsi sahə (private domain) kimi də adlandırılan "şəxsi toxunulmazlıq" (ingiliscə privacy) anlayışı Avropanın informasiya məxfiliyi konsepsiyasında mühüm rol oynamağa davam edir [1].

Avropa Şurasının Konvensiya 108-i əsas mövzusu məlumatların qorunması olan ilk məcburi hüquqi qüvvəyə malik beynəlxalq alət idi və Məlumatların Qorunması Direktivi 95/46 ("DPD") ilə başlayan Aİ-nin bu tənzimləmə sahəsinə cəlb olunmasında əsas hesab olunur. 2018-ci ildə qüvvəyə minmiş müasir formasında Konvensiya özünün məqsədini şəxsi məlumatlarının emalına münasibətdə milliyyətindən və ya yaşayış yerindən asılı olmayaraq hər kəsi qorumaq, bununla da onun insan

¹ Hüquqşünas; MG Consulting / erzayev@mgc.az

hüquqlarına və əsas azadlıqlarına, xüsusən də şəxsi toxunulmazlıq hüququna hörmət edilməsinə töhfə vermək kimi müəyyən etmişdir [3].

Azərbaycan Respublikasında məlumatların mühafizəsi və məxfiliyi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən əsas normativ hüquqi aktlar Konstitusiyaya, “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında”, “İnformasiya əldə etmək haqqında”, “Fərdi məlumatlar haqqında”, “Biometrik məlumatlar haqqında” qanunlar, Azərbaycan Respublikasının Mülki, Cinayət və İnzibati Xətalər Məcəllələri və s. normativ hüquqi aktlardır.

“Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, əsasən, fərdi məlumatların toplanılması, işlənməsi və mühafizəsi ilə bağlı münasibətləri, o cümlədən milli informasiya məkanının fərdi məlumatlar bölümünün formalaşdırılmasını, habelə fərdi məlumatların transsərhəd ötürülməsi ilə əlaqədar məsələləri də tənzimləyir, bu sahədə fəaliyyət göstərən dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin hüquq və vəzifələri müəyyən edilir [7]. Qanunun tətbiq dairəsi hüquqi və fiziki şəxslərə şamil edilsə də, qanunda xarici hüquqi şəxslərin Azərbaycan Respublikasındakı hüquqi və fiziki şəxslərinin nümayəndəlik və ya filialları barədə hər hansı norma yoxdur. Halbuki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə əsasən, nümayəndəliklər və filiallar hüquqi şəxs deyildirlər [2]. Bu baxımdan bu qanunda və ya bu sahədə qəbul ediləcək gələcək qanunvericilik aktlarında qanunun tətbiq dairəsinə xarici ölkələrin hüquqi şəxslərinin nümayəndəlik və ya filiallarının da aid edilməsini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Fiziki şəxslərə gəldikdə məlumatların mühafizəsi və məlumatların məxfiliyi ilə bağlı qanunlar Azərbaycan Respublikasında şəxsi məlumatları toplanan, saxlanılan, emal edilən və istifadə edilən bütün şəxslərə – həm Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına, həm də xarici dövlətlərin vətəndaşlarına eyni dərəcədə şamil edilir. GDPR-dən fərqli olaraq daxili qanunvericilikdə fərdi məlumatların qorunması və məlumatların məxfiliyinin ekstraterritoriallığı ilə bağlı xüsusi olaraq hər hansı norma mövcud deyil.

III. Fərdi məlumatların əhatə dairəsi

Fərdi məlumat¹ şəxsin kimliyini birbaşa və ya dolayısı ilə müəyyənləşdirməyə imkan verən istənilən məlumatdır [7]. İnformasiya – yaranma tarixindən, təqdimat formasından və təsnifatından asılı olmayaraq, istənilən fəaliyyət nəticəsində yaradılan, yaxud əldə olunan faktlar, rəylər, bilgilər, xəbərlər və ya digər xarakterli məlumatlardır [7]. İnformasiya sistemi, hesablama texnikasından istifadə də daxil olmaqla, inzibati və texniki qaydada təşkil edilmiş informasiya texnologiyaları və sənədlər toplusudur [5].

“Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, maddi daşıyıcıda mətn, səs və ya təsvir formasında qeydə alınan və identifikasiyaya imkan verən istənilən rekvizitli informasiya mənbəyindən, saxlanma yerindən, rəsmi statusundan, mülkiyyət növündən, mənsub olduğu təşkilat tərəfindən yaradılıb-yaradılmadığından asılı olmayaraq sənədləşdirilmiş informasiya hesab olunur [7].

Beləliklə, biz müəyyən edirik ki, fərdi məlumatların mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi sənədləşdirilmiş məlumatlarla bağlı münasibətləri tənzimləyir. Yəni şifahi məlumat deyil, yalnız kağız daşıyıcıda və ya hansısa elektron daşıyıcıda (məsələn, kompüterdə, disklərdə, fleş kartlarda, məlumat serverlərində, şəxsiyyət vəsiqəsində, bank kartının rekvizitlərində və s.) saxlanılan məlumatlar bu sahədə tənzimləmənin predmetidir.

GDPR-in 2-ci maddəsinə əsasən, GDPR Qaydaları fərdi məlumatların tam və ya qismən avtomatlaşdırılmış üsullarla işlənməsinə və sənədləşmə sisteminin bir hissəsini təşkil edən və ya sənədləşmə sisteminin bir hissəsini təşkil etmək üçün nəzərdə tutulmuş fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış vasitələrindən kənar emalına şamil edilir.

Müəyyən edirik ki, tənzimləmə predmetinin şifahi deyil, yalnız sənədləşdirilmiş informasiya olması baxımından Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin və GDPR-in mövqeyi eynidir.

¹Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində məlumata anlayış verilməmişdir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə görə, məlumat bir şey haqqında bilik, xəbərdarlıq və ya yazılı arayış, bildiriş, izahatdır. Bax: <https://7-gun.com/wp-content/uploads/2022/10/az-dil-3.pdf>

Şəxsi və ailə həyatına dair məlumat şəxsiyyəti birbaşa və ya dolayısı ilə identifikasiyaya imkan verən hadisələr, fəaliyyətlər, vəziyyətlər barədə faktlar, rəylər, bilgilərdir [7].

Fərdi məlumatlar şəxsi və ailə həyatı haqqında məlumat toplusudur. Əldə olunmasına məhdudiyətlər qoyulan şəxsi həyata dair məlumatlar aşağıdakılardır ki, bu da müvafiq olaraq qanunvericiliklə tənzimlənmişdir: qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada qeydə alınan özəl hüquqi şəxslərdə, üzvlüyə dair məlumatlar istisna olmaqla, siyasi baxışları, dini etiqadları, əqidələri və dünya görüşlərini əks etdirən məlumatlar; etnik mənşə və ya irqi mənsubiyyət haqqında məlumat; cinayət işləri və ya digər hüquq pozuntularına dair işlər üzrə icraatın gedişində toplanmış informasiyalar açıq məhkəmə iclasınadək və ya hüquq pozuntusuna dair məhkəmə qərarı çıxarılanadək, yaxud insanların mənəviyyəti, şəxsi və ailə həyatının müdafiəsi, yetkinlik yaşına çatmayanın, zərərçəkənin və ya şahidin mənafeyi, yaxud ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üçün tələb edilən hallarda; şəxsin məhkumluğu barədə məlumatlar; sağlamlıq vəziyyəti haqqında məlumatlar; şəxslərin özəl xüsusiyyətləri, qabiliyyətləri və xarakterlərinin digər cizgiləri haqqında məlumatlar; sosial yardım və sosial xidmətlər göstərilməsinə dair vəsatətlər barəsində məlumatlar; ruhi və fiziki əzablara dair məlumatlar; şəxsə qarşı məişət zorakılığının törədilməsinə dair məlumatlar; vergi ödənişləri üzrə borclar istisna olmaqla, vergitutma ilə əlaqədar məlumatlar; maliyyə əməliyyatları barədə məlumatlar [7]. Qeyd edilənlər “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəqiq olaraq tənzimlənməklə bərabər, dünya dövlətləri praktikasına da demək olar ki, uyğundur.

Eyni zamanda, əldə olunmasına məhdudiyətlər qoyulan ailə həyatına dair məlumatlar da “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə fərqləndirilir ki, bura da cinsi həyat, vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı, ailə həyatının ayrı-ayrı məqamları və övladlığa götürmə ilə bağlı məlumatlar daxildir.

Fərdi məlumatların xüsusi kateqoriyalarına fiziki şəxsin irqi və ya milli mənsubiyyətinə, ailə həyatına, dini etiqadına və əqidəsinə, səhhətinə və ya məhkumluğuna aid olan məlumatlar aid edilir [7].

Fərdi məlumatların xüsusi növü biometrik məlumatlardır. “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən biometrik məlumatlar – identifikasiya edilmiş və ya identifikasiya olunan fiziki şəxsin fizioloji xüsusiyyətlərini xarakterizə edən, onu birmənalı və ya digər məlumatlarla uzlaşdıraraq identifikasiya etməyə imkan verən (əl-barmaq və ovuc izləri, üz təsviri, gözün qüzeqli və tor qişası, səs fraqmenti və onun akustik parametrləri, dezoksiribonuklein turşusu (DNT) analizinin nəticələri, bədən ölçüləri, bədənin xüsusi əlamətlərinin və fiziki çatışmazlıqlarının təsviri, yazı xətti və imzası və s.), müvafiq standartlar tətbiq olunan və maddi daşıyıcıda əks etdirilən fərdi məlumatlardır [7].

GDPR-in 4-cü maddəsinə əsasən, fərdi məlumatlar müəyyən edilmiş və ya müəyyən edilə bilən fiziki şəxsə (data subyektinə) aid hər hansı məlumatdır; fiziki şəxs birbaşa və ya dolayısı yolla, xüsusən ad, identifikasiya nömrəsi, yerləşmə məlumatları, onlayn identifikator kimi identifikatora və ya fiziki, fizioloji, həmin fiziki şəxsin genetik, psixi, iqtisadi, mədəni və ya sosial kimliyinə görə müəyyən edilə bilər. “Genetik məlumatlar” fiziki şəxsin irsi və ya qazanılmış genetik xüsusiyyətlərinə aid olan, həmin fiziki şəxsin fiziologiyası və ya sağlamlığı haqqında unikal məlumat verən və xüsusən də təbiətdən bioloji nümunənin təhlili nəticəsində əldə edilən fərdi məlumatlar deməkdir. “Biometrik məlumatlar” fiziki şəxsin fiziki, fizioloji və ya davranış xüsusiyyətləri ilə bağlı xüsusi texniki emal nəticəsində yaranan, həmin fiziki şəxsin üz təsvirləri və ya daktiloskopik məlumatlar kimi unikal eyniləşdirilməsinə imkan verən və ya təsdiq edən fərdi məlumatlar deməkdir. “Sağlamlığa dair məlumatlar” fiziki şəxsin fiziki və ya psixi sağlamlığı ilə, o cümlədən onun sağlamlıq vəziyyəti haqqında məlumatı aşkar edən səhiyyə xidmətlərinin göstərilməsi ilə bağlı fərdi məlumatlar deməkdir.

Beləliklə, yuxarıda sadalananların nəticəsində belə qənaətə gələ bilərik ki, fərdi məlumat hesab oluna bilən məlumatların dairəsi baxımından GDPR və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin mövqeyi oxşardır. Lakin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyindən fərqli olaraq GDPR fərdi məlumatların daha geniş dairəsini müəyyən edir və bura şəxsin psixi, sosial, mədəni, iqtisadi kimliyini müəyyən etməyə imkan verən məlumatlar da daxildir. Digər tərəfdən GDPR-da “xüsusi kateqoriyalı” (genetik, biometrik və “sağlamlıqla əlaqəli”) fərdi məlumatların dairəsi də daha dəqiq müəyyən edilmişdir. Fərdi məlumatlar haqqında qanunda isə xüsusi kateqoriyalı fərdi məlumatlara yalnız fiziki

şəxsin irqi və ya milli mənsubiyyətinə, ailə həyatına, dini etiqadına və əqidəsinə, səhhətinə və ya məhkumluğuna aid olan məlumatlar daxildir. Bu baxımdan fərdi məlumatlar haqqında qanunda xüsusi kateqoriyalı fərdi məlumatların dairəsinin genişləndirilməsi məqsədəuyğun olardı. Yuxarıda sadalananlara əsasən, qeyd etmək olar ki, fərdi məlumatlar üçün müəyyən edilmiş meyarlar əsasında şəxsin adı, soyadı, atasının adı, doğum tarixi, elektron poçt ünvanı, bank, sosial sığorta kartının məlumatlarını, xəstəliyi, məhkumluğunu və s. fərdi məlumat hesab edə bilərik.

IV. Fərdi məlumatların mühafizəsi haqqında qanunvericiliyin tətbiq olunduğu fəaliyyət növləri.

Hansı fəaliyyətlər məlumatların qorunması və məlumatların məxfiliyi qanunlarına tabedir?

“Fərdi məlumatlar haqqında” Qanun fərdi məlumatların toplanılması, işlənilməsi və mühafizəsi ilə bağlı münasibətləri, milli informasiya məkanının fərdi məlumatlar bölümünün formalaşdırılması, habelə fərdi məlumatların transsərhəd ötürülməsi ilə əlaqədar məsələləri tənzimləyir, bu sahədə fəaliyyət göstərən dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Fərdi məlumatların mühafizəsi qanunvericiliyi fərdi məlumatların subyektinə, mülkiyyətçisinə, operatoruna və istifadəçisinə şamil edilir. Fərdi məlumatların subyekt – bərəsində fərdi məlumatlar toplanılan, işlənilən və mühafizə edilən, kimliyi müəyyənləşdirilmiş və ya müəyyənləşdirilən fiziki şəxsdir [7].

Beləliklə, qanunvericiliyin yuxarıda qeyd olunan müddəalarından göründüyü kimi, fiziki və hüquqi şəxslər fərdi məlumatlara münasibətdə mülkiyyətçi, operator və istifadəçi ola bilər. Hüquqi və fiziki şəxslər öz informasiya sistemlərində və resurslarında fərdi məlumatların toplanması, verilməsi, işlənməsi və yayılması zamanı fərdi məlumatlar haqqında qanunun tələblərinə əməl etməlidirlər. İnformasiya resursuna misal olaraq şirkətin öz işçiləri haqqında şəxsi məlumatları (əmək müqaviləsinə əsasən, əmək haqqı, sosial sığorta kartı, bank kartı, xəstəliklər və s.) topladığı hər hansı bir kompüter proqramı və ya şəbəkə, kağız faylları ola bilər.

V. Fərdi məlumatların mühafizəsinin hüquqi rejimi. Şəxsi məlumatlar nə vaxt qorunmalıdır?

Məhdudiyyətlər şəxsi məlumatların alındığı və ya sənədləşdirildiyi gündən etibarən tətbiq edilir. Məlumata çatımlılığa münasibətdə o, məxfi və açıq kateqoriyalara bölünür [7]. Məxfi şəxsi məlumatlar mülkiyyətçi, operator və bu məlumatlara çıxış hüququ olan istifadəçilər tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tələblərə uyğun səviyyədə qorunmalıdır. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, məxfi şəxsi məlumatlar yalnız subyektin razılığı ilə üçüncü şəxslərə verilə bilər. Açıq fərdi məlumatlar kateqoriyasına subyektin razılığı ilə müəyyən edilmiş qaydada anonimləşdirilmiş, ictimaiyyətə açıqlanmış və ya ümumi istifadə üçün yaradılmış informasiya sisteminə daxil edilmiş məlumatlar aid edilir. Şəxsin adı, soyadı və atasının adı daimi ictimai şəxsi məlumatdır. Açıq kateqoriyalı fərdi məlumatların (şəxsin adı, soyadı, iş yerinin özü tərəfindən açıqlanması) məxfiliyi tələb olunmur. Sahibkar və ya operator şəxsi məlumatların mühafizəsini təmin edən texniki və təşkilati tədbirləri (o cümlədən, təsadüfi və icazəsiz məhv edilməsinin, itirilməsinin, qeyri-qanuni müdaxilənin, dəyişdirilməsinin və digər halların qarşısının alınması) həyata keçirməlidir.

Şəxsi məlumatların toplanması və işlənilməsi şəxsin yazılı razılığını tələb edir. Bu razılıq imzalanmış elektron sənəd və ya fiziki şəxsin verdiyi yazılı razılıq şəklində ola bilər [7].

Qanunsuz əməliyyatlar və davranışlar nəticəsində sahibinə, istifadəçisinə və ya digər şəxslərə zərər vura biləcək hər hansı sənədləşdirilmiş məlumat qorunmalıdır [6].

VI. Nəticə

İnkişaf edən rəqəmsal texnologiyalar və kiber təhdidlər fonunda informasiya təhlükəsizliyinə artan diqqət fərdi məlumatların qorunması üçün hüquqi mexanizmlərin və vasitələrin yaradılmasının əhəmiyyətinin artmasına səbəb olmuşdur. Aİ tərəfindən 14 aprel 2016-cı ildə qəbul edilmiş və 25 may 2018-ci il tarixindən qüvvəyə minmiş Məlumatların Qorunması üzrə Ümumi Qaydalar (GDPR) bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aİ-də qeydiyyattan keçmiş təşkilatlarla işgüzar əlaqələri olan Azərbaycan Respublikasında qeydiyyattan keçmiş hüquqi şəxslər də GDPR-nin təsir dairəsinə düşür

və bu səbəbdən Azərbaycan Respublikasında GDRP-in yerli təşkilatlar və fiziki şəxslərin daha geniş auditoriyası üçün tanındılmasına ehtiyac var.

Azərbaycan qanunvericiliyi, GDPR kimi fərdi məlumatların toplanması, emalı və qorunmasını tənzimləyir. Bununla belə, GDPR ilə qorunmalı olan fərdi məlumatların daha geniş əhatə dairəsi – insanın psixoloji, sosial, mədəni və iqtisadi kimliyi ilə bağlı məlumatlar da müəyyən edilmişdir. Bundan əlavə, AI-də fərdi məlumatların xüsusi kateqoriyaları – genetik, biometrik və sağlamlıqla bağlı məlumatların qorunması ayrı-ayrı qanunvericilik aktları ilə deyil vahid qanunvericilik aktı – GDPR-lə tənzimlənir.

Fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı GDPR ilə Azərbaycan Respublikası qanunları arasında oxşarlıqlar olsa da, bu sahədə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə zərurət var. GDPR standartlarına uyğunlaşmaq üçün Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində fərdi məlumatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi faydalı olardı. Bundan əlavə, fərdi məlumatların mühafizəsi ilə bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, bu sahədə təşkilati və texniki tədbirlərin də görülməsi vacibdir.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Daniel J. Solove, Paul M. Schwartz. Information Privacy Law, seventh edition//Book// Walters and Kluwers, 2021, 1346 p.
2. The Civil Code of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/46944> (last access 01.02.2024).
3. The EU General Data Protection Regulation (GDPR)//Commentary// Oxford University Press(1393 p.), page 52 (author of the article Hielke Hijmans).
4. The Law on Biometric data (in Azerbaijani / *"Biometrik informasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/15144> (last access 02.02.2024).
5. The Law on Information, informatization and data protection (in Azerbaijani / *"İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/3525> (last access 07.02.2024).
6. The Law on Obtaining information (in Azerbaijani / *"İnformasiya əldə etmək haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/11142> (last access 08.02.2024).
7. The Law on Personal data (in Azerbaijani / *"Fərdi məlumatlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/19675> (last access 05.02.2024).

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN WITH THE EUROPEAN UNION'S GENERAL DATA PROTECTION REGULATION (GDPR) ON PERSONAL DATA PROTECTION

EMIN RZAYEV¹

Abstract

The article conducts a comparative analysis of the scope of personal data specified in the General Data Protection Regulations ("GDPR") adopted by the European Union on April 14, 2016 and the Law of the Republic of Azerbaijan "On Personal Data", and gives necessary recommendations regarding

¹ Lawyer; MG Consulting / erzayev@gmc.az

adaptation of the Azerbaijani legislation on the protection of personal data to the GDPR. The comparative analysis carried out in this article examines the scope of personal data and the activities to be regulated within the framework of both the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR) and the Law of the Republic of Azerbaijan "On Personal Data", explaining the concepts mentioned in the Azerbaijani legislation regarding the scope of personal data. The article defines when personal data must be protected and sheds light on the activities subject to the regulation of Azerbaijani legislation on the protection of personal data. It also provides a brief history of GDPR. Adopted on April 14, 2016, the GDPR was developed in response to the growing demand to protect individuals' personal data in an evolving digital world. It replaced Data Protection Directive 95/46 ("DPD"), and provided a more robust and comprehensive legal framework for data protection in EU member states.

Keywords: GDPR, Personal data, personal data protection, biometric data, genetic data, scope of personal data, personal and family life information.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ С ОБЩИМ РЕГЛАМЕНТОМ ЗАЩИТЫ ДАНЫХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА (GDPR) О ЗАЩИТЕ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАНЫХ

ЭМИН РЗАЕВ¹

Резюме

В статье проводится сравнительный анализ объема персональных данных, указанных в Общих Правилах Защиты Данных («GDPR»), принятых Европейским Союзом 14 апреля 2016 года, и Законе Азербайджанской Республики «О персональных данных», и приводятся необходимые рекомендации по адаптации законодательства Азербайджана о защите персональных данных к GDPR. Сравнительный анализ, проведенный в этой статье, рассматривает объем персональных данных и деятельность, которая должна регулироваться в рамках Общего регламента защиты данных Европейского Союза (GDPR) и Закона Азербайджанской Республики «О персональных данных», поясняя понятия, упомянутые в законодательстве Азербайджана относительно объема персональных данных. В статье определены случаи необходимости защиты персональных данных и освещены виды деятельности, подпадающие под регулирование законодательства Азербайджана о защите персональных данных. Также представлена краткая история GDPR. GDPR, принятый 14 апреля 2016 года, был разработан в ответ на растущий спрос на защиту персональных данных физических лиц в развивающемся цифровом мире. Она заменила Директиву о защите данных 95/46 («DPD») и обеспечила более надежную и всеобъемлющую правовую основу для защиты данных в государствах-членах ЕС.

Ключевые слова: GDPR, Персональные данные, защита персональных данных, биометрические данные, генетические данные, объем персональных данных, информация о личной и семейной жизни.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.02.2024

Çapa qəbul tarixi: 15.05.2024

¹ Юрист; MG Consulting / erzaev@mgc.az

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ADINDAN

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun

Q Ə R A R I

Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I hissəsinə və 35-ci maddəsinin I-IV və VIII hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair

31 yanvar 2024-cü il

Bakı şəhəri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu Fərhad Abdullayev (sədr), Sona Salmanova (məruzəçi-hakim), Humay Əfəndiyeva, Rövşən İsmayılov, Ceyhun Qaracayev, Rafael Qvaladze, İsa Nəcəfov və Kamran Şəfiyevdən ibarət tərkibdə, məhkəmə katibi Fəraid Əliyevin iştirakı ilə,

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI və VII hissələrinə, “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 27.2, 32 və 33-cü maddələrinə və Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsinin 39-cü maddəsinə müvafiq olaraq, konstitusiya məhkəmə icraatının yazılı prosedur qaydasında keçirilən məhkəmə iclasında Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) sorğusu və Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin müraciəti əsasında Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I hissəsinə, 35-ci maddəsinin I-IV və VIII hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair konstitusiya işinə baxdı.

İş üzrə hakim S.Salmanovanın məruzəsini, Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) sorğusunu, Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin müraciətini və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Aparatının mülahizəsini, Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının mütəxəssis mülahizələrini, ekspert Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Əmək və ekologiya hüququ kafedrasının müdiri, hüquq elmləri doktoru, professor A.Qasımovun və həmin kafedranın professoru, hüquq elmləri doktoru M.Əliyevin rəylərini və iş materiallarını araşdırıb müzakirə edərək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu

MÜƏYYƏN ETDİ:

Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə (bundan sonra – Konstitusiya Məhkəməsi) sorğu ilə müraciət edərək Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin (bundan sonra – Əmək Məcəlləsi) 47-ci maddəsinin “f” bəndinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan sonra – Konstitusiya) 25-ci maddəsinin I hissəsinə və 35-ci maddəsinin I-IV və VIII hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasını xahiş etmişdir.

Sorğuda qeyd edilmişdir ki, Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndinə əsasən tərəflərin hüquq bərabərliyi prinsipinə əməl edilməklə onların qarşılıqlı razılığı ilə əmək müqaviləsi müəyyən müddətə bağlanıla bilər. Bu norma ümumi qaydadan istisnadır. Belə ki, əmək qanunvericiliyində müəyyən edilən əmək funksiyasının yerinə yetirilməsi şərtlərinə görə işin və ya göstərilən xidmətlərin daimi xarakterə malik olduğu qabaqcadan bəlli olduğu hallarda əmək müqaviləsi müddətsiz bağlanmalıdır.

Sorğuverənin qənaətinə görə, işçi və işəgötürən faktiki bərabər deyillər. Onların münasibətlərinin hakimiyyət-təbəçilik xüsusiyyətinə malik olması əmək müqaviləsi bağlanarkən hüquq bərabərliyi prinsipinin təmin edilməsini qeyri-mümkün edir.

Sorğuda Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndinin müddələrinin işçinin mənafeyinə xidmət etmədiyi, qeyd olunan normaya əsasən əmək müqaviləsi bağlanarkən yalnız işəgötürənin iradə ifadəsinin və şərtlərinin əsas götürülməsinin müqavilə üzrə tərəflərin bərabərlik hüququnun pozulması ilə nəticələndiyi vurğulanmışdır.

Eyni zamanda, Bakı Apellyasiya Məhkəməsi Konstitusiyası Məhkəməsinə müraciət edərək Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndinin Konstitusiyanın 35-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsini xahiş etmişdir.

Müraciətdən görünür ki, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin icraatında V.Qurbanovun “Enerjiservistikintitəmirsazlama” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətinə qarşı əmək müqaviləsinə xitam verilməsi barədə əmrin ləğv edilməsi və əvvəlki vəzifəsinə bərpa olunması tələbi ilə bağlı mülki iş vardır.

V.Qurbanov ərizəsində əmək müqaviləsinə xitam verilməsinə onun müddətinin qurtarmasının səbəb olmasını göstərmişdir. Halbuki, əmək funksiyasının yerinə yetirilməsi şərtlərinə görə işin daimi xarakterə malik olduğu qabaqcadan bəlli olduğundan, onunla müddətli müqavilə bağlana bilməzdi. Cavabdeh isə Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndinə uyğun olaraq tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə müddətli əmək müqaviləsinin bağlanması mümkünlüyünə əsaslanmışdır.

Müraciətdə əmək qanunvericiliyində bərabərliyin real təminatı müəyyən edilmədiyinə görə Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndindəki “hüquq bərabərliyi prinsipinə əməl edilməklə onların qarşılıqlı razılığı ilə” ifadəsinin deklarativ xarakter daşdığı qeyd edilmişdir.

Müraciətdənin fikrinə görə, həmin Məcəllənin 47-ci maddəsinin “f” bəndinin tətbiqinin Dövlət Əmək Müfəttişliyinin rəyinin alınması ilə şərtləndirilməsi tərəflərin hüquq bərabərliyi prinsipinin real təminatlarından biri kimi çıxış edə bilərdi.

Hazırkı halda isə təcrübədə işəgötürənlər tərəfindən Əmək Məcəlləsinin bu normasından sui-istifadə hallarına yol verilir.

Müraciətdənin qənaətinə görə, hüquqi müəyyənlik prinsipinin tələblərinə riayət olunması məqsədi ilə Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndinin Konstitusiyanın 35-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsi zərurəti yaranmışdır.

Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) sorğusu və Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin müraciətində qaldırılan məsələlərin predmetinin eyni olmasını nəzərə alaraq, “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsi”nin 17-ci maddəsinə uyğun olaraq işlərin bir icraatda birləşdirilməsini məqsədemüvafiq hesab etmişdir.

Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu sorğu və müraciətlə bağlı aşağıdakıların qeyd edilməsini zəruri hesab edir.

Konstitusiyanın preambulasında göstəriləni kimi, ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək Azərbaycan xalqının təntənəli surətdə bəyan etdiyi niyyətlərindən biridir.

Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin I hissəsinə əsasən hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir.

Əmək hüququnu təsbit edən Konstitusiyanın 35-ci maddəsinin I-IV hissələrinə görə, əmək fərdi və ictimai rifahın əsasıdır. Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət

növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır. Heç kəs zorla işlədilə bilməz. Əmək müqavilələri sərbəst bağlanılır. Heç kəs əmək müqaviləsi bağlamağa məcbur edilə bilməz.

Həmin maddənin VIII hissəsinə uyğun olaraq, dövlət işsizliyin aradan qaldırılması üçün bütün imkanlarından istifadə edir.

Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququnun olması, həmçinin Əmək Məcəlləsinin preambulasında nəzərdə tutulmuşdur.

Həmin Məcəllənin 2-ci maddəsinin 3-cü hissəsində əmək münasibətlərində tərəflərin hüquq bərabərliyinin təmin edilməsi, mənafelərinin haqq-ədalətlə və qanunun aliliyinin təmin olunması ilə qorunması, maddi, mənəvi, sosial, iqtisadi və digər həyatı tələbatlarını ödəmək məqsədi ilə əqli, fiziki və maliyyə imkanlarından sərbəst istifadə etməsinin təmin edilməsi əmək qanunvericiliyinin vəzifələri və prinsipləri sırasında təsbit edilmişdir.

Əmək münasibətləri dedikdə, əmək qanunvericiliyində, kollektiv müqavilə və sazişlərdə nəzərdə tutulmuş öhdəliklərə uyğun olaraq işəgötürənlə qarşılıqlı razılıq əsasında müəyyən edilən iş yerində işçi tərəfindən onun işə qəbul (təyin) edildiyi, seçildiyi, bərpa olunduğu peşə və ya vəzifə üzrə əmək funksiyasının əməkhaqqı ödənilməklə şəxsən yerinə yetirilməsinə, daxili intizam qaydalarına riayət edilməsinə, işəgötürən tərəfindən işçinin əmək şəraitinin, təminatlarının və əməyinin mühafizəsinin təmin edilməsinə, habelə bu Məcəllənin prinsiplərinə əsaslanan münasibətlər başa düşülür (Əmək Məcəlləsinin 3-cü maddəsinin 4-1-ci hissəsi).

Qeyd edilməlidir ki, əmək hüququ şəxslərin heç bir ayrı-seçkilik olmadan sərbəst qaydada əmək münasibətlərini yaratmaq imkanını ehtiva edir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu Əmək Məcəlləsinin tərəflərin hüquq bərabərliyi prinsipinə əməl edilməklə onların qarşılıqlı razılığı ilə müəyyən müddətə əmək müqaviləsinin bağlanılmasının mümkünlüyünü müəyyən edən 47-ci maddəsinin “f” bəndi ilə bağlı aşağıdakıların qeyd edilməsini vacib bilir.

Əmək qanunvericiliyinə əsasən, əmək funksiyasının yerinə yetirilməsi şərtlərinə görə işin və ya göstərilən xidmətlərin daimi xarakterə malik olduğu qabaqcadan bəlli olduğu hallarda, bu Məcəllənin 47-ci maddəsi ilə müəyyən edilən hallar istisna olmaqla, əmək müqaviləsi müddəti müəyyən edilmədən bağlanmalıdır (Əmək Məcəlləsinin 45-ci maddəsinin 4-cü hissəsi).

Belə tənzimləmə ilə qanunverici dövlətin Konstitusiyanın 35-ci maddəsinin VIII hissəsindən irəli gələn öhdəliklərinin icrasının təmin edilməsi məqsədini güdür. Belə ki, əməyin, məşğulluğun fərdi və ictimai rifahda rolu nəzərə alınaraq işsizliyin aradan qaldırılması, daimi məşğulluğun təmin edilməsi məqsədilə yalnız qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda müddətli əmək müqaviləsinin bağlanması mümkün hesab edilmişdir.

Əmək funksiyasının yerinə yetirilməsi şərtlərinə görə işin və ya göstərilən xidmətlərin daimi xarakterə malik olduğu qabaqcadan bəlli olduğu hallarda, müddətli əmək müqaviləsinin bağlanması ümumi qayda olaraq yolverilməzdir. Bu qaydadan istisnalar isə Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsi ilə müəyyən olunmuşdur.

Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsində müddətli əmək müqaviləsinin bağlanılmasına imkan verən aşağıdakı hallar (əsaslar) nəzərdə tutulmuşdur:

- işçinin əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirməsi, ezamiyyətdə, məzuniyyətdə olması, habelə iş yeri və vəzifəsi saxlanılmaqla qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hallarda müəyyən səbəbdən müvəqqəti olaraq işə çıxılmaması ilə əlaqədar onun əmək funksiyasının başqa işçi tərəfindən icrasının zəruriyyəti olduqda;

- təbii və iqlim şəraitinə və ya işin xüsusiyyətinə görə il boyu görülə bilməyən mövsümü işlərin yerinə yetirilməsi zamanı;

- işin həcmnin və davamiyyətinin qısamüddətli olduğu təmir-tikinti, quraşdırma, yeni texnologiyanın tətbiqi və mənimsənilməsi, təcrübə-sınaq işlərinin aparılması və bu qəbildən olan digər işlərin görüldüyü hallarda;

- müvafiq vəzifə (peşə) üzrə əmək funksiyasının mürəkkəbliyi, məsuliyyətliyi baxımından işçinin əmək və peşə vərdişlərinin mənimsənilməsi, yüksək peşəkarlıq səviyyəsinin əldə edilməsi tələb olunan (stajkeçmə, rezidentura dövrləri) hallarda;

- işçinin şəxsi, ailə-məişət vəziyyəti ilə bağlı olan, o cümlədən işləməklə yanaşı təhsil aldığı, müəyyən səbəbdən müvafiq yaşayış məntəqəsində müvəqqəti yaşadığı, pensiya yaşına çatdıqda işləmək istəyi olduğu hallarda;

- müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) göndərişi ilə haqqı ödənilən ictimai işlər görülərkən;

- bu Məcəllənin 6-cı maddəsinin “c” bəndində göstərilən orqanlar istisna olmaqla seçkili orqanlarda (təşkilatlarda, birliklərdə) seçkili vəzifələrə seçilərkən;

- tərəflərin hüquq bərabərliyi prinsipinə əməl edilməklə onların qarşılıqlı razılığı ilə;

- bu Məcəllənin 46-cı maddəsinin ikinci hissəsində nəzərdə tutulmuş qaydada işçilərlə briqada, işçi qrupu halında kollektiv əmək müqaviləsi bağlandıqda;

- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hallarda.

Əmək qanunvericiliyində müddətli əmək müqaviləsinin bağlanması imkanının müəyyən edilməsi məşğulluğa kömək, işaxtaran və işsiz şəxslərin sosial müdafiəsi sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinə xidmət etməklə yanaşı, işəgötürənlərin müvəqqəti xarakterli ehtiyaclarının qarşılmasına da imkan verir.

Əmək Məcəlləsinin “Əmək müqaviləsinin (kontraktın) nümunəvi forması” adlı 1-ci Əlavəsinin 2.3-cü bəndinə əsasən əmək müqaviləsinin hansı səbəbə görə müddətli bağlanması göstərilmişdir.

Müddətli əmək müqaviləsinə xitam verilməsi qaydası ilə bağlı göstərilmişdir ki, Məcəllənin 73-cü maddəsinin 1-ci hissəsinə görə müddətli əmək müqaviləsinin müddəti qurtardıqda ona xitam verilir. Bu Məcəllənin 45-ci maddəsinin 5-ci hissəsi nəzərə alınmaqla, müddətli əmək müqaviləsində göstərilən müddət qurtardıqda əmək münasibətləri davam etdirilirsə və müddət bitdikdən sonrakı bir həftə ərzində tərəflərdən heç biri müqaviləyə xitam verilməsini tələb etmirsə, həmin əmək müqaviləsi əvvəl müəyyən olunmuş müddətə uzadılmış hesab olunur.

Müddətli əmək müqaviləsi fasiləsiz olaraq 5 ildən artıq müddətə davam edərsə, müddətsiz əmək müqaviləsi hesab edilir.

Qeyd edilməlidir ki, Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin Konstitusiyaya uyğunluğunun yoxlanılması və şərh edilməsi xahiş olunan “f” bəndində müddətli əmək müqaviləsinin bağlanması əsası kimi tərəflərin hüquq bərabərliyi prinsipinə əməl edilməklə onların qarşılıqlı razılığı göstərilmişdir.

Nəzərə alınmalıdır ki, əmək münasibətləri tərəflərin bərabərliyi və iradə azadlığı prinsiplərinə əsaslanarsa da, bu münasibətlərin tənziplənməsində bir qayda olaraq imperativ xarakterli normalar üstünlük təşkil edir. Xüsusən iş vaxtı, əmək şəraiti, əmək haqqının hesablanması qaydası, işdən çıxarılma prosedurları və s. kimi məsələlərdə qanunvericinin imperativ tələbi əsas götürülür. Bu, işçinin əmək münasibətlərinin zəif tərəfi olaraq əmək hüquq normaları ilə daha üstün müdafiə və təminat altına alınması zərurətindən irəli gəlir.

Yəni faktiki cəhətdən bərabər olmayan subyektlər arasında yaranan münasibətlərdə daha zəif tərəfin (işçinin) müdafiəsi, qanuni maraq və mənafelərinin qorunması məqsədilə qanunverici bir çox hallarda imperativ xarakterli əmək hüquq normaları vasitəsilə bu münasibətləri tənzipləyir (Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 7-ci maddəsinin 2-3.4 və 2-4-cü hissələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsinin III və IV hissələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 2023-cü il 20 oktyabr tarixli Qərarı).

Məhz qeyd olunanlar baxımından qanunverici işaxtaranların daimi məşğulluğunun, sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, əmək bazarında qeyri-sabit vəziyyətin yaranmasının qarşısının alınması məqsədi ilə müddətli əmək müqaviləsinin bağlanmasına imkan verən istisnaların siyahısını Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsində müəyyən etmişdir. Bununla yanaşı, qanunverici həmin maddənin digər

bəndlərində nəzərdə tutulmuş hallar (əsaslar) olmadığı halda da əmək bazarı iştirakçılarının sərbəst iradə ifadələri və hüquq bərabərliyi şəraitində onların qarşılıqlı razılığı ilə müddətli əmək müqaviləsinin bağlanmasını Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndi ilə mümkün hesab etmişdir.

Göstərilənlərə əsasən Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, tərəflərin hüquq bərabərliyinin real təmin edilməsi şərti ilə Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndi əməyin azadlığı, əmək müqaviləsinin məcburi bağlanılmasının yolverilməzliyinə dair konstitusiyaya prinsipi ilə hər hansı ziddiyyət yaratmır.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu bir daha nəzərə çatdırmağı vacib hesab edir ki, əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi tərəflərin hüquq bərabərliyinin təmin edilməsi prinsipinə əsaslanarsa da, işçi işəgötürənin müəyyən etdiyi iş rejimi və təlimatlarına uyğun olaraq sonuncunun rəhbərliyi altında əmək fəaliyyəti ilə məşğul olduğundan, onlarfaktiki cəhətdən bərabər vəziyyətdə olurlar. Yəni işçi və işəgötürən arasında onların münasibətlərinin xarakterindən irəli gələn faktiki bir bərabərsizlik mövcud olur.

Odur ki, Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndinin əsas şərti tərəflərin hüquq bərabərliyi və sərbəst iradə ifadələri əsasında belə müqavilənin bağlanmasıdır. Burada əmək münasibətlərinin daha güclü tərəfi olaraq işəgötürənin Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndindən sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasının, tərəflərin hüquq bərabərliyinin təmin edilməsinin əsas vasitəsi kimi məhkəmə müdafiəsi mexanizmi çıxış edir. Belə ki, Əmək Məcəlləsinin 9-cu maddəsinə əsasən, işçinin əsas hüquqlarından biri əmək hüquqlarının müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək və hüquqi müdafiə olunmaqdır. Habelə həmin Məcəllənin 14-cü maddəsinə görə, qanunverici, icra hakimiyyəti orqanları, eləcə də məhkəmələr əmək münasibətləri subyektləri tərəfindən qanunvericiliyin tələblərinə hər yerdə eyni qaydada və dürüst əməl olunmasını, işçilərin və işəgötürənlərin hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınmasını, pozulmuş hüquqların bərpasını təmin etməlidirlər.

Sorğu və müraciətdən də göründüyü kimi, son zamanlar müddətli əmək müqaviləsi ilə bağlı məhkəmə mübahisələrinin sayı artmışdır.

İşçinin əmək qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının təmin edilməsi və qanuni mənafelərinin qorunması məqsədilə Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumuməhkəmələrin diqqətini ona cəlb etməyi vacib hesab edir ki, müddətli əmək müqaviləsi ilə bağlı işlərə baxılarkən məhkəmələr tərəflərin münasibətlərinin həqiqi xarakterini müəyyən etməli, digər işçilərlə oxşar müqavilələrin bağlanıb-bağlanmamasına, müddətsiz əmək müqaviləsi ilə işləyən işçilər üçün nəzərdə tutulmuş təminatların təmin edilməsindən yayınmaq məqsədinin olub-olmamasına diqqət yetirməli, tərəflərin əsl niyyətinin və iradələrinin aşkar edilməsi üçün işin faktiki hallarını və tərəflərin dəlillərini hərtərəfli araşdırmalıdırlar.

Göstərilənlərə əsasən Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu aşağıdakı nəticələrə gəlir:

- Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndi həmin maddənin digər bəndlərində nəzərdə tutulmuş hallar olmadığı təqdirdə, tərəflərin hüquq bərabərliyi şəraitində azad iradə ifadələri və qarşılıqlı razılığı əsasında müddətli əmək müqaviləsini bağlamaq imkanını ehtiva etməklə, Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin I hissəsinə və 35-ci maddəsinin I-IV və VIII hissələrinə uyğun hesab edilməlidir;

- məhkəmələr Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndi ilə bağlı işlərə baxarkən müqavilə tərəflərinin həqiqi iradə ifadələrini bu Qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissəsində əks olunan hüquqi mövqelərə uyğun olaraq araşdırıb nəticəyə gəlməlidirlər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI, VII və IX hissələrini, “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 52, 60, 62, 63, 65-67 və 69-cu maddələrini rəhbər tutaraq, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu

QƏRARA ALDI:

1. Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndi həmin maddənin digər bəndlərində nəzərdə tutulmuş hallar olmadığı təqdirdə, tərəflərin hüquq bərabərliyi şəraitində azad iradə ifadələri və qarşılıqlı razılığı əsasında müddətli əmək müqaviləsini bağlamaq imkanını ehtiva etməklə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I hissəsinə və 35-ci maddəsinin I-IV və VIII hissələrinə uyğun hesab edilsin.

2. Məhkəmələr Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin “f” bəndi ilə bağlı işlərə baxarkən müqavilə tərəflərinin həqiqi iradə ifadələrini bu Qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissəsində əks olunan hüquqi mövqelərə uyğun olaraq araşdırıb nəticəyə gəlməlidirlər.

3. Qərar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

4. Qərar Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət qəzetlərində və “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Məlumatı”nda dərc edilsin, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin rəsmi internet saytında yerləşdirilsin.

5. Qərar qətidir, heç bir orqan və ya şəxs tərəfindən ləğv edilə, dəyişdirilə və ya rəsmi təfsir edilə bilməz.

Sədr

Fərhad Abdullayev

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ADINDAN

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun

Q Ə R A R I

Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinin üçüncü cümləsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin III hissəsi ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair

1 fevral 2024-cü il

Bakı şəhəri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu Fərhad Abdullayev (sədr), Sona Salmanova, Humay Əfəndiyeva (məruzəçi-hakim), Rövşən İsmayılov, Ceyhun Qaracayev, Rafael Qvaladze, İsa Nəcəfov və Kamran Şəfiyevdən ibarət tərkibdə, məhkəmə katibi Fəraid Əliyevin iştirakı ilə,

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI hissəsinə, "Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 27.2 və 32-ci maddələrinə və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsinin 39-cu maddəsinə müvafiq olaraq, xüsusi konstitusiyaya icraatının yazılı prosedur qaydasında keçirilən məhkəmə iclasında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin müraciəti əsasında Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinin üçüncü cümləsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin III hissəsi ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair konstitusiyaya işinə baxdı.

İş üzrə hakim H.Əfəndiyevanın məruzəsini, maraqlı subyektlər Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Aparatının mülahizələrini, Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin və Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının mütəxəssis mülahizələrini, ekspert Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Konstitusiyaya hüququ kafedrasının müəllimi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru G.Cəbinin rəyini və iş materiallarını araşdırıb müzakirə edərək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu

MÜƏYYƏN ETDİ:

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi (bundan sonra – Ali Məhkəmə) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə (bundan sonra – Konstitusiyaya Məhkəməsi) müraciət edərək Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin (bundan sonra – Miqrasiya Məcəlləsi) 11.2-ci maddəsinin üçüncü cümləsində nəzərdə tutulmuş "yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsinə valideynlərindən birinin razılığı olmadıqda, yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi məsələsini həll edən məhkəmənin qərarı" ifadəsinin Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinə (bundan sonra – Ailə Məcəlləsi) uyğun olaraq uşağın valideynlərdən birinin yanında saxlanılmasına dair məhkəmə qətnaməsinə ehtiva edib-etməməsi baxımından həmin maddənin üçüncü cümləsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan sonra – Konstitusiyaya) 28-ci maddəsinin III hissəsi, 147 və 149-cu maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə xahiş etmişdir.

Müraciətə əsasən Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyasının icraatında L.Abbasovanın E.Abbasova qarşı uşağın digər valideynin razılığı olmadan ölkədən çıxarılması tələbinə dair iddiası ilə bağlı mülki iş vardır.

Hazırda bu kimi mübahisələrə baxılması ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi "Uşaqların ölkədən getməsinə icazənin verilməsi ilə əlaqədar valideynlər arasında yaranan mübahisələr üzrə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali

Məhkəməsi Plenumunun 2021-ci il 24 dekabr tarixli qərarında göstərilən izahlara əsaslanır.

Müraciətdən qeyd edir ki, uşağın ölkədən çıxarılması və hansı valideynin yanında qalması ilə bağlı iddialara baxılarkən məhkəmələr oxşar məsələləri təkrarən araşdırmaq zərurəti ilə qarşılaşırlar. Belə ki, məhkəmə qərarı ilə uşağın hansı valideynin yanında qalmasının müəyyən edilməsi zamanı onun üstün mənafeyinə nəzərə alınması zəruri olduğu kimi, yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi məsələsinin həllində də həmin meyarın təkrar araşdırılması və əsas götürülməsi məsələsi ortaya çıxır. Bu isə eyni halın təkrar araşdırılmasına, yəni eyni tərəflər arasında müəyyən edilmiş faktların həmin işdə iştirak edən şəxslər tərəfindən başqa məhkəmə prosesində mübahisələndirilməsi və yenidən sübut edilməsi kimi prosessual pozuntuların baş verməsinə şərait yaradır.

Halbuki Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra – Mülki Prosessual Məcəllə) 82.3-cü maddəsinə əsasən, bir mülki iş üzrə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsi ilə müəyyən edilmiş faktlar həmin işdə iştirak edən şəxslər tərəfindən başqa məhkəmə prosesində mübahisələndirilmir və yenidən sübut edilmir.

Müraciətdən hesab edir ki, məhkəmə nikahın pozulması, yaxud uşaq tələbi ilə bağlı işlər üzrə uşağın hansı valideynin yanında qalmasını müəyyən edərkən, ilk növbədə, uşağın üstün mənafeyini nəzərə aldığından, bu hal isə öz növbəsində həmin valideyn tərəfindən uşağın hüquq və mənafeləri əleyhinə hər hansı əqd bağlanılmayacağını ehtiva etdiyindən, uşağın digər valideynin razılığı olmadan ölkədən getdiyi hallarda da onun mənafeyinin nəzərə alınacağını güman etməyə əsas verir.

Miqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinin dispozisiyasında yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsinə "notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı" verməli olan valideyn, yaxud razılığı olmadığı halda məsələnin "məhkəmənin qərarı" ilə həll edilməli olduğu dedikdə, razılığı tələb olunan valideynlərin dairəsi dəqiq müəyyən edilmədiyindən, həmin valideynlərin aralarında nikah sazişi olan valideynlər, yaxud aralarında yaranan mübahisə üzrə məhkəmə qərarı ilə uşağın kiminlə qalması məsələsi qət edilmiş valideynlər olub-olmamasını müəyyən etmək mümkün deyildir.

Eyni zamanda məhkəmələrdə bu qəbildən olan işlərə baxılması ilə bağlı aparılmış təhlil göstərir ki, uşağın mənafeyinə uyğun olaraq hansı valideynin yanında qalmasını müəyyən edən qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsi olduğu halda, yetkinlik yaşına çatmayan uşağın ölkədən getməsi məsələsinin həlli zamanı təkrarən məhkəmə qərarının tələb olunması, bir-biri ilə qərəzli münasibətdə olan tərəflərin məhkəmələrdən süründürməçilik aləti kimi istifadə etmələrinə, bununla da uşaqla yaşayan valideynin sərbəst hərəkət etmək hüququnun, habelə uşağın hüquq və mənafeələrinin pozulmasına gətirib çıxarar.

Göstərilənlərə əsasən Ali Məhkəmə Miqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinin üçüncü cümləsinin Konstitusiyanın müvafiq normaları ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsi üçün Konstitusiyası Məhkəməsinə müraciət etmək qənaətinə gəlmişdir.

Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu müraciətlə əlaqədar, ilk növbədə, aşağıdakıları qeyd etməyi zəruri hesab edir.

Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən, qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər.

Bu normada təsbit edilmiş hüquqlar insan azadlığının mühüm elementi olmaqla şəxsin inkişafı üçün vacib şərtidir. Onların əsassız məhdudlaşdırılması isə şəxsin digər konstitusiyası hüquq və azadlıqlarının pozulmasına səbəb ola bilər.

Bu hüquqlar, həmçinin insan hüquqları üzrə bir sıra beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu da Konstitusiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqların məzmununu müəyyən edərkən, Konstitusiyanın 12-ci maddəsinin II hissəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin müddəalarını, habelə müvafiq beynəlxalq orqanların təcrübəsini nəzərə alır.

Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində və beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə təsbit olunmuş hüquqların vacibliyinə baxmayaraq, onlar mütləq deyil və məhdudlaşdırıla bilər. Əsas Qanunda bu

hüquqlara dair məhdudiyyətlərin hədləri dəqiq müəyyən olunmuşdur (Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin II hissəsi və “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Qanununun 3-cü maddəsi). Belə ki, onların məhdudlaşdırılması qanunçuluğun tələbinə cavab verməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə tətbiq edilməli, mütənasib olmalı və bu konstitusiyaya hüquqlarının mahiyyətini dəyişməməlidir (Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun Klark Qordon Morrisin şikayəti üzrə bəzi normativ hüquqi aktların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 2017-ci il 26 may tarixli Qərarı).

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (bundan sonra – Avropa Məhkəməsi) bir sıra qərarlarında göstərilmişdir ki, hərəkət azadlığı hüququnu məhdudlaşdıran hər hansı tədbir qanuna uyğun olmalı, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyaya (bundan sonra – Konvensiya) dair 4 sayılı Protokolun 2-ci maddəsinin 3-cü bəndində qeyd edilən legitim məqsədlərdən birini güdməli, demokratik cəmiyyətdə zəruri olmalı, yəni mütənasiblik meyarına cavab verməlidir (*Battista İtaliyaya qarşı iş üzrə* 2014-cü il 2 dekabr tarixli, § 37; *Stamose Bolqarıstanına qarşı iş üzrə* 2012-ci il 27 noyabr tarixli, § 30; *Bartik Rusiyaya qarşı iş üzrə* 2006-cı il 21 dekabr tarixli, § 46 Qərarlar).

Vətəndaşın ölkədən getmək hüququnun müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına imkan verə biləcək hallar Miqrasiya Məcəlləsinin 9.3-cü maddəsi ilə konkret müəyyən edilmişdir.

Eyni zamanda həmin Məcəllə ilə bir sıra kateqoriyadan olan şəxslərin (vətəndaşların) ölkədən getməsi üçün xüsusi qaydalar nəzərdə tutulmuşdur.

Miqrasiya Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə əsasən, bu Məcəllənin 11.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən valideynləri, övladlığa götürəni, himayəçisi və ya qəyyumu ilə gedə bilər. Yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən valideynlərinin biri ilə getdikdə digər valideynin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı tələb olunur. Yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən tək getdikdə valideynlərinin, valideyn himayəsindən məhrum olduqda isə onu övladlığa götürən şəxsin, himayəçisinin və ya qəyyumunun notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı tələb olunur. Həmin şəxslərdən birinin razılığı olmadıqda, yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi məsələsi məhkəmənin qərarı əsasında həll edilir. Yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın valideynlərindən birinin ölüm haqqında şəhadətnaməsi, ölmüş və ya itkin düşmüş elan edilməsi, valideynlik hüququndan məhrum edilməsi barədə məhkəmənin qərarı və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilmiş doğum haqqında akt qeydində ata barədə məlumatın ananın göstərişi üzrə yazılması haqqında arayış olduqda, digər valideynin razılığı tələb olunmur. Qeyd olunan sənədlərlə birgə digər valideynin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığını təqdim edən yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş Azərbaycan Respublikasından gedə bilər.

Göstərilən norma, bir tərəfdən uşaqların qeyri-qanuni şəkildə ölkədən getmələrinin, bununla da onların beynəlxalq oğurlanmasının qarşısının alınmasına, digər tərəfdən isə uşaq və valideynlərinin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinin realizəsinə yönəlmişdir.

Vurğulanmalıdır ki, Konstitusiyaya, cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailənin dövlətin xüsusi himayəsində olmasını təsbit etməklə yanaşı, uşaqların qayğısına qalması və onları tərbiyə etməyi valideynlərin həm hüququ, həm də borcu kimi müəyyən etmişdir (17 və 34-cü maddələr).

Konstitusiyanın göstərilən müddəalarından irəli gələrək, Ailə Məcəlləsi ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsini qadınla kişinin nikahının könnüllüüyü, ər-arvadın hüquq bərabərliyi, ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll olunması, uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlüyü, onların rifahına və inkişafına qayğı, ailənin yetkinlik yaşına çatmayan və əmək qabiliyyəti olmayan üzvlərinin hüquq və mənafələrinin müdafiəsinin təmin olunması prinsipləri əsasında valideyn və uşaqların qarşılıqlı hüquq və vəzifələrini müəyyən edir.

Belə ki, həmin Məcəllənin 29-cu maddəsinə əsasən, Konstitusiyada təsbit edilmiş qadın və kişinin hüquq bərabərliyinə uyğun olaraq ər və arvad ailə münasibətlərində bərabər şəxsi və əmlak

hüquqlarına malikdirlər. Analıq, atalıq, uşaqların tərbiyəsi və təhsili, eləcə də ailənin digər məsələləri ər-arvadın hüquq bərabərliyi prinsiplərinə uyğun olaraq birgə həll edilir. Valideynlər öz uşaqları barəsində bərabər hüquq və vəzifələrə malikdirlər (Ailə Məcəlləsinin 56.1-ci maddəsi). Valideynlər uşaqlarını tərbiyə etmək hüququna malikdirlər və uşaqlarını tərbiyə etməyə borcludurlar.

Valideynlər uşaqlarının tərbiyəsinə, sağlamlığına və onların psixi, fiziki, mənəvi inkişafına görə məsuliyyət daşıyırlar (Məcəllənin 58.2-ci maddəsi).

Ailə Məcəlləsinin 61-ci maddəsinə əsasən, uşaqlardan ayrı yaşayan valideyn onlarla ünsiyyət hüququna, uşaqların tərbiyə və təhsili ilə bağlı məsələlərin həll edilməsində iştirak etmək hüququna malikdir. Uşaqlarla yaşayan valideyn uşağın fiziki, psixi sağlamlığına, onun əxlaqi inkişafına zərər yetirməyən digər valideynlə uşağın ünsiyyətinə mane olmamalıdır.

Öz növbəsində, hər bir uşaq ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq, öz valideynlərini tanımaq və onların qayğısından istifadə etmək, uşağın maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla, onlarla birgə yaşamaq hüququna malikdir. Uşaq öz valideynləri tərəfindən tərbiyə olunmaq, öz maraqlarının təmin olunması, hərtərəfli inkişafı, onun ləyaqətinə hörmət olunması hüququna malikdir (Ailə Məcəlləsinin 49.2 və 49.3-cü maddələri).

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu qeyd edir ki, qanunverici tərəfindən uşağın xaricə getməsi üçün xüsusi qaydanın müəyyənləşdirilməsi məhz icazəsi tələb olunan valideynin valideynlik hüquq və vəzifələrinin realizəsi və uşağın göstərilən hüquqları ilə bağlı olduğundandır ki, Mıqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinə əsasən, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşağın nənə, baba və ya digər qohumu və ya müvafiq orqanın himayəsinə və yaxud qəyyumluğuna verildiyi, həmçinin bir nəfər tərəfindən övladlığa götürüldüyü hallarda həmin şəxslər ilə birlikdə uşağın ölkədən çıxması üçün hər hansı başqa şəxsin razılıq verməsi tələb olunmur.

Qeyd olunduğu kimi, ailə hüququnun təməl prinsiplərindən biri ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll olunması prinsipidir. Ailə münasibətlərinin qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hisləri əsasında qurulmasından, ailənin işinə hər kəsin qarışmasının yolverilməzliyindən, bu müstəvidə yaranan mübahisələr ilə bağlı məhkəməyə müraciət etmə imkanı uşağın ölkədən getmək hüququnun həyata keçirilməsində son vasitəkimi çıxış edir.

Nəzərə alınmalıdır ki, uşaqların ölkədən getməsinə icazənin verilməsi ilə bağlı mübahisələrin məhkəmələr tərəfindən həlli son nəticədə valideynlərdən birinin uşaq ilə ünsiyyətdə olmaq, onu tərbiyə etmək və s. kimi hüquqlarının realizəsinə müdaxilə təşkil edə biləcəyindən, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu ağılabatanlıq, məqsədemüvafiqlik və mütənasiblik meyarları və konstitusiyaya dəyərləri baxımından belə müdaxilənin mahiyyəti ilə əlaqədar aşağıdakıları qeyd etməyi zəruri hesab edir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun bir sıra qərarlarında formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə əsasən, Konstitusiyaya hüquq və azadlıqlarla yanaşı, onlardan irəli gələn vəzifələri də müəyyən edir və hüquqların həyata keçirilməsinə mümkün qanuni və əsaslı müdaxilələri istisna etmir. Lakin hər hansı hüquqa qanuni müdaxilə mütənasib olmalı, cəmiyyətin və ya dövlətin ümumi maraqları ilə fərdin konstitusiyaya hüquqlarının qorunması arasında ədalətli tarazlığa nail olunmaqla həyata keçirilməlidir.

Vurgulanmalıdır ki, uşaqların hüquqlarına toxunan mübahisələr olduqda, belə ədalətli tarazlığın əldə edilməsi daha da çətinləşir. Bu kateqoriyadan olan işlərdə uşaqların və hər bir valideynin maraqları ilə yanaşı publik maraqlar rəqabət edir.

Hər bir xalqın gələcəyi yetişməkdə olan nəsillərdən asılı olduğundan, habelə fiziki və psixi cəhətdən tam formalaşmayan və bu səbəbdən hüququn ən həssas subyektlərindən olan uşağın hüquqlarının qorunması dövlətin ən vacib vəzifələrindən birini təşkil etdiyindən, o bu sahədə pozitiv öhdəliklər daşıyır.

Bu pozitiv öhdəliklərin realizəsi məqsədi ilə Konstitusiyanın 17-ci maddəsinin VI hissəsində təsbit edilmişdir ki, uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir. Dövlətin belə nəzarəti hansı formada və meyarlar əsasında həyata keçirməsi sahəvi qanunvericiliklə konkretləşdirilir.

Belə ki, “Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsinə əsasən, Konstitusiyaya uyğun olaraq uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir. Azərbaycan Respublikasında uşaq hüquqlarının müdafiəsini müvafiq icra hakimiyyəti, məhkəmə,

prokurorluq və digər hüquq mühafizə orqanları, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) bələdiyyələr, habelə ictimai birliklər, həmkarlar ittifaqı təşkilatları təmin etməlidirlər. Bu orqanlar, birliklər və təşkilatlar fəaliyyətlərində uşaq hüquqlarının üstün mühafizəsi prinsipini əsas tutmalıdırlar. Həmin Qanunun 5-ci maddəsinə görə, dövlət orqanları, bütün fiziki və hüquqi şəxslər öz fəaliyyətində uşaqların mənafələrini üstün tutmalı, onların hüquqlarının təmin olunmasına şərait yaratmalıdırlar. Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları və müvafiq orqanların qərarları uşaq mənafələrinə zidd olmamalı və onların icrası uşaqların həyatına, inkişafına və tərbiyəsinə zərər gətirməməlidir. Uşağın hüquq və mənafələrini məhdudlaşdıran hər hansı əqd etibarsızdır.

Uşağın hüquqlarının və qanuni mənafələrinin müdafiəsi valideynlər (onları əvəz edən şəxslər), Ailə Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir (Ailə Məcəlləsinin 51.2-ci maddəsi).

Həmin Məcəllənin 58.6-cı maddəsinə görə, dövlət valideynlərin hüquq və vəzifələrinə qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada yalnız uşağın mənafeyi tələb etdiyi hallarda müdaxilə edə bilər.

Həmçinin "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiyanın 3-cü maddəsinə uyğun olaraq, uşaqlar barəsində bütün tədbirlərdə əsas diqqət uşaq mənafələrinin daha yaxşı təmin edilməsinə yönəldilir, bu tədbirlər istər sosial təminat məsələləri ilə məşğul olan dövlət idarələri və ya özəl idarələr tərəfindən görülsün, istərsə də məhkəmələr, inzibati və ya qanunvericilik orqanları tərəfindən. Həmin Konvensiyanın 9-cu maddəsinə əsasən, iştirakçı dövlətlər təmin edirlər ki, uşaq və valideynləri onların arzusuna zidd olaraq ayrı düşməsinlər, amma məhkəmənin qərarına uyğun olaraq səlahiyyətli orqanların tətbiq edilən qanuna və prosedurlara müvafiq surətdə belə ayrılığın uşağın ən yaxşı mənafeyi üçün zəruri olduğunu müəyyənləşdirdikləri hallar istisna təşkil edir. Belə müəyyənləşdirmə bu və ya digər konkret halda, məsələn valideynlər uşaqla qəddarcasına rəftar etdikdə və ya onun qayğısına qalmadıqda və ya valideynlər bir-birindən ayrı yaşadıqda və uşağın yaşayış yeri barədə qərar qəbul edilməli olduqda zəruri ola bilər.

Beləliklə, uşaq hüquqlarına toxuna biləcək mübahisələrin, o cümlədən yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi ilə əlaqədar mübahisələrin həlli zamanı uşaqların mənafələri valideynlərin hər ikisinin maraqlarına nisbətə üstün tutulur.

Bu mövqə Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqələri ilə də uzlaşır. Belə ki, Məhkəmə qərarlarında dəfələrlə qeyd etmişdir ki, valideyn və uşağın bir-biri ilə ünsiyyəti ailə həyatının fundamental elementi olduğundan, belə ünsiyyətin məhdudlaşdırılmasına yönələn dövlətdaxili tədbirlər Konvensiyanın 8-ci maddəsi ilə təsbit edilmiş hüquqa müdaxilə kimi qiymətləndirilir (*Monory Rumıniya və Macarıstana qarşı iş üzrə 2005-ci il 5 aprel §70; İosub Caras Rumıniyaya qarşı iş üzrə 2006-cı il 27 iyul§29; Raban Rumıniyaya qarşı iş üzrə 2010-cu il 26 oktyabr tarixli §31 Qərarlar*). Bu baxımdan əsas məqsəd uşağın, iki valideynin və publik maraqlar arasında ədalətli tarazlığın əldə edilməsidir (*Maumousseau və Washington Fransaya qarşı iş üzrə 2007-ci il 6 dekabr §62 Qərar*), işdəki müxtəlif maraqlar tarazlaşdırılarkən valideynlərin maraqları, xüsusən onların uşaqla ünsiyyətdə olmaq hüququ da nəzərə alınmalıdır (*Şahin Almaniyaya qarşı iş üzrə 2003-cü il 8 iyul§66; Noylinger və Şuruk İsveçrəyə qarşı iş üzrə 2010-cu il 6 iyul tarixli§134 Qərarlar*) lakin hər bir halda uşağın maraqları prioritet təşkil edir (*Gnahore Fransaya qarşı iş üzrə 2000-ci il 19 sentyabr tarixli §59 Qərar*). Bununla belə, uşağın, ilk növbədə, iki üstün marağı mövcuddur: ailəsi ilə münasibətin saxlanılması və sağlam mühitdə inkişaf etməsi. Şəxsiyyətinin inkişafı baxımından uşağın üstün maraqları bir sıra individual hallardan, məsələn onun yaşından, yetkinlik səviyyəsindən, valideynlərinin olub-olmamasından, ətraf mühit və təəssüratlar kimi hallardan asılıdır (*Şneersone və Kampanella İtaliyaya qarşı iş üzrə 2011-ci il 12 iyul tarixli §85 (v) Qərar*).

Pençevlər Bolqarıstana qarşı iş üzrə 2015-ci il 10 fevral, Dimova və Peeva Bolqarıstana qarşı iş üzrə 2017-ci il 19 yanvar, Malinin Rusiyaya qarşı iş üzrə 2017-ci il 12 dekabr tarixli və bir sıra digər Qəralarında Avropa Məhkəməsinin formalaşdırdığı hüquqi mövqələrinə əsasən, məhkəmələr ailənin vəziyyətini dəqiqliklə araşdırıb qiymətləndirməklə, konkret iş üzrə uşağın mənafələrinin üstünlüyü prinsipinə əsaslanmaqla valideynin həmin uşaq ilə mütəmadi təması ilə bağlı maraqlarına nisbətə uşağın ölkədən getmək hüququna, o cümlədən onun inkişafı, təhsili və dünyagörüşünün

genişləndirilməsi məqsədi ilə getməsinə üstünlük verə bilər.

Müraciətdə qaldırılmış Mıqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinin üçüncü cümləsində nəzərdə tutulmuş yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi məsələsinin həll edildiyi “məhkəmə qərarı” ifadəsinin Ailə Məcəlləsinə uyğun olaraq uşağın valideynlərdən birinin yanında saxlanılmasına dair qəbul edilən “məhkəmə qətnaməsi”ni ehtiva edib-etməməsi ilə əlaqədar Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu aşağıdakıları qeyd etməyi vacib hesab edir.

Göstəriləndiyi kimi, Mıqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən valideynlərinin biri ilə getdikdə digər valideynin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı tələb olunur. Yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən tək getdikdə valideynlərinin, valideyn himayəsindən məhrum olduqda isə onu övladlığa götürən şəxsin, himayəçisinin və ya qəyyumunun notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı tələb olunur. Həmin şəxslərdən birinin razılığı olmadıqda, yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi məsələsi məhkəmənin qərarı əsasında həll edilir.

Maddənin məzmunu belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, qanunverici “vətəndaşın ölkədən getməsi məsələsinə həll edən məhkəmənin qərarı” dedikdə, məhz maddənin birinci və ikinci cümləsi ilə nəzərdə tutulmuş şəxslərin uşağın getməsi üçün notariat qaydasında icazəni verməkdən imtina etdiyi hallarda yaranan mübahisənin həllinə dair qərarı nəzərdə tutmuşdur. Belə ki, maddənin birinci və ikinci cümləsi uşağın valideynlərdən biri ilə və ya təkbaşına ölkədən getməsi üçün notarial qaydada razılığı tələb olunan şəxslərin dairəsini müəyyən edir, maddənin üçüncü cümləsi isə əvvəlki cümlələrin məntiqi davamı olmaqla göstərilən şəxslərin “ölkədən getmə” məsələsində razılığı olmadıqda, dövlətin məsələyə müdaxiləsini və müvafiq məhkəmə qərarının “notarial qaydada razılığı” əvəz etməsini təsbit etmişdir. Digər valideynin uşağın ölkədən getməsinə razılığının tələb edilmədiyini istisna hallar isə Mıqrasiya Məcəlləsinin 11.3-cü maddəsində sadalanmışdır.

Bu baxımdan Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, Mıqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinin üçüncü cümləsində nəzərdə tutulmuş yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi məsələsinin həll edildiyi “məhkəmənin qərarı” ifadəsi Ailə Məcəlləsinə uyğun olaraq uşağın valideynlərdən birinin yanında saxlanılmasına dair qəbul edilən “məhkəmə qətnaməsi”ni ehtiva etmir.

Göstərilənlərlə yanaşı, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu aşağıdakıların da qeyd edilməsini zəruri hesab edir.

Ailə Məcəlləsinin 60.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, valideynlər ayrı yaşadıqda uşaqların yaşayış yeri onların razılığı ilə həll edilir. Valideynlər arasında razılıq olmadıqda, məhkəmə mübahisəni uşaqların hüquq və mənafələrini, onların rəyini və sair halları (uşaqların qardaş və bacılarına, valideynlərdən hər birinə olan bağlılığı, valideynlərin əxlaqi və digər şəxsi keyfiyyətləri, uşağın yaşı, onun inkişafı və tərbiyəsi üçün şərait yaradılması) nəzərə almaqla həll edir.

Həmin Məcəllənin 22.2.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, nikahın pozulması haqqında qətnamə qəbul etdikdə məhkəmə boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərindən hansının yanında qaldığını müəyyən etməlidir.

Burada qeyd edilməlidir ki, Ailə Məcəlləsi nikah pozularkən uşağın hər iki valideyn ilə yaşamasının müəyyən edilməsini (paritet və ya “paylı” qaydada) istisna etmir.

Beləliklə, nikah pozularkən (valideynlər ayrı yaşadıqda) uşağın birlikdə yaşadığı (yanında qaldığı) valideyn müəyyən edilir. Məhkəmə bu barədə qərar qəbul etdikdə məhz uşaqların üstün mənafeyini əsas meyar kimi rəhbər tutur. Belə olan halda, dövlət tərəfindən uşağın valideynlərindən biri ilə saxlanılması, həmin valideynin uşağın ən üstün mənafeyini təmin etməsi prezumpsiyasını yaradır ki, həmin prezumpsiya yalnız digər məhkəmə aktı ilə təkzib edilə bilər.

Belə ki, uşağın hansı valideyni ilə yaşaması məsələsinə məhkəmədə sonralar yenidən baxıla bilər. Məsələn, uşaqlarından ayrı yaşayan valideynlərin valideynlik hüququnun həyata keçirilməsi qaydası haqqında məhkəmənin qətnaməsinə qəsdən əməl edilmədikdə, məhkəmə uşaqdan ayrı yaşayan valideynin tələbi ilə uşağın mənafeyi və rəyi nəzərə alınmaqla onun həmin valideynə verilməsi haqqında qətnamə qəbul edə bilər (Ailə Məcəlləsinin 61.4-cü maddəsi).

Uşağın valideynlərindən biri ilə saxlanılmasına dair qərar qəbul edilərkən valideynin yaşayış

şəraiti diqqətə alınsa da, gələcəkdə onun yaşayış yerinin dəyişdirilməsi özü-özlüyündə nə bu valideynin uşağın ən üstün mənafelərini rəhbər tutması prezumpsiyasını təkzib edir, nə də uşağın həmin valideyn ilə yaşamasına dair məhkəmə qərarının icra olunmasına təsir göstərir. Belə ki, Konstitusiyanın 129-cu maddəsinin I hissəsinə əsasən, məhkəmənin qəbul etdiyi qərarlar dövlətin adından çıxarılır və onların icrası məcburidir. Mülki Prosesual Məcəllənin 15.2-ci maddəsinə əsasən isə məhkəmələrin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi, qərarı, əmri bütün dövlət hakimiyyəti, yerli özünüidarə orqanları, onların vəzifəli şəxsləri, ictimai birliklər, siyasi partiyalar, həmkarlar ittifaqları, onların vəzifəli şəxsləri, həmçinin fiziki və hüquqi şəxslər üçün məcburidir və Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində hökmən icra olunmalıdır.

Qeyd edilməlidir ki, uşağın yanında saxlanıldığı valideynin onun üstün mənafelərini təmin etməsi prezumpsiyası məhz uşağın konstitusion hüquqlarının qorunmasına yönəlmişdir. Belə ki, nikah pozularkən, bir qayda olaraq, valideynlər arasında fidusiar (etibara əsaslanan) münasibətlər itirilir. Uşağın bu və ya digər hüququnun realizəsinə yönələn məsələlərdə valideynlərin razılığı əldə edilmədikdə, məsələ məhkəmə tərəfindən həll edilənədək uşağın yanında saxlanıldığı valideynin onun üstün mənafeləri baxımından uşağın hüququnun həyata keçirilməsi üçün müvafiq tədbirləri görə bilməsi mümkün olmalıdır. Əks yanaşma uşağın hüquqlarının pozulması ilə nəticələnə bilər.

Hazırkı işin konteksti baxımından, uşağın ölkədən çıxmasına dair razılıq əldə edilmədikdə, müvafiq icazənin verilməsi məsələsinin hər bir halda məhkəmə qaydasında həlli, mediasiya sessiyalarından keçmə və məhkəmədə işə baxılma müddətləri nəzərə alınmaqla, *de facto* uşağın mənafelərinə zidd olaraq onun Konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş hərəkət azadlığının qeyri-müəyyən müddətə məhdudlaşdırılması, istirahət, təhsil, sağlamlıq və digər hüquqlarının pozulmasına səbəb ola bilər. Burada nəzərə almaq lazımdır ki, uşağın ölkəni tərk etmək zərurəti onun mənafeləri baxımından təxirə salınmaz xarakterə malik ola bilər (müalicə, idman və ya bilik yarışları və s.).

O da nəzərə alınmalıdır ki, məhkəmə qətnaməsi əsasında uşaqla birlikdə yaşayan valideyn müalicə, təhsil, ezamiyyət və s. hallarda ölkəni tərk etməli olduğu hallarda digər valideyn uşağın ölkədən getməsinə icazə vermədikdə, lakin eyni zamanda onu yanında saxlamaqdan da imtina etdikdə, uşağın harada və kiminlə yaşaması məsələsi həll edilməmiş qalır ki, bu da öz növbəsində uşağın saxlanıldığı valideyn üçün uşağının tərbiyə edilməsi borcu, məhkəmə qətnaməsini icra etməsi və özünə məxsus konstitusion hüquq və azadlıqları arasında seçim etmək məcburiyyəti yaratmış olar.

Qeyd edilənlərə əsasən Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, Konstitusiyanın 17-ci maddəsinin VI hissəsi, 28-ci maddəsinin III hissəsi və 129-cu maddəsinin I hissəsi baxımından Miqrasiya Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə uşağın valideynlərdən məhz biri ilə saxlanılmasına dair qəbul edilən məhkəmə qərarının mövcud olduğu hallarda, digər valideynin razılığının tələb olunmamasına dair müddəanın əlavə edilməsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə (bundan sonra – Milli Məclis) tövsiyə edilməlidir.

Göstərilənlərlə yanaşı Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu xüsusilə vurğulayır ki, uşağın valideynlərdən biri ilə yaşaması müəyyən edilərkən, digər valideyn uşağın nəinki tərbiyə edilməsində iştirak etmək hüququnu itirmir, əksinə bu borcu daşımaqda davam edir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Ailə Məcəlləsinin 61.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, uşaqlardan ayrı yaşayan valideyn onlarla ünsiyyət hüququna, uşaqların tərbiyə və təhsili ilə bağlı məsələlərin həll edilməsində iştirak etmək hüququna malikdir. Bu baxımdan, qanunverici tərəfindən Miqrasiya Məcəlləsinə tövsiyə olunan dəyişikliklər edildiyi halda, ölkədən getmənin uşağın mənafelərinə zidd olduğunu və (və ya) eyni zamanda bununla özünün uşaqla bağlı hüquqlarının pozulduğunu hesab edən valideyn, uşağın ölkədən getməsinin qarşısının alınmasına dair iddia ilə məhkəməyə müraciət etməkdə haqlı olacaqdır.

Belə ki, uşaqlardan ayrı yaşayan valideyn tərəfindən uşağın ölkədən getməsinin onun mənafelərinə uyğun olmamasına və bununla da uşaqla bağlı hüquqlarının pozulmasına dair qaldırılmış iddialara baxarkən məhkəmələr, məhz ölkədən getmə kontekstində uşağın mənafelərini və uşaqlardan ayrı qalan valideynin dəlillərini *ad hoc* araşdırmalı, uşağın yaşı buna imkan verdiyi hallarda o, bu məsələ ilə əlaqədar öz fikrini bildirmək hüququnu həyata keçirmək imkanına malik olmalıdır. Əks yanaşma

uşaqdan ayrı yaşayan valideynin onun tərbiyəsində iştirak etmək hüquq və borcunu “xəyali” etmiş, eyni zamanda dövlətin Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə əsasən üzərinə düşən pozitiv öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi ilə nəticələnmiş olar.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu onu da qeyd edir ki, müddət baxımından bu qəbildən olan mübahisələrin məhkəmələrdə baxılması qaydaları son nəticədə, təcrübədə uşağın üstün mənafelərinin təmin edilməsi üçün uzunmüddətli maneələr yarada bilər. Xüsusilə uşağın həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yarana biləcək hallarda məhkəmə baxışının uzun zaman ərzində davam etməsi yolverilməzdir. Mülki Prosessual Məcəllənin 172.3-cü maddəsinə əsasən, ayrı-ayrı kateqoriya işlərə baxılması və onların həllinə dair qətnamə və ya qərar çıxarılması üçün bu Məcəllə ilə qısaltdılmış müddətlər müəyyən edilə bilər. Bu baxımdan Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, bu kateqoriyadan olan məsələlərin həlli üçün xüsusi prosessual müddətlərin müəyyən edilməsi Milli Məclisə tövsiyə edilməlidir.

Göstərilənlərə əsasən Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu aşağıdakı nəticələrə gəlir:

- Mıqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinin üçüncü cümləsində nəzərdə tutulmuş “yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi məsələsini həll edən məhkəmə qərarı” ifadəsi Ailə Məcəlləsinə uyğun olaraq uşağın hansı valideynin yanında saxlanılmasına dair qətnaməni ehtiva etmir;

- Konstitusiyanın 17-ci maddəsinin VI hissəsi, 28-ci maddəsinin III hissəsi və 129-cu maddəsinin I hissəsi baxımından Mıqrasiya Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə uşağın valideynlərdən biri ilə saxlanılmasına dair məhkəmə qərarının mövcud olduğu halda, onun həmin valideyn ilə ölkədən getməsi üçün digər valideynin razılığının tələb olunmamasına dair müddəanın əlavə edilməsi Milli Məclisə tövsiyə edilməlidir;

- Yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi ilə bağlı məsələlərin məhkəmə tərəfindən həlli üçün qısaltdılmış prosessual müddətlərin müəyyən edilməsi Milli Məclisə tövsiyə edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI hissəsini, “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 60, 62, 63, 65-67 və 69-cu maddələrini rəhbər tutaraq, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu

QƏRARA ALDI:

1. Azərbaycan Respublikası Mıqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinin üçüncü cümləsində nəzərdə tutulmuş “yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi məsələsini həll edən məhkəmə qərarı” ifadəsi Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinə uyğun olaraq uşağın hansı valideynin yanında saxlanılmasına dair qətnaməni ehtiva etmir.

2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin VI hissəsi, 28-ci maddəsinin III hissəsi və 129-cu maddəsinin I hissəsi baxımından Azərbaycan Respublikası Mıqrasiya Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə uşağın valideynlərdən biri ilə saxlanılmasına dair məhkəmə qərarının mövcud olduğu halda, onun həmin valideyn ilə ölkədən getməsi üçün digər valideynin razılığının tələb olunmamasına dair müddəanın əlavə edilməsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə edilsin.

3. Yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi ilə bağlı məsələlərin məhkəmə tərəfindən həlli üçün qısaltdılmış prosessual müddətlərin müəyyən edilməsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə edilsin.

4. Qərar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

5. Qərar Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət qəzetlərində və “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Məlumatı”nda dərc edilsin, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin rəsmi internet saytında yerləşdirilsin.

6. Qərar qətidir, heç bir orqan və ya şəxs tərəfindən ləğv edilə, dəyişdirilə və ya rəsmi təfsir edilə bilməz.

Sədr

Fərhad Abdullayev

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ADINDAN

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun

Q Ə R A R I

2024-cü il fevralın 7-də keçirilmiş növbədənənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin nəticələrinin təsdiq və rəsmən elan edilməsinə dair

13 fevral 2024-cü il

Bakı şəhəri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu Fərhad Abdullayev (sədr), Sona Salmanova (məruzəçi-hakim), Humay Əfəndiyeva, Rövşən İsmayılov, Ceyhun Qaracayev, Rafael Qvaladze, İsa Nəcəfov və Kamran Şəfiyevdən (məruzəçi-hakim) ibarət tərkibdə,

məhkəmə katibi Fəraid Əliyev və Vüqar Zeynalovun,

maraqlı subyektin nümayəndələri Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının sədri Məzahir Pənahovun, sədr müavini Rövzət Qasimovun, katibləri Arifə Muxtarova və Mikayıl Rəhimovun, üzvləri Fuad Cavadov, Şaitdin Əliyev, Bəxşeyiş Əsgərov, Nailə Əsgərova, Tofiq Həsənov, Ramiz İbrahimov, Validə Kazımova, İlham Məmmədov, Nizami Nadirxanlı, Qabil Orucov, Hüseyin Paşayev, Almas Qəhrəmanlı, Etibar Quliyev və İlkin Şahbazovun,

ekspertlər Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin əməkdaşları Sevda Süleymanova və Fərid Əhmədovun, Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Konstitusiyaya hüququ kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Nəsim Şükürov və İnsan hüquqları və informasiya hüququ kafedrasının professoru, hüquq elmləri doktoru Etibar Əliyevin iştirakı ilə,

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 102-ci maddəsinə və 130-cu maddəsinin VIII hissəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasından daxil olmuş protokol və ona əlavə edilmiş sənədlər üzrə 2024-cü il fevralın 7-də keçirilmiş növbədənənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin nəticələrinə dair xüsusi konstitusiyaya icraatı qaydasında konstitusiyaya işin baxdı.

Hakimlər S.Salmanova və K.Şəfiyevin məruzələrini, maraqlı subyektin nümayəndəsi M.Pənahovun çıxışını, ekspertlər S.Süleymanova və N.Şükürovun rəylərini dinləyib, iş materiallarını öyrənərək Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu

MÜƏYYƏN ETDİ:

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 101-ci maddəsinin I hissəsinə, Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2023-cü il 7 dekabr tarixli Sərəncamına uyğun olaraq 2024-cü il fevralın 7-də növbədənənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkiləri keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyası Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 108.2 və 203.3-cü maddələrinə müvafiq olaraq səsvermənin nəticələri haqqında dairə seçki komissiyalarının protokollarında olan bütün məlumatları ümumiləşdirərək, Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkiləri üzrə səsvermənin nəticələrinə dair 2024-cü il 11 fevral tarixli protokolu tərtib etmişdir. Həmin protokol Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 2024-cü il 11 fevral tarixli 10/36 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 203.1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 102-ci

maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin nəticələrini təsdiq və rəsmən elan edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə təqdim etmişdir.

Seçkilərin yekunlarına dair Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təqdim olunmuş sənədlərin Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin tələblərinə uyğunluğunun yoxlanılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi müvafiq ekspertləri cəlb etmiş, “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 56-cı maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələrindən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsindən, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsindən və Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğundan seçki hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı məlumatları tələb etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin yekunlarına dair Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təqdim olunmuş sənədlərdən görüldüyü kimi, seçki qutularında 4 967 795 (dörd milyon doqquz yüz altmış yeddi min yeddi yüz doxsan beş) seçki bülleteni müəyyən edilmiş, bunlardan 9 828 (doqquz min səkkiz yüz iyirmi səkkiz) səs etibarsız hesab edilmişdir.

Etibarlı hesab edilmiş 4 957 967 (dörd milyon doqquz yüz əlli yeddi min doqquz yüz altmış yeddi) səs prezidentliyə namizədlər arasında aşağıdakı qaydada bölünmüşdür:

ƏliyevFuadAğasi oğlu – lehinə 26 517 (iyirmi altı min beş yüz on yeddi) səs və ya 0.54 faiz;

Əliyev İlham Heydər oğlu – lehinə 4 567 458 (dörd milyon beş yüz altmış yeddi min dörd yüz əlli səkkiz) səs və ya 92.12 faiz;

Həsənquliyev Qüdrət Müzəffər oğlu – lehinə 85 411 (səksən beş min dörd yüz on bir) səs və ya 1.72 faiz;

Musayev Elşad Nəbi oğlu – lehinə 32 885 (otuz iki min səkkiz yüz səksən beş) səs və ya 0.66 faiz;

Mustafa Fazil Qəzənfər oğlu – lehinə 98 421 (doxsan səkkiz min dörd yüz iyirmi bir) səs və ya 1.99 faiz;

Nurullayev Razi Qulaməli oğlu – lehinə 39 643 (otuz doqquz min altı yüz qırx üç) səs və ya 0.80 faiz;

Oruc Zahid Məhərrəm oğlu – lehinə 107 632 (yüz yeddi min altı yüz otuz iki) səs və ya 2.17 faiz.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 100.12-ci maddəsinə görə, protokollar seçki komissiyasının həlledici səs hüquqlu üzvlərinin ümumi sayının ən azı 2/3-si tərəfindən imzalanır. Həmin Məcəllənin 28.2-ci maddəsinə əsasən, Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarları açıq səsvermə yolu ilə Mərkəzi Seçki Komissiyasının iclasında komissiya üzvlərinin 17-si və ya 18-i iştirak edərsə – azı 12 üzvün səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə təqdim olunmuş səsvermənin nəticələri haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının protokolu Mərkəzi Seçki Komissiyasının 18 üzvündən 18-i tərəfindən imzalanmışdır.

Ekspert S.Süleymanova bildirmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinə dair Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 2024-cü il 11 fevral tarixli protokolu Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 100.2, 100.12, 108.2 və 203.3-cü maddələri baxımından düzgün tərtib edilmişdir və qanunvericiliyin tələblərinə uyğundur.

Ekspert N.Şükürovun rəyinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin nəticələrinə dair Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının protokolu Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin müvafiq maddələrinin tələblərinə tam cavab verir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə daxil olmuş məlumatlardan görüldüyü kimi, seçki hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı Bakı Apellyasiya Məhkəməsində səkkiz, Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsində isə bir ərizəyə baxılmış və həmin ərizələr əsassız olduğundan təmin edilməmişdir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin məlumatına görə, məhkəmə aktlarından verilmiş üç kassasiya şikayəti təmin olunmadan saxlanılmışdır.

Gəncə, Şirvan, Şəki Apellyasiya Məhkəmələri və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsi seçki hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı hər hansı ərizənin daxil olmadığını bildirmişlər.

Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun məlumatına əsasən, seçki hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar bir şikayət üzrə aparılmış araşdırma zamanı həmin şikayətdə irəli sürülmüş dəlillərin öz təsdiqini tapmadığı müəyyən edilmişdir.

Göstərilənləri nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu 2024-cü il fevralın 7-də keçirilmiş növbədənənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin nəticələrinə dair Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 2024-cü il 11 fevral tarixli protokolunu Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 100.2, 100.12, 108.2 və 203.3-cü maddələrinin tələblərinə uyğun hesab edir.

Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu belə nəticəyə gəlir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinə dair Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının protokolunda əks olunmuş nəticələr təsdiq edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 101-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti səsvermədə iştirak edənlərin yarısından çoxunun səs çoxluğu ilə seçilir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 203.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidentliyinə namizədə səsvermədə iştirak etmiş seçicilərin yarısından çoxu səs verdikdə, o, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş sayılır.

Qeyd olunduğu kimi, etibarlı hesab edilmiş seçici səsələrindən 4 567 458 (dörd milyon beş yüz altmış yeddi min dörd yüz əlli səkkiz) səs və ya 92.12 faiz Əliyev İlham Heydər oğlunun lehinə verilmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 101-ci maddəsinin II hissəsinin və Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 203.4-cü maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidentliyinə namizəd Əliyev İlham Heydər oğlu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş elan edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 102-ci maddəsinin, 130-cu maddəsinin VIII və IX hissələrini, Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 203.1-ci maddəsinin, “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 56, 62, 63, 65-67 və 69-cu maddələrini rəhbər tutaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu

QƏRARA ALDI:

1. 2024-cü il fevralın 7-də keçirilmiş növbədənənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinə dair Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 2024-cü il 11 fevral tarixli protokolunda əks olunmuş nəticələr təsdiq edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Prezidentliyinə namizəd Əliyev İlham Heydər oğlu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş elan edilsin.

3. Qərar elan olunduğu andan qüvvəyə minir.

4. Qərar Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət qəzetlərində və “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Məlumatı”nda dərc edilsin, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin rəsmi internet saytında yerləşdirilsin.

5. Qərar qətidir, heç bir orqan və ya şəxs tərəfindən ləğv edilə, dəyişdirilə və ya rəsmi təfsir edilə bilməz.

Sədr

Fərhad Abdullayev

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ADINDAN

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun

Q Ə R A R I

Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 3-cü maddəsinin 1 və 3-cü hissələrinin Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 49.1, 50.1 və 50.4-cü maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair

22 fevral 2024-cü il

Bakı şəhəri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu Fərhad Abdullayev (sədr), Sona Salmanova, Humay Əfəndiyeva, Rövşən İsmayılov, Ceyhun Qaracayev (məruzəçi-hakim), Rafael Qvaladze, İsa Nəcəfov və Kamran Şəfiyevdən ibarət tərkibdə, məhkəmə katibi Fəraid Əliyevin iştirakı ilə,

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI hissəsinə, “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 27.2 və 33-cü maddələrinə və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsinin 39-cu maddəsinə müvafiq olaraq, xüsusi konstitusiyaya icraatının yazılı prosedur qaydasında keçirilən məhkəmə iclasında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin müraciəti əsasında Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 3-cü maddəsinin 1 və 3-cü hissələrinin Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 49.1, 50.1 və 50.4-cü maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair konstitusiyaya işinə baxdı.

İş üzrə hakim C.Qaracayevin məruzəsini, maraqlı subyektlər Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Aparatının mülahizələrini, Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının və Hüquqi Ekspertiza və Qanunvericilik Təşəbbüsləri Mərkəzinin mütəxəssis mülahizələrini, ekspert Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Əmək və ekologiya hüququ kafedrasının müdiri, hüquq elmləri doktoru, professor A.Qasimovun rəyini və iş materiallarını araşdırıb müzakirə edərək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu

MÜƏYYƏN ETDİ:

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi (bundan sonra – Ali Məhkəmə) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə (bundan sonra – Konstitusiyaya Məhkəməsi) müraciət edərək Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin (bundan sonra – Əmək Məcəlləsi) 3-cü maddəsinin 1 və 3-cü hissələrinin Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin (bundan sonra – Mülki Prosesual Məcəllə) 49.1, 50.1 və 50.4-cü maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə xahiş etmişdir.

Müraciətdə göstərilmişdir ki, məhkəmənin icraatında U.Babayevin “Azərbaycan Dəmir Yolları” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin (bundan sonra – “Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC) Yük Daşıyıcı Departamentinin İmişli Lokomotiv Deposuna (bundan sonra – Depo) qarşı işdən azad olunma barədə əmrin ləğvi, iş bərpa və məcburi iş buraxmaya görə əmək haqqı tələbinə dair iddia ərizəsi üzrə mülki iş vardır.

İşin halları ondan ibarətdir ki, U.Babayev 2013-cü ildən Depoda çilingər vəzifəsində işləmiş, Deponun rəisi tərəfindən imzalanmış əmrlə Əmək Məcəlləsinin 68-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin “a” bəndinə əsasən işdən azad olunmuşdur. Əmək müqavilələrinin elektron sistemindən çıxarışda (əmək

müqaviləsinə xitam verilməsi ilə bağlı əmək müqaviləsi bildirişi) əmək müqaviləsinə xitam verilərkən işəgötürən qismində “Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC göstərilmişdir.

Deponun Əsasnaməsindən görünür ki, Depo “Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC-nin Yük Daşımalar Departamentinin tabeliyində olan struktur vahididir. Depo hüquqi şəxs deyil və Əsasnaməsi “Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC-nin sədri tərəfindən təsdiq edilmişdir.

İmişli Rayon Məhkəməsinin 19 avqust 2021-ci il tarixli qətnaməsi ilə iddia təmin edilmişdir.

“Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC həmin qətnamədən maraqlarına toxunulan şəxs qismində apellyasiya şikayəti vermiş, dəlillərindən biri iddianın düzgün olmayan cavabdehə qarşı qaldırılması ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, iş üzrə cavabdeh qismində qeyd olunmuş Depo “Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC-nin tabeliyində fəaliyyət göstərən idarə olmaqla hüquqi şəxs deyil.

Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinin Mülki Kollegiyası 14 dekabr 2021-ci il tarixli qətnaməsi ilə apellyasiya şikayətini təmin edib iddianı rədd edərək gəlidiyi qənaəti iddiaçının işdən azad olunması barədə əmrin əmək qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olması ilə əsaslandırılmışdır.

İddiaçının həmin qətnamədən verdiyi kassasiya şikayəti Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyasının 3 iyun 2022-ci il tarixli qərarı ilə qismən təmin edilərək apellyasiya məhkəməsinin qətnaməsi ləğv edilmiş, iş yeni apellyasiya baxışına qaytarılmışdır.

Kassasiya instansiyası məhkəməsinin mövqeyinə görə, işəgötürənin səlahiyyətləri nizamnamə ilə tənzimlənir və həmin səlahiyyətlər müvafiq əmrlə (sərəncam və ya qərarla) işəgötürənin müavinlərindən birinə, müəssisədən kənarında yerləşən struktur bölməsinin rəhbərinə həvalə edilə bilər. İddiaçı ilə əmək müqaviləsinin ləğv edilməsi barədə əmri verən Deponun rəisinə bu cür səlahiyyətin verilməsi barədə sübut işdə yoxdur. Buna görə də kassasiya şikayətində irəli sürülmüş “əmrə imzalamış şəxsin iddiaya cavab verməli olan tərəf olmaması” barədə dəlil üzrə qəti nəticəyə gəlmək mümkün deyil.

İşə yenidən baxan apellyasiya instansiyası məhkəməsi birinci instansiya məhkəməsinin qətnaməsini ləğv edib iddianı rədd edərək Əmək Məcəlləsinin 3-cü maddəsinin 3-cü hissəsinə və Mülki Prosessual Məcəllənin 49.1, 50.4 və 54.1-ci maddələrinə istinadən gəlidiyi qənaəti belə əsaslandırılmışdır ki, Deponun Əsasnaməsinə uyğun olaraq Depo rəisinə rəis müavinləri, baş mühəndis və baş mühasib istisna olmaqla, digər işçilərlə əmək müqaviləsi bağlamaq, onu dəyişdirmək və əmək müqaviləsinə xitam vermək səlahiyyəti verilmişdir. Lakin Əsasnamədə, eləcə də hər hansı əlavə əmr və sərəncamda Depoya məhkəmələrdə iddiaçı və ya cavabdeh qismində iştirak etmək səlahiyyətinin verilməsi nəzərdə tutulmamışdır. Odur ki, hazırkı iddia əsl cavabdehə qarşı verilməmişdir.

Həmin qətnamədən verilmiş kassasiya şikayəti ilə bağlı iş üzrə Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyası müəyyən etmişdir ki, məhkəmə təcrübəsində oxşar mübahisələr üzrə işlərə baxılarkən bir qayda olaraq qeyd olunan normalara istinadla hüquqi şəxsin filial və nümayəndəliklərinin, habelə tabeliyində olan digər struktur vahidlərinin öz adından məhkəmədə tərəf (iddiaçı və ya cavabdeh) ola bilməyəcəyi mövqeyi irəli sürülür.

Bu yanaşmanın tərəfdarlarının fikrinə görə, hüquqi şəxsin filial və nümayəndəliyinin, habelə tabeliyində olan digər struktur vahidlərinin hüquqi şəxs tərəfindən ötürülmüş səlahiyyət əsasında işəgötürən qismində əmək müqaviləsinin müstəqil tərəfi kimi çıxış etməsi onun mülki prosessual hüquq və fəaliyyət qabiliyyətinə malik olması anlamına gəlmir və qanunda da bununla bağlı hər hansı xüsusi göstəriş mövcud deyildir.

Belə ki, mülki prosessual hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti məhz mülki prosessual qanunvericiliklə tənzimlənən məsələ olmaqla, yalnız hüquqi şəxslərin və qanunda birbaşa nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi şəxs olmayan təşkilatların məhkəmədə tərəf ola biləcəyi nəzərdə tutulmuşdur (Mülki Prosessual Məcəllənin 50.1 və 50.4-cü maddələri).

Digər yanaşma ondan ibarətdir ki, hüquqi şəxsin filial və nümayəndəlikləri, habelə tabeliyində olan digər struktur vahidləri işəgötürən olaraq əmək müqaviləsinin müstəqil tərəfi kimi çıxış etdikləri halda, həmin müqavilədən irəli gələn mübahisələr üzrə məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh ola bilərlər.

Bu yanaşmanın tərəfdarları mövqelərini Mülki Prosessual Məcəllənin 50.4-cü maddəsinə istinadla belə əsaslandırırlar ki, həmin maddəyə əsasən qanunda nəzərdə tutulan hallarda hüquqi şəxs

olmayan təşkilatlar da tərəf ola bilərlər. Qeyd olunan təşkilatlara əmək qanunvericiliyi ilə əmək hüquq münasibətlərində müstəqil subyekt kimi iştirak etmək səlahiyyətinin verilməsi, məhz həmin münasibətlərdən irəli gələn məhkəmə mübahisələrində bu maddənin tələbi baxımından “qanunda nəzərdə tutulmuş hal” kimi qiymətləndirilə bilər.

Müraciətdən qeyd edir ki, fikir ayrılığının yaranmasının səbəblərindən biri istinad olunan normada hüquqi şəxs olmayan təşkilatlar dedikdə, konkret olaraq hansı qurumların nəzərdə tutulduğunun aydın şəkildə ifadə olunmaması ilə bağlıdır.

Göstərilənləri nəzərə alaraq müraciətdən sözügedən mübahisələrin düzgün həlli üçün Mülki Prosesual Məcəllənin 50.4-cü maddəsində hüquqi şəxs olmayan təşkilatlar dedikdə kimlərin nəzərdə tutulması, hüquqi şəxsin əmək münasibətlərində tərəf qismində çıxış edən filial və nümayəndəliklərinin, habelə tabeliyində olan digər struktur vahidlərinin həmin münasibətlərdən irəli gələn mübahisələrdə öz adından tərəf ola bilməsinin mümkünlüyü və mümkün olduğu təqdirdə bunun Mülki Prosesual Məcəllənin 50.4-cü maddəsinin mənası baxımından “qanunda nəzərdə tutulmuş hallara” aid edilib-edilməməsi məsələlərinə aydınlıq gətirilməsini xahiş etmişdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu müraciətlə əlaqədar aşağıdakıları qeyd edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (bundan sonra – Konstitusiya) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını ən yüksək dəyər olaraq qəbul edərək onların təmin olunmasını dövlətin ali məqsədi kimi müəyyən etmişdir.

Konstitusiyanın 26-cı maddəsinin I hissəsində qeyd edilir ki, hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır. Həmçinin Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I hissəsinə əsasən, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Konstitusiyaya ilə təminat altına alınan bu hüquq təkcə fundamental hüquq deyil, həm də digər əsas hüquq və azadlıqların lazımı şəkildə həyata keçirilməsini və qorunmasını təmin edən ən səmərəli vasitələrdən biridir.

Müstəqil məhkəmə tərəfindən ədalətli məhkəmə araşdırması əsasında hüquqların səmərəli bərpa edilməsi bir sıra beynəlxalq hüquq aktlarında, o cümlədən “İnsan hüquqları haqqında” Ümumi Bəyannamənin 7, 8 və 10-cu maddələrində, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın (bundan sonra – Konvensiya) 6-cı maddəsində öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, həm milli, həm də beynəlxalq-hüquqi aktlarda məhkəmə müdafiəsi hüququ insan hüquq və azadlıqlarının ən mühüm müdafiə vasitəsi kimi təsbit edilmişdir və bu hüquq yaranmış mübahisəyə məhkəmədə baxılması və həll olunması ilə realizə edilmiş olur.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu L.İ.Binnətovanın şikayəti üzrə 2008-ci il 8 may tarixli Qərarında qeyd etmişdir ki, məhkəmə müdafiəsi hüququ mütləq hüquq olmadığına görə müəyyən şərtlərin mövcudluğunda konkret məhdudiyyətlərə məruz qala bilər. Lakin yalnız qanunvericilik səviyyəsində müəyyən oluna biləcək belə məhdudiyyətlər Konstitusiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları ləğv edə bilməz. Bu məhdudiyyətlər məhkəmələr tərəfindən özbaşına deyil, hüququn təbiətinə uyğunlaşa bilən, müvafiq hüquqa mütənəsib şəkildə və eyni zamanda, bu hüququn hüdudları kimi düzgün tətbiq edilməlidir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinə əsasən, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndində təsbit edilmiş “məhkəmə hüququ” məhkəmənin əlçatan olmasını, o cümlədən məhkəmədə mülki işlər üzrə iddia qaldırmaq imkanını ehtiva edir. Bununla belə, bu hüquq mütləq deyil və məhdudiyyətlərə məruz qala bilər (*Ashingdane Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə* 1985-ci il 28 may, *Bellet Fransaya qarşı iş üzrə* 1995-ci il 4 dekabr tarixli Qərarlar).

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu bir daha qeyd edir ki, əsas hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirən, hüququ istifadəyə yararsız hala gətirən və ya ümumiyyətlə aradan qaldıran məhdudiyyətlər hüququn mahiyyətinə xələl yetirir. Bu səbəbdən hüquqların müdafiəsinin təmin edilməsi və hüquq pozuntularının aradan qaldırılması ilə bağlı hüquqi qaydalar müəyyən edilərkən ədalət və qanunun aliliyi kimi konstitusiyaya prinsipləri əsas götürülməlidir.

Hüquq və azadlıqların müdafiəsinin ən mühüm elementi olan məhkəmə qarşısında iddiaçı və ya cavabdeh qismində iddia qaldırmaq və ya müdafiə olunmaq hüququnun realizəsi üçün, ilk növbədə, prosesual qaydalara dəqiq riayət olunması mütləqdir. Məhz bu məqsədlə Mülki Prosesual Məcəllə ilə qanunverici mülki məhkəmə icraatının ümumi qaydalarını, prinsip və şərtlərini təsbit etmiş, işdə iştirak edən şəxslərin, o cümlədən tərəflərin dairəsini və onlara qarşı irəli sürülmüş tələbləri, həmçinin hüquq və vəzifələrini müəyyən etmişdir.

Mülki Prosesual Məcəllənin mülki məhkəmə icraatının vəzifələrini təsbit edən 2-ci maddəsinə görə, mülki işlər və kommertiya mübahisələri üzrə məhkəmə icraatının vəzifələri hər bir fiziki və yaxud hüquqi şəxsin Konstitusiyadan, qanunlardan və digər normativ hüquqi aktlardan irəli gələn hüquq və mənafelərinin məhkəmədə təsdiq olunmasıdır. Məcəllənin 4.1-ci maddəsinə əsasən, bütün fiziki və hüquqi şəxslər özlərinin qanunla qorunan hüquq və azadlıqlarını, eləcə də maraqlarını qorumaq və təmin etmək məqsədi ilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəmə müdafiəsindən istifadə etmək hüququna malikdirlər.

Mülki Prosesual Məcəlləyə görə, prosesdə tərəflər iddiaçı və cavabdeh hesab edilirlər. Fiziki və hüquqi şəxslər, dövlət orqanları və başqa orqanlar iddiaçı və ya cavabdeh qismində çıxış edə bilərlər. İddia tələbinin yönəldiyi fiziki və hüquqi şəxslər cavabdeh hesab olunurlar (Mülki Prosesual Məcəllənin 50.1 və 50.3-cü maddələri). Qeyd edilməlidir ki, tərəflər konkret mübahisəli hüquq münasibəti üzrə bir-birinə əks olan maraqlara malik şəxslərdir.

Mülki Prosesual Məcəllənin mülki prosesual hüquq qabiliyyətini müəyyən edən 48-ci maddəsinə əsasən, hər bir fiziki və hüquqi şəxs eyni dərəcədə qanunla müəyyən edilən və qanunla yol verilən mülki prosesual hüquqlar əldə etmək və vəzifələr daşımaq qabiliyyətinə (mülki-prosessual hüquq qabiliyyəti) malikdir.

Həmin Məcəllənin 49.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, öz fəaliyyəti ilə məhkəmədə hüquqlarını həyata keçirmək və vəzifələrini yerinə yetirmək, işin aparılmasını nümayəndəyə tapşırmaq qabiliyyəti (mülki-prosessual fəaliyyət qabiliyyəti) tam həcmdə yetkinlik yaşına çatmış hər bir fiziki şəxsə və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada qeyd alınmış hüquqi şəxsə məxsusdur.

Göründüyü kimi, işdə iştirak mülki prosesual fəaliyyət qabiliyyətinin olması ilə şərtləndirilməklə fiziki şəxslərdə yetkinlik yaşına çatma halında yaranmış hesab olunur. Hüquqi şəxslərə gəldikdə isə onların mülki prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti eyni anda, hüquqi şəxsin dövlət qeydiyyatına alındığı andan yaranır. Yəni, hüquqi şəxsin mülki prosesual hüquq qabiliyyəti onun maddi hüququn subyektı olduğu andan əmələ gəlir.

Hüquqi şəxsin struktur vahidlərinə münasibətdə isə qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra – Mülki Məcəllə) 53.1 və 53.2-ci maddələrinə görə, hüquqi şəxsin olduğu yerdən kənar yerdə yerləşən və hüquqi şəxsin mənafelərini təmsil və müdafiə edən ayrıca bölməsi nümayəndəlik sayılır. Hüquqi şəxsin olduğu yerdən kənar yerdə yerləşən və onun funksiyalarının hamısını və ya bir hissəsini, o cümlədən nümayəndəlik funksiyalarını həyata keçirən ayrıca bölməsi isə filial sayılır.

Mülki Məcəllənin 53.3 və 54.2-ci maddələrinə əsasən, hüquqi şəxsin nümayəndəlikləri, filiallar, eləcə də idarələri hüquqi şəxs deyildirlər və hüquqi şəxsin təsdiq etdiyi əsasnamələr üzrə fəaliyyət göstərirlər. Beləliklə, hüquqi şəxsin filial və nümayəndəlikləri hüquqi şəxsin təsdiq etdiyi əsasnamədə əks olunmuş hüquqları əldə edir və vəzifələr daşıyır, idarələri də Mülki Məcəllənin 54.3 və 54.4-cü maddələrinə uyğun olaraq, ona təhkim edilmiş əmlak barəsində qanunla müəyyənləşdirilmiş hədlərdə, öz fəaliyyətinin məqsədlərinə, hüquqi şəxsin tapşırıqlarına və əmlakın təyinatına uyğun sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarını həyata keçirir. İdarənin öhdəlikləri üçün məsuliyyət idarəni yaratmış hüquqi şəxsin üzərinə düşür.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 3-cü maddəsinin 1-ci hissəsinin, 294 və 296-cı maddələrinin şərh edilməsinə dair” 2021-ci il 30 iyul tarixli Qərarında əmək münasibətləri baxımından qeyd etmişdir ki, hüquqi şəxs, onun və xarici hüquqi şəxsin filial və nümayəndəlikləri əmək hüquq münasibətlərinin bərabərhüquqlu subyektləridirlər. Bu cür yanaşma Əmək Məcəlləsinin və onun tənzimlədiyi əmək hüquq münasibətlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

Belə ki, mülki hüquq münasibətlərində hüquqi şəxs hər hansı müqavilənin bərabər hüquqlu subyektii olaraq istənilən tərəfi ola bildiyi halda, əmək hüquq münasibətlərində hüquqi şəxs yalnız işəgötürən qismində çıxış edir.

Qanunvericinin Əmək Məcəlləsinin 3-cü maddəsinin 3-cü hissəsində işəgötürənə verdiyi anlayışa görə, işəgötürən tam fəaliyyət qabiliyyətli olub işçilərlə əmək müqaviləsi (kontrakt) bağlamaq, ona xitam vermək, yaxud onun şərtlərini dəyişdirmək hüququna malik mülkiyyətçi və ya onun təyin (müvəkkil) etdiyi müəssisənin rəhbəri, səlahiyyətli orqanı, habelə fiziki şəxsdir.

Bununla da qanunverici həm hüquqi şəxs olan mülkiyyətçini, həm də onun təyin etdiyi müəssisə rəhbərlərini işəgötürən olaraq qəbul edir. Lakin filialın və ya nümayəndəliyin, eləcə də digər struktur vahidinin rəhbərinin işəgötürən kimi çıxış etməsini hüquqi şəxsin qəbul etdiyi əsasnamə və ya verdiyi etibarnamə ilə şərtləndirir.

Vurğulanmalıdır ki, hüquqi şəxsin filial və ya nümayəndəliyinin, eləcə də hər hansı struktur vahidinin əmək münasibətlərində tərəf (işəgötürən) olaraq çıxış edə bilmə imkanı onun mülki prosessual fəaliyyət qabiliyyətli olmasını ifadə etmir. Mülki prosessual hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti yalnız mülki prosessual qanunvericilikdə müəyyən edilmiş subyektlərə münasibətdə tanınır.

Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, mülki prosessual qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq olaraq mülki prosesin tərəfi olmaq mülki prosessual fəaliyyət qabiliyyətinə malik olmaqla şərtlənir. Müstəqil şəkildə hüquqlar əldə edə və maddi hüququn subyektinə çevrilə bilməyən, yəni mülki hüquq qabiliyyətinə malik olmayan hüquqi şəxsin struktur bölməsinin müvafiq olaraq müstəqil şəkildə mülki prosessual fəaliyyət qabiliyyəti əldə edə bilməsi və mülki prosesin tərəfi olması da istisna edilir.

Lakin əmək qanunvericiliyinə müvafiq olaraq hüquqi şəxsin təsdiq etdiyi əsasnamə, habelə verdiyi etibarnamə əsasında hüquqi şəxsin struktur bölmələrinin əmək hüquq münasibətlərinin tərəfi qismində çıxış etmək imkanının olduğu nəzərə alınaraq və belə hallarda əmək hüquq münasibətlərinin faktiki tərəfləri arasında yaranmış mübahisənin daha səmərəli həlli baxımından hüquqi şəxsin struktur bölməsinin təmsilçilik (hüquqi şəxsin təsdiqlədiyi əsasnamə, verdiyi etibarnamə) əsasında məhkəmədə hüquqi şəxsin adından çıxış etməsi məqsədmüvafiq olardı.

Müraciətdə qaldırılan digər məsələ ilə əlaqədar Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu qeyd edir ki, “təşkilat” ifadəsi xüsusi bir hüquqi termin olmamaqla müəyyən sistem daxilində fəaliyyət göstərən, təşkilatlanmış qurumu ifadə edir.

Mülki Prosessual Məcəllənin 50.4-cü maddəsinə əsasən, qanunda nəzərdə tutulan hallarda hüquqi şəxs olmayan təşkilatlar da tərəf ola bilərlər.

Göstərilən norma Mülki Prosessual Məcəllənin 50-ci maddəsinin digər normaları ilə sistemli əlaqədə olaraq, hər hansı hüquqi şəxs olmayan təşkilat barəsində yalnız qanunvericilikdə xüsusi göstəriş olduğu təqdirdə onun mülki proseddə tərəf qismində çıxış etməsini mümkün hesab edir.

Qeyd olunanlara əsasən Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu aşağıdakı nəticəyə gəlir:

- Mülki Məcəllənin 53 və 54-cü maddələrinin hüquqi mahiyyətinə, eləcə də Mülki Prosessual Məcəllənin 49.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, hüquqi şəxsin struktur bölməsi mülki prosessual fəaliyyət qabiliyyətinə malik olmadığına görə, müvafiq məhkəmə mübahisələrində yalnız hüquqi şəxsin adından sonuncunun təsdiq etdiyi əsasnamə və ya verdiyi etibarnamə əsasında çıxış edə bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI hissəsini, “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 60, 62, 63, 65-67 və 69-cu maddələrini rəhbər tutaraq, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu

QƏRARA ALDI:

1. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 53 və 54-cü maddələrinin hüquqi mahiyyətinə, eləcə də Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 49.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, hüquqi şəxsin struktur bölməsi mülki prosessual fəaliyyət qabiliyyətinə malik

olmadığına görə, müvafiq məhkəmə mübahisələrində yalnız hüquqi şəxsin adından sonuncunun təsdiq etdiyi əsasnamə və ya verdiyi etibarnamə əsasında çıxış edə bilər.

2. Qərar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

3. Qərar Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət qəzetlərində və “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Məlumatı”nda dərc edilsin, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin rəsmi internet saytında yerləşdirilsin.

4. Qərar qətidir, heç bir orqan və ya şəxs tərəfindən ləğv edilə, dəyişdirilə və ya rəsmi təfsir edilə bilməz.

Sədr

Fərhad Abdullayev

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ADINDAN

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun

Q Ə R A R I

Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 408.5-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair

27 fevral 2024-cü il

Bakı şəhəri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu Fərhad Abdullayev (sədr), Sona Salmanova, Humay Əfəndiyeva, Ceyhun Qaracayev, Rafael Qvaladze, İsa Nəcəfov və Kamran Şəfiyevdən (məruzəçi-hakim) ibarət tərkibdə,

məhkəmə katibi Fəraid Əliyevin iştirakı ilə,

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin V hissəsinə, “Konstitusiyası Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 27.2 və 34-cü maddələrinə və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsinin 39-cu maddəsinə müvafiq olaraq, xüsusi konstitusiyası icraatının yazılı prosedür qaydasında keçirilən məhkəmə iclasında “Azəri-K” Şirkətinin şikayəti ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 408.5-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair konstitusiyası işinə baxdı.

İş üzrə hakim K.Şəfiyevin məruzəsini, ərizəçinin şikayətini və iş materiallarını araşdırıb müzakirə edərək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu

MÜƏYYƏN ETDİ:

“Azəri-K” Şirkəti “ADEC” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətinə qarşı iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edərək cavabdehin qanunsuz hərəkətləri nəticəsində vurulmuş zərərin əvəzinin, əldən çıxmış faydanın və s. pulun iddiaçının xeyrinə tutulması barədə qətnamə qəbul edilməsinin xahiş etmişdir.

Bakı Kommersiya Məhkəməsinin 3 fevral 2022-ci il tarixli qətnaməsi ilə iddia təmin edilməmişdir.

Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Kommersiya Kollegiyasının 4 iyul 2022-ci il tarixli qətnaməsi ilə apellyasiya şikayəti təmin edilməmiş, birinci instansiya məhkəməsinin qətnaməsi dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

“Azəri-K” Şirkətinin həmin qətnamədən verdiyi kassasiya şikayəti Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Kommersiya Kollegiyasının 3 oktyabr 2022-ci il tarixli qərarı ilə geri qaytarılmışdır.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi mövqeyini onunla əsaslandırılmışdır ki, kassasiya şikayəti Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra – Mülki Prosessual Məcəllə) 407.3-cü maddəsinin tələbinə (vəkil tərəfindən imzalanmaması) və həmin Məcəllənin “Kassasiya şikayətinin forması” adlı 3 sayılı Əlavəsi ilə müəyyən olunan forma və məzmunu uyğun tərtib edilməmişdir.

İddiaçının həmin qərardan verdiyi kassasiya şikayəti Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Kommersiya Kollegiyasının (bundan sonra – Ali Məhkəmənin Kommersiya Kollegiyası) 22 noyabr 2022-ci il tarixli qərarı ilə təmin edilməmiş, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarı dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

“Azəri-K” Şirkəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsinə (bundan sonra – Konstitusiyası Məhkəməsi) şikayətlə müraciət edərək Ali Məhkəmənin Kommersiya Kollegiyasının 22 noyabr 2022-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına (bundan sonra – Konstitusiyası) uyğunluğunun yoxlanılmasını xahiş etmişdir.

Ərizəçinin qənaətinə görə, məhkəmələrin işin hallarına formal yanaşması onun Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I hissəsindən irəli gələn hüquq və azadlıqlarının məhkəmə təminatı hüququnun pozulması ilə nəticələnmişdir.

Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, şikayətdə qaldırılmış məsələ Mülki Prosessual Məcəllənin məhkəmə qərarlarından şikayət verilməsi qaydalarını müəyyən edən bir sıra normalarının, o cümlədən həmin Məcəllənin 408.5-ci maddəsinin hüquqi mahiyyətinin və təyinatının Konstitusiyanın 60-cı maddəsi və məhkəmə müdafiəsi hüququ ilə bağlı Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun əvvəlki qərarlarında formalaşdırdığı hüquqi mövqeləri baxımından açıqlanması zərurətini yaradır. Bu səbəbdən Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu Mülki Prosessual Məcəllənin 408.5-ci maddəsinin xüsusi konstitusiyası icraatı qaydasında şərh edilməsi qərarına gəlmişdir.

Belə ki, bir sıra hallarda kassasiya şikayətinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş forma və məzmununda tərtib edilməməsi əsası ilə geri qaytarılması ərizəçinin təqsiri olmadan, obyektiv səbəblərdən kassasiya şikayətinin verilməsi müddətinin ötürülməsi ilə nəticələnir. Bu isə şəxsin şikayətinin qaytarılmasına səbəb olan çatışmazlıqları aradan qaldırıdıqdan sonra təkrarən məhkəməyə müraciət etmək hüququndan bir qayda olaraq məhrum olmasına səbəb olur.

Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Hüquq və azadlıqların inzibati və məhkəmə təminatı hüququ hər kəsin məhkəməyə müraciət etmək hüququ ilə yanaşı, işinin ədalətli araşdırılmasını, eləcə də hüquq və azadlıqları pozulduğu halda məhkəmə aktlarından qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yuxarı instansiya məhkəmələrinə şikayət vermək hüququnu da ehtiva edir.

Konstitusiyanın 60-cı maddəsində nəzərdə tutulan məhkəmə müdafiəsi təminatı ilə bağlı rəhbər müddəə yalnız birinci instansiyada məhkəmə müdafiəsinin təmin olunmasını deyil, onun həmçinin apellyasiya və kassasiya instansiyalarında həyata keçirilməsini ehtiva edir. Hər hansı məhkəmə instansiyasına şikayət etmək hüququ məhkəmə müdafiəsi hüququndan irəli gəlir. Bu hüquq demokratik cəmiyyətdə mövcud olmaqla dövlətin konstitusiyası və qanunlarında öz əksini tapır. Sözügedən hüququn pozulması bütövlükdə məhkəmə müdafiəsi hüququnun həyata keçirilməsini əhəmiyyətsiz edir (Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 359-cu maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I hissəsinə, 26-cı maddəsinə, 60-cı maddəsinin I hissəsinə və 71-ci maddəsinin I və II hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 2003-cü il 25 fevral və “Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 231.1-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 2015-ci il 22 may tarixli Qərarları).

Məhkəməyə müraciət etmək hüququnun əsassız məhdudlaşdırılması və ya nəzərdə tutulmaması son nəticədə Konstitusiyada müdafiəsinə təminat verilən hüquqların bəyanedici xarakter daşdığına dəlalət etmiş olur (Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 71.1-ci maddəsinin şərh edilməsi haqqında” 2010-cu il 13 dekabr tarixli Qərarı).

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (bundan sonra – Avropa Məhkəməsi) də məsələyə dair oxşar mövqelər ifadə etmişdir. Belə ki, *Golder Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə* 1975-ci il 21 fevral tarixli Qərar qeyd olunmuşdur ki, məhkəmə araşdırması hüququnun bir aspektini təşkil edən məhkəməyə müraciət etmək hüququ “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın (bundan sonra – Konvensiya) 6-cı maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan hüququn ayrılmaz elementidir (§36). Məhkəməyə müraciət etmək hüququ mütləq deyil və məhdudiyətlərə məruz qala bilər, çünki müraciət etmək hüququ öz təbiətinə görə dövlət tərəfindən tənzimləməni tələb edir və həmin tənzimləmə cəmiyyətin və fərdlərin ehtiyaclarına uyğun olaraq müxtəlif vaxtlarda və müxtəlif yerlərdə dəyişə bilər (*Ashingdane Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə* 1985-ci il 28 may tarixli Qərar §57). Lakin qoyulan məhdudiyətlər bu hüququn mahiyyətinə xələl gətirəcək dərəcədə şəxsin məhkəməyə müraciət etmək hüququnu məhdudlaşdırmamalıdır. Onlar legitim məqsəd güdməli və istifadə olunan vasitələr və güdülməli məqsəd arasında ağlabatan mütənəsiblik əlaqəsi olmalıdır (*Fayed Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə* 1994-cü il 21 sentyabr §65; *Bellet Fransaya qarşı iş üzrə* 1995-ci il 4 dekabr tarixli §31 Qərarlar).

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “E.Axundovun məhkəməyə müraciət hüququnun pozulması barədə şikayətinə dair” 2023-cü il 6 oktyabr tarixli Qərarında göstərmişdir ki, məhkəməyə əlçatanlıq müdafiəyə ehtiyacı olan şəxs üçün ədalət mühakiməsinin təmin edilməsinin zəruriliyini nəzərdə tutmaqla, həmin şəxsin yaranmış vəziyyətlə bağlı məhkəmənin simasında dövlətin mövqeyini bilmək hüququnu da ehtiva edir. Konstitusiyada təsbit edilmiş insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı digər qanunvericilik aktlarında əks olunmuş tənzimləyici normalar müvafiq konstitusiyaya normalarının tətbiqini mümkün etməməli, əksinə məhkəmə tərəfindən konstitusion hüquqların realizəsinə, təməl prinsiplərin rəhbər tutulmasına imkan yaratmalıdır.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu vurğulayır ki, məhkəməyə müraciət hüququnun həyata keçirilməsinin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş prosesual tələblərlə şərtləndirilməsi qəbul edilən olsa da, həmin normalar şəxsi məhkəməyə müraciət etmək hüququndan məhrum edəcək dərəcədə hədsiz formallıqdan uzaq olmalıdır.

Məhkəmə müdafiəsi hüququnun realizəsi qaydalarını müəyyən edən Mülki Prosesual Məcəllənin 10-1.1 və 10-1.2-ci maddələrinə əsasən, elektron qaydada mülki işlər və kommərsiya mübahisələri üzrə məhkəmə icraatı bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş ümumi prosesual qaydalara uyğun olaraq “Elektron məhkəmə” informasiya sistemi vasitəsilə aparılır. Məhkəmə və proses iştirakçıları tərəfindən ərizə, şikayət və digər sənədlərin elektron formada tərtib edilməsi, göndərilməsi, qəbulu, sənədlərin elektron qeydiyyatı və elektron dövriyyəsi “Elektron məhkəmə” informasiya sistemindən istifadə qaydalarına uyğun olaraq həyata keçirilir.

Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” 2019-cu il 3 aprel tarixli Fərmanı ilə ədalət mühakiməsinin əlçatanlığını və şəffaflığını daha da artırmaq məqsədilə “elektron məhkəmə” informasiya sisteminin tətbiqinin təmin edilməsi, fiziki və hüquqi şəxslərin “elektron məhkəmə” informasiya sistemindən istifadəsinin təşviq edilməsi üçün tədbirlərin görülməsi müəyyən olunmuşdur. Nəzərə alınmalıdır ki, “Elektron məhkəmə” informasiya sisteminin tətbiqi vətəndaşların məhkəməyə müraciət imkanlarının daha da genişləndirilməsi, icraatın effektivliyinin yüksəldilməsi məqsədini daşıyır ki, bu da yeni, elektron müraciət vasitələrinin şəxslərin məhkəməyə müraciətinə maneə yaratmaq, məhkəmə əlçatanlığını çətinləşdirmək vasitəsi kimi nəzərdən keçirilməsini istisna edir.

Mülki Prosesual Məcəllənin 405 və 406-cı maddələrinin tələblərinə görə, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qətnaməsindən kassasiya şikayəti işdə iştirak edən şəxslərə rəsmi qaydada verildiyi gündən 2 ay müddətində, qərardadından kassasiya şikayəti işə işdə iştirak edən şəxslərə rəsmi qaydada verildiyi gündən 10 gün müddətində verilir. Kassasiya şikayəti yazılı formada apellyasiya instansiyası məhkəməsi vasitəsi ilə verilir.

Kassasiya şikayətinin forması və məzmunu ilə bağlı tələblər həmin Məcəllənin 407.1-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Kassasiya şikayəti Mülki Prosesual Məcəllənin 402 və 407.1-ci maddələrinin tələblərinə cavab vermirsə, imzalanmamışsa, yaxud onu imzalamağa hüququ olmayan və ya vəzifəsi göstərilməyən şəxs tərəfindən imzalanmışsa, habelə kassasiya şikayəti vermək hüququ olmayan şəxs tərəfindən verilmişdirsə kassasiya şikayəti apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən qaytarılır (Mülki Prosesual Məcəllənin 408.1.1-ci maddəsi).

Mülki Prosesual Məcəllənin 408.5-ci maddəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, bu Məcəllənin 408.1.1–408.1.5 və 408.1.7-ci maddələrində göstərilən nöqsanlar aradan qaldırıldıqdan sonra, şikayəti verən şəxs yenidən ümumi qaydada kassasiya şikayəti ilə müraciət edə bilər.

Normaların məzmunundan görüldüyü kimi, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qətnaməsindən verilən kassasiya şikayəti qanunvericiliklə müəyyən edilən tələblərə cavab vermədiyi halda, şikayət verən şəxsin nöqsanların aradan qaldırılmasından sonra yenidən ümumi qaydada kassasiya şikayəti vermək hüququ təsbit edilmişdir. Lakin hər bir halda nöqsanların aradan qaldırılması üçün geri qaytarılmış şikayətin yenidən verilməsi də Mülki Prosesual Məcəllənin 405 və 406-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş müddətlərlə məhdudlaşır.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu qeyd etməyi zəruri hesab edir ki, kassasiya şikayətinin Mülki Prosesual Məcəllənin 405-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş müddət (2 ay) keçdikdən sonra və

ya bu müddətin keçməsinə az vaxt qala geri qaytarıldığı halda, şikayətdəki nöqsanların aradan qaldırılmasından sonra yenidən məhkəməyə müraciət edilə biləcəyi prosessual müddət qanunvericiliklə müəyyən edilməmişdir. Bu isə bəzən şəxsin təqsiri olmadan, obyektiv səbəblərdən məhkəməyə şikayət verməklə bağlı qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş müddətlərin ötürülməsi ilə nəticələnir, lakin belə hallar məhkəmələr tərəfindən üzürlü səbəb olaraq qiymətləndirilmir. Nəzərə alınmalıdır ki, Mülki Prosessual Məcəllənin 133.1-ci maddəsinə uyğun olaraq məhkəmə qanunla müəyyən edilmiş müddətin buraxılmasının səbəbini üzürlü hesab edərsə, işdə iştirak edən şəxsin ərizəsinə əsasən buraxılmış müddəti bərpa edir. Nəticədə şəxs şikayətin qaytarılmasına səbəb olan çatışmazlıqları aradan qaldırıdıqdan sonra təkrarən məhkəməyə müraciət etmək hüququndan məhrum olur ki, bu da məhkəmə müdafiəsi hüququnun konstitusion mahiyyəti və təyinatı ilə uzlaşmır.

Göstərilənlər baxımından Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, məhkəmələr tərəfindən şikayət verən şəxsin kassasiya şikayətinin qaytarılmasına səbəb olan nöqsanları aradan qaldıraraq yenidən məhkəməyə müraciət etməsi üçün müvafiq müddətin qanunvericilik qaydasında müəyyən edilməsi məqsədmüvafiq olar. Bu, şəxslərin Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I hissəsində və Konvensiyanın 6-cı maddəsində nəzərdə tutulan məhkəməyə müraciət etmək hüququnun təmin edilməsi baxımından zəruridir.

Kassasiya şikayətinin qaytarılmasına səbəb olan nöqsanların aradan qaldırılması üçün müddətin müəyyən edilməsi bir sıra ölkələrin qanunvericiliyində də nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, Rusiya Federasiyası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 378.2-ci maddəsinə əsasən, kassasiya şikayətinin və ya təqdimatın hərəkətsiz saxlanması haqqında qərardadda hakim şikayətin hərəkətsiz saxlanılmasının əsaslarını göstərməklə onların aradan qaldırılması üçün əğlabatan müddət müəyyən edir.

Beləliklə, Mülki Prosessual Məcəllənin kassasiya şikayətinin qaytarılmasını tənzimləyən 408.5-ci maddəsinin hazırkı redaksiyası kassasiya şikayəti verən şəxsin məhkəmə müdafiəsi hüququnun səmərəli həyata keçirilməsinə tam təminat verə bilmir.

Nəzərə alınmalıdır ki, qanunvericilikdə boşluq hüquqi məsələni tənzimləyən normativ mətnin olmamasını və ya natamam olmasını özündə ehtiva etməklə, Konstitusiyası ilə nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsində məhdudiyətlər yarada bilər.

Qeyd edilməlidir ki, qanunvericilikdə boşluğun aradan qaldırılması ümumi qaydada məhz normanın qanunverici orqan tərəfindən təkmilləşdirilməsi yolu ilə mümkündür.

Qanunvericilikdə boşluq mahiyyətcə qeyri-konstitusion norma ilə eyni hüquqi nəticəyə malikdir və onun aradan qaldırılması ümumi qaydada qanunvericinin funksiyasına (səlahiyyətinə) aid olsa da, həmçinin konstitusiyası məhkəmə icraatı vasitəsi ilə aradan qaldırıla bilər. (Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun “E.Axundovun məhkəməyə müraciət hüququnun pozulması barədə şikayətinə dair” 2023-cü il 6 oktyabr tarixli Qərarı).

Bununla yanaşı Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, qanunvericilik qaydasında müvafiq tənzimlənmə həyata keçirilənədək Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I hissəsində və Konvensiyanın 6-cı maddəsində nəzərdə tutulan məhkəməyə müraciət hüququnun təmin edilməsi üçün şikayət verən şəxsin kassasiya şikayətinin qaytarılmasına səbəb olan nöqsanları aradan qaldıraraq yenidən məhkəməyə müraciət etməsi üçün əğlabatan müddətin hakim tərəfindən müvafiq qərardad ilə müəyyən edilməsi məqsədmüvafiqdir.

Oxşar hüquqi mövqe Avropa Məhkəməsinin *Sovtransavto Holding Ukraynaya qarşı iş* üzrə 2006-cı il 26 maytarixli Qərarında da sərgilənmişdir. Belə ki, həmin Qərara əsasən, Ukrayna Ali İqtisad Məhkəməsi 2 aprel 2002-ci il tarixli qərardadı ilə şikayətə baxılması üçün dövlət rüsumunun ödənilməsinə təsdiq edən sənədi təqdim etmədiyi üçün ərizəçinin kassasiya şikayətini mahiyyəti üzrə baxmadan rədd etmiş, 26 aprel 2002-ci il tarixli qərardadı ilə isə ərizəçinin şikayətini onun verilməsi üçün müəyyən edilmiş bir aylıq müddət keçdiyinə görə rədd etmişdir. Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, Ali İqtisad Məhkəməsi formal çatışmazlıqları aradan qaldırıdıqdan sonra ərizəçinin yenidən kassasiya şikayəti verə biləcəyini bildirsə də, şikayətin verilməsi üçün müəyyən edilmiş bir aylıq müddətin buraxılacağından xəbərsiz ola bilməzdi. Lakin o, nə 2 aprel 2002-ci il tarixli qərardadında bu məsələyə toxunmuş, nə də ərizəçiyə kassasiya şikayətinə düzəliş etmək üçün dəqiq müddət müəyyən etmişdir (§ 81).

Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu onu da qeyd edir ki, məhkəməyə şikayət verilməsi üçün müddətlərin axımının müvafiq məhkəməyə müraciətin edilməsi ilə dayanması qaydası da istisna edilmir. Belə bir tənzimləmənin də qanunverici orqan tərəfindən müəyyən edilməsi fiziki və hüquqi şəxslərin məhkəmə müdafiəsi hüququnun real təmin edilməsi baxımından məqbul hesab oluna bilər.

İş materiallarından görünür ki, ərizəçinin kassasiya şikayətini geri qaytaran apellyasiya instansiyası məhkəməsi və sonuncunun bununla bağlı qərarını qüvvədə saxlayan Ali Məhkəmənin Kommersiya Kollegiyası Mülki Prosessual Məcəllənin 407.3-cü maddəsinə istinadən kassasiya şikayətini vəkil tərəfindən imzalanmaması və həmin Məcəllənin “Kassasiya şikayətinin forması” adlı 3 sayılı Əlavəsinə uyğun forma və məzmununda tərtib edilməməsi səbəbindən geri qaytarmışlar.

Ərizəçi qanunvericiliyin tələbinə uyğun olaraq kassasiya şikayətində olan nöqsanları aradan qaldıraraq yenidən ümumi qaydada kassasiya şikayəti vermədən, Konstitusiyası Məhkəməsinə şikayət ünvanlayaraq Ali Məhkəmənin Kommersiya Kollegiyasının mübahisələndirilən qərarı ilə Konstitusiyası ilə təminat verilən məhkəməyə müraciət hüququnun pozulduğunu iddia etmişdir.

Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu qeyd edir ki, “Azəri-K” Şirkəti Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Kommersiya Kollegiyasının 3 oktyabr 2022-ci il tarixli qərarında göstərilmiş nöqsanları aradan qaldırmaqla, habelə kassasiya şikayətinin verilmə müddətinin ötürülməsi halında bu müddətin bərpası barədə müvafiq ərizə əlavə olunmaqla yenidən kassasiya şikayəti ilə məhkəməyə müraciət etməkdə haqlıdır.

Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu hazırkı iş üzrə məhkəmələrin diqqətini ona cəlb etməyi vacib bilir ki, prosessual qaydalara riayət edilməsi məsələsinə formal yanaşılmamalı və bu Qərarla ifadə edilmiş hüquqi mövqelər nəzərə alınmaqla “Azəri-K” Şirkətinin kassasiya şikayətinə yenidən baxılması məsələsi nəzərdən keçirilməlidir.

Konstitusiyası Məhkəməsinin fəaliyyətinin hüquqi əsasları Konstitusiyası və “Konstitusiyası Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (bundan sonra – “Konstitusiyası Məhkəməsi haqqında” Qanun) ilə müəyyən edilmişdir.

Konstitusiyanın 130-cü maddəsinin V hissəsinə əsasən, hər kəs onun hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada bu maddənin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərində göstərilən məsələlərin Konstitusiyası Məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi üçün Konstitusiyası Məhkəməsinə pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi məqsədi ilə şikayət verə bilər.

Əsas Qanunda təsbit edilmiş bu məsələlərlə əlaqədar konstitusiyası nəzarətinin həyata keçirilməsinin müəyyən xüsusiyyətləri vardır.

Belə ki, “Konstitusiyası Məhkəməsi haqqında” Qanunun 34.2 və 34.3-cü maddələrinə görə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cü maddəsinin III hissəsinin 4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş məsələyə dair şikayətə Konstitusiyası Məhkəməsi tərəfindən baxılmasına barəsində şikayət edilən Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və ya qanunlarına uyğun olmayan normativ hüquqi akta əsaslandığı hallarda yol verilir. Bu qanunun 34.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda Ali Məhkəmə tərəfindən baxılmış işin faktiki hallarının yoxlanılmasına yol verilmir.

Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu hazırkı iş üzrə xüsusi konstitusiyası icraatının gedişində ərizəçinin şikayətini və ona əlavə edilmiş sənədləri ətraflı təhlil edərək belə qənaətə gəlir ki, mübahisələndirilən məhkəmə aktında “Konstitusiyası Məhkəməsi haqqında” Qanunun 34.2-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş kassasiya instansiyası məhkəməsinin qərarının Konstitusiyaya və ya qanunlara, habelə onların konstitusiyası hüquqi mənasına uyğun olmayan normativ hüquqi akta əsaslanma halı mövcud deyildir.

Göstərilənlərə əsasən Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu aşağıdakı nəticələrə gəlir:

- Mülki Prosessual Məcəllənin 408.5-ci maddəsində şikayət verən şəxsin kassasiya şikayətinin qaytarılmasına səbəb olan nöqsanları aradan qaldıraraq yenidən müraciət edə bilməsi üçün müvafiq müddətin müəyyən olunmaması Konstitusiyanın 60-cü maddəsinin I hissəsinin tələblərinə cavab verməyən, şəxslərin hüquq və azadlıqlarını və məhkəmə əlçatanlığını məhdudlaşdıran hal kimi qiymətləndirilməlidir.

Bu Qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissəsində əks olunan hüquqi mövqelər nəzərə alınmaqla,

şəxsin kassasiya şikayətinin qaytarılması barədə qərardadda göstərilən nöqsanları aradan qaldırdıqdan sonrayenidən kassasiya şikayəti ilə müraciət edə biləcəyi müddətin müəyyən edilməsinə dair Mülki Prosessual Məcəlləyə müvafiq dəyişikliklərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunmalıdır;

- Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I hissəsinə və bu Qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissəsində əks olunan hüquqi mövqelərə əsasən, məsələn qanunvericilik qaydasında həll edilənədək şəxsin kassasiya şikayətinin qaytarılmasına səbəb olan nöqsanları aradan qaldıraraq yenidən məhkəməyə müraciət edə biləcəyi ağılabatan müddət hakim tərəfindən müəyyən edilməlidir;

- Ali Məhkəmənin Kommersiya Kollegiyasının 22 noyabr 2022-ci il tarixli qərarında Konstitusiyaya və ya qanunlara uyğun olmayan normativ hüquqi akta əsaslanma halı aşkar olunmadığına görə həmin qərar Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I hissəsinə uyğun hesab edilməlidir.

Ərizəçi “Azəri-K” Şirkətinə izah edilsin ki, Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Kommersiya Kollegiyasının 3 oktyabr 2022-ci il tarixli qərarında göstərilmiş nöqsanları aradan qaldırmaqla, habelə kassasiya şikayətinin verilmə müddətinin ötürülməsi halında bu müddətin bərpası barədə müvafiq ərizə əlavə olunmaqla yenidən kassasiya şikayəti ilə məhkəməyə müraciət etməkdə haqlıdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin V və IX hissələrini, “Konstitusiyası Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 34, 52, 60, 62, 63, 65-67 və 69-cu maddələrini rəhbər tutaraq, Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu

QƏRARA ALDI:

1. Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 408.5-ci maddəsində şikayət verən şəxsin kassasiya şikayətinin qaytarılmasına səbəb olan nöqsanları aradan qaldıraraq yenidən müraciət edə bilməsi üçün müvafiq müddətin müəyyən olunmaması Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsinin tələblərinə cavab verməyən, şəxslərin hüquq və azadlıqlarını və məhkəmə əlçatanlığını məhdudlaşdıran hal kimi qiymətləndirilməlidir.

Bu Qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissəsində əks olunan hüquqi mövqelər nəzərə alınmaqla, şəxsin kassasiya şikayətinin qaytarılması barədə qərardadda göstərilən nöqsanları aradan qaldırdıqdan sonra yenidən kassasiya şikayəti ilə müraciət edə biləcəyi müddətin müəyyən edilməsinə dair Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinə müvafiq dəyişikliklərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunsun.

2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsinə və bu Qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissəsində əks olunan hüquqi mövqelərə əsasən, məsələn qanunvericilik qaydasında həll edilənədək şəxsin kassasiya şikayətinin qaytarılmasına səbəb olan nöqsanları aradan qaldıraraq yenidən məhkəməyə müraciət edə biləcəyi ağılabatan müddət hakim tərəfindən müəyyən edilməlidir.

3. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Kommersiya Kollegiyasının 22 noyabr 2022-ci il tarixli qərarında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və ya qanunlarına uyğun olmayan normativ hüquqi akta əsaslanma halı aşkar olunmadığına görə həmin qərar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsinə uyğun hesab edilsin.

Ərizəçi “Azəri-K” Şirkətinə izah edilsin ki, Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Kommersiya Kollegiyasının 3 oktyabr 2022-ci il tarixli qərarında göstərilmiş nöqsanları aradan qaldırmaqla, habelə kassasiya şikayətinin verilmə müddətinin ötürülməsi halında bu müddətin bərpası barədə müvafiq ərizə əlavə olunmaqla yenidən kassasiya şikayəti ilə məhkəməyə müraciət etməkdə haqlıdır.

4. Qərar dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir.

5. Qərar Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət qəzetlərində və “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Məlumatı”nda dərc edilsin, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin rəsmi internet saytında yerləşdirilsin.

6. Qərar qətidir, heç bir orqan və ya şəxs tərəfindən ləğv edilə, dəyişdirilə və ya rəsmi təfsir edilə bilməz.

Sədr

Fərhad Abdullayev

Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası

2024-cü ildə (yanvar – may ayları)

1. Vəkillər Kollegiyasının sədri üçüncü “Yüksəliş” müsabiqəsinin qalibi ilə görüş keçirib.

Yanvarın 12-də Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının (ARVK) sədri Anar Bağırov üçüncü “Yüksəliş” müsabiqəsinin mentorluq proqramı çərçivəsində layihə qalibi olan İbrahim Məmmədzadə ilə görüş keçirib.

Görüşdə layihənin idarəçi rəhbərlərindən biri olan Anar Bağırov çıxışında İbrahim Məmmədzadəni müsabiqənin qalibləri sırasında yer alması münasibətilə təbrik edərək, gələcək işlərində uğurlar arzulayıb, onun praktiki fəaliyyətə cəlb olunmaqla idarəçilik sahəsində təcrübəsinin artırılması üçün ARVK-nın zəruri dəstək göstəriləcəyini deyib.

Sədr birillik fərdi inkişaf planı əsasında müsabiqə qalibi ilə sıx əməkdaşlıq edəcəyini, onunla təcrübəsinə bölüşəcəyini, habelə öz potensialını üzə çıxarmasına kömək olacağını vurğulayıb.

Həmçinin, Anar Bağırov vəkillik sahəsində son illərdə aparılan köklü islahatlardan və eyni zamanda, innovasiyanın tətbiqi barədə görülən işlərdən danışdı.

Görüşdə çıxış edən İbrahim Məmmədzadə isə üçüncü “Yüksəliş” müsabiqəsinin mentorluq proqramı çərçivəsində ARVK-nın sədrinə yaradılan imkan və səmimi görüşə görə təşəkkürünü bildirib.

Sonda qalibə ARVK-nın fəaliyyətinə aid nəşrlər hədiyyə edilib.

Xatırladaq ki, “Yüksəliş” müsabiqəsi Azərbaycan Prezidentinin 26 iyul 2019-cu il tarixində imzaladığı Sərəncamla təsis olunub. Müsabiqə 21-51 yaş aralığında, ikiillik idarəçilik təcrübəsi olan, ali təhsilli Azərbaycan vətəndaşlarını əhatə edir. Müsabiqə 5 mərhələdən – qeydiyyat, onlayn seçim, əyani, yarımfinal və finaldan ibarətdir. Müsabiqə qalibləri idarəçi rəhbərlər (<https://yukselesh.az/mentors.html>) tərəfindən birillik fərdi inkişaf planı və hər biri 20 min manat məbləğində özünüinkişaf qrantı əldə edirlər.

Qeyd edək ki, növbəti, sayca dördüncü “Yüksəliş” müsabiqəsinin keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycanın Prezidenti tərəfindən 25 dekabr 2023-cü il tarixində Sərəncam imzalanıb.

Daha ətraflı məlumat üçün QR kodu oxudun:

2. Vəkillər Kollegiyasının bir qrup üzvünə dövlət təltifləri təqdim edilib.

Yanvarın 25-də Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının (ARVK) bir qrup üzvünə dövlət təltiflərinin təqdim olunması mərasimi keçirilib.

Tədbiri giriş sözü ilə açan Kollegiyanın Rəyasət Heyətinin sədri Anar Bağırov möhtərəm cənab Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə vəkilliyin inkişafındakı xidmətlərinə görə dövlət təltiflərinə layiq görülən bir qrup vəkilini təbrik edib.

Sədr Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan mütərəqqi məhkəmə-hüquq islahatlarının Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam etdirildiyini, bu islahatlar çərçivəsində ölkəmizdə vəkilliyin inkişafına da xüsusi dəstək verildiyini deyib.

Diqqətə çatdırılıb ki, müstəqil dövlətimizin 28 dekabr 1999-cu il tarixində “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” ilk Qanunun qəbul edildiyi tarix əsas götürülərək ölkə başçısının 25 dekabr 2019-cu il tarixli Sərəncamı ilə “Vəkil Günü” peşə bayramı təsis olunaraq qeyd olunmağa başlanılıb.

Azərbaycan tarixində ilk dəfə vəkilliyin tam müstəqil, hakimiyyətin heç bir qolundan asılı olmayan bir təsisat kimi formalaşdığı və həmin dövrdə qəbul olunmuş prosessual qanunvericiliyə əsasən, vəkillik çəkişmə prinsipi çərçivəsində prosesin bərabərhüquqlu peşə birliyinə çevrildiyi dilə gətirilib.

Vurğulanıb ki, peşə bayramı münasibətilə və vəkilliyin inkişafındakı xidmətlərinə görə dövlət başçısının 28 dekabr 2023-cü il tarixli Sərəncamı ilə Hüseynov Əli Meybulla oğlu, Hüseynov Turqay İmanqulu oğlu, Hüseynova Esmira Hüseyn qızı, Qasimov Telman Abiəli oğlu, Quliyev Azər Şahbala oğlu, Məmmədova Leyla Polad qızı, Mustafayev Muxtar Nağı oğlu, Nəhmətov Fazil İldır oğlu, Rəsulov Arif Əmrulla oğlu, Rüstəmov Natəvan Famil qızı və Usub Elçin Arif oğlu “Tərəqqi” medalı ilə təltif ediləblər.

Anar Bağırov bu Sərəncamın ölkə Prezidentinin vəkillik sahəsinə olan diqqət və qayğısının bariz nümunəsi olduğunu bildirib.

Daha sonra mərasimdə vəkillərə mükafatları təqdim olunub.

Təltif olunanlar əməklərinə verilən yüksək qiymətə, göstərilən etimada görə dövlət başçısına sonsuz minnətdarlıqlarını ifadə ediblər.

Bu istiqamətdə vəkilliyin inkişafına dəstək, o cümlədən vəkillərin fəaliyyətində göstərdiyi diqqət və qayğıya görə cənab Prezidentə təşəkkür məktubunun göndərilməsi barədə qərar qəbul olunub.

Daha ətraflı məlumat üçün QR kodu oxudun:

3. Vəkillər Kollegiyasının rəhbərliyi Almaniya Bundestaqının nümayəndə heyəti ilə görüşüb.

Martın 1-də Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının (ARVK) rəhbərliyi ilə ölkəmizdə səfərdə olan Almaniya Federativ Respublikası Bundestaqının (AFRB) Hüquq siyasəti komitəsinin sədri Elizabet Vinkelmayer-Bekerin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti arasında görüş keçirilib.

Qonaqları salamlayan ARVK-nın sədri Anar Bağırov rəhbərlik etdiyi qurumun son illərdəki fəaliyyəti, görülən işlər barədə ətraflı məlumat verib və son dövrlər vəkillərin sayının 3 dəfədən çox artdığını nəzərə çatdırıb.

Kollegiyanın müstəqil təsisat olduğunu deyən sədr müxtəlif yerli və beynəlxalq təşkilatlarla birgə həyata keçirilən layihələrdən, xeyli səmərəli əməkdaşlıq münasibətlərindən bəhs edib, bu istiqamətdə faydalı və qarşılıqlı fəaliyyətlərin, o cümlədən əlaqələrin daim inkişaf etdirildiyini vurğulayıb.

Görüşdə Anar Bağırov Almaniya Bundestaqının deputatı Frank Şvabenin Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) qış sessiyasının ilk iclasında Azərbaycan nümayəndə heyətinin səsvermə hüququnun dondurulması təşəbbüsünü irəli sürməsinə, o cümlədən ölkəmizin nümayəndə heyətinin bu il AŞPA-da keçiriləcək tədbirlərə qatılmasına maneə yaradılması ilə bağlı qəbul edilən qərarları yanlış addım hesab etdiyini vurğulayıb. Azərbaycan vəkilləri adından bu qərara etirazımızı bildirərək hesab edirik ki, AŞPA-da çıxarılan qərar əsassız və qərəzlidir.

Sonra geniş təqdimatla çıxış edən Kollegiyanın Rəyasət Heyətinin üzvü Elçin Usub son dövrlər müxtəlif istiqamətlərdə köklü şəkildə görülən işlərin hesabatlılığını diqqətə çatdırıb, ARVK-nın beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrinin qurulmasından, çoxsaylı nüfuzlu təşkilatlara üzv qəbul edilməsindən, o cümlədən sıx əməkdaşlıq çərçivəsində ərsəyə gətirilən bir sıra layihələrdən danışıb və əldə olunan beynəlxalq təcrübələrin Kollegiyanın fəaliyyətindəki rolundan nümunələr gətirib.

Daha sonra AFRB-nin Hüquq siyasəti komitəsinin nümayəndə heyətinin rəhbəri Elizabet Vinkelmayer-Beker çıxış edərək ölkəmizə səfərlərindən məmnunluqlarını ifadə edib, görüşün məqsədi,

əhəmiyyəti barədə məlumat verib, o cümlədən görüş və müzakirələr aparılması üçün imkan yaradılmasına görə minnətdarlığını bildirib.

Həmçinin, görüşdə qarşılıqlı maraq doğuran bir sıra digər məsələlər müzakirə olunub.

Sonda qonaqlara kitablar hədiyyə edilib.

Qeyd edək ki, görüşdə Almaniyanın Azərbaycandakı səlahiyyətli səfiri Ralf Hörlemann, Almaniyanın xarici işlər nazirinin müşaviri Yan Şlixting, Vəkillər Kollegiyasının sədrinin müavinləri - Aydın Axundov, Pərviz Ələkbərov, Şahmar Məmmədov, Kollegiyanın Baş katibi Bayram Orucov, Kollegiyanın üzvü, Alman-Azərbaycan Xarici Ticarət Palatasının Vergi, Gömrük və Hüquq Məsələləri İşçi Qrupunun Hüquq məsələləri üzrə vitse-sədri Gülnar Qurbanova və ARVK Aparatının Beynəlxalq əməkdaşlıq şöbəsinin müdiri Nərmin Abbasova da iştirak edib.

Daha ətraflı məlumat üçün QR kodu oxudun:

4. Elektron order, elektron müqavilə və digər elektron xidmətlərin ictimaiyyətə təqdimatı keçirilib.

Aprel ayının 3-də “Badamdar Estate” mehmanxanasında Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının (ARVK) təşkilatçılığı ilə elektron order, elektron müqavilə və digər elektron xidmətlərin ictimaiyyət üçün təqdimatı keçirilib.

Tədbirdə ARVK-nın Rəyasət Heyətinin üzvləri, dövlət qurumları, qeyri-hökumət təşkilatlarının, hüquq cəmiyyətlərinin və KİV nümayəndələri iştirak ediblər.

Mərasimdə əvvəlcə Kollegiyanın 2023-cü il üzrə hesabat videosu nümayiş etdirilib.

Sonra açılış nitqi ilə çıxış edən Kollegiyanın sədri Anar Bağirov iştirakçıları salamlayaraq, ARVK-da son illər görülən işlərdən, elektron xidmətlərin mahiyyətindən, əhəmiyyətindən və ümumi fəaliyyətlərindən geniş söz açıb.

Sədr son dövrlər vəkillikdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinə böyük üstünlük verildiyini, bu sahədə müəyyən layihələrə imza atıldığını, o cümlədən Kollegiya tərəfindən yaradılan “Elektron vəkil orderi” sistemindən artıq bir sıra vəkillərin istifadə etdiyini və sözügedən təşəbbüsün bütün vəkillər tərəfindən dəstəkləndiyini deyib.

Məqsədin vəkillərin işinin asanlaşdırılması, vaxt itkisinin qarşısının alınması və vətəndaş məmnunluğunun yaradılması olduğunu söyləyən Anar Bağirov elektron vəkil sorğusu ilə bağlı da müəyyən işlərin görüldüyünü, bu istiqamətdə müvafiq normativ hüquqi aktlara dəyişikliklə bağlı təkliflərin hazırlandığını və aidiyyəti qurumlarla razılaşdırıldığını bir daha ifadə edib.

Həmçinin, ARVK-nın müasir çağırışlara tam hazır olduğunu bildirən sədr yaxın zamanda “Elektron vəkillik” Komitəsi tərəfindən hazırlanan “Pro Bono ChatBot” süni intellektin istifadəyə veriləcəyini vurğulayıb. Diqqətə çatdırılıb ki, bu bot süni intellektdən istifadə edərək vətəndaşlara Pro Bono hüquqi yardım göstərəcəkdir.

Tədbirin davamında “Elektron vəkillik” Komitəsinin sədri Nihad Əliyev “Elektron vəkil orderi” və elektron müqavilələrin izahlı təqdimatını edib. Komitənin üzvü İlham Hüseynov isə elektron vəkil sorğusuna digər qurumların inteqrasiyası və qanunvericilikdəki dəyişikliklə bağlı məlumat verib. Eyni zamanda, “Pro Bono ChatBot” süni intellektin təqdimatı olub, o cümlədən ictimaiyyət “İnsan resurslarının elektron idarə edilməsi” və “Elektron karguzarlıq” sistemləri barədə məlumatlandırılıb.

Daha sonra qonaqların sualları cavablandırılıb, “Elektron vəkil orderi”, ondan istifadə vasitələri ilə bağlı müzakirələr aparılıb, bir sıra təkliflər irəli sürülüb.

Qeyd edək ki, məlum olduğu kimi, Rəyasət Heyətinin 3 mart 2024-cü il tarixli iclasında, “Elektron vəkil orderi” cari ilin aprel ayından ilin sonuna qədər kağız daşıyıcı ilə paralel olaraq, növbəti ildən isə məcburi qaydada istifadə edilməsi barədə qərar verilib.

Daha ətraflı məlumat üçün QR kodu oxudun:

5. Vəkillər Kollegiyasının sədri Tbilisidə keçirilən konfransda COP29-un beynəlxalq əhəmiyyətindən danışılıb.

Aprelin 18-də Gürcüstan Respublikasının paytaxtı Tbilisi şəhərində “İngilis hüquq forumu” mövzusunda beynəlxalq hüquq konfransı keçirilib. AZƏRTAC xəbər verir ki, Böyük Britaniyanın Tbilisidəki səfirliyinin, İngiltərə və Uels Hüquq Cəmiyyətinin və Gürcüstan Vəkillər Kollegiyasının birgə təşkil etdiyi tədbirdə ölkəmizi Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının (ARVK) sədri Anar Bağirovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti təmsil edib.

Konfransda beynəlxalq arbitraja xüsusi diqqət yetirməklə hüquqi xidmətlər, mübahisələrin həlli, sanksiyalar rejimi və qanunun aliliyi barədə məruzələr dinlənilib, biznes mühitinin inkişafında ingilis hüquq sistemi və onun Cənubi Qafqaz regionunda tətbiqi barədə fikir mübadiləsi aparılıb.

Anar Bağirov konfransda açılış nitqi ilə çıxış edərək ölkəmizdə hüquqi cəmiyyətin inkişaf perspektivləri, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində atılan mütərəqqi addımlar, vəkillik fəaliyyətinin inkişaf perspektivləri barədə ətraflı məlumat verib. Bildirib ki, forum beynəlxalq arbitraj, mübahisələrin həlli və qanunun aliliyi kimi həyati əhəmiyyətli sahələrdə hüquqi təcrübənin çərçivəsinin formalaşdırılmasında beynəlxalq əməkdaşlıq üçün geniş imkanlar açır.

ARVK-nın sədri bu ilin noyabrında Azərbaycanın BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının 29-cu Tərəflər Konfransına (COP29) ev sahibliyi edəcəyini diqqətə çatdırıb. Vurğulayıb ki, bu, təkcə ciddi iqlim problemlərini həll etmək üçün deyil, həm də hüquq müstəvisində müxtəlif sektorlar üzrə əməkdaşlığı genişləndirmək üçün fürsət olacaq.

Azərbaycanda bu sahədə görülən işlərdən danışan ARVK-nın sədri vurğulayıb ki, “Ələt Azad İqtisadi Zonası”nın tərkibində arbitraj mərkəzinin yaradılması istiqamətində işlər aparılır. Nəzərə çatdırılıb ki, BP və SOCAR ölkəmizdə fəaliyyət göstərən çoxsaylı subpodratçılarla yanaşı, güclü iqtisadi baza ingilis hüquq prinsiplərinin inteqrasiyasına yardımçı olan əsaslı tərəfdaşlığın sübutudur. Azərbaycanın əhəmiyyətli enerji istehsal edən ölkə və Mərkəzi Asiya ölkələri üçün fəaliyyət göstərən ticarət mərkəzi kimi ikili statusu nəzərə alınmalı, hüquqi institutlar iqtisadi reallıqlara uyğunlaşdırılmalıdır. “Biznes ictimaiyyətinin artan rekvizitlərini nəzərə alaraq, ARVK 2022-ci ildə biznes hüququ və mübahisələrin həlli üzrə ixtisaslaşmış hüquqşünasları formalaşdırmaqla Biznes Hüququ Komitəsini yaradıb. Bu Komitə arbitraj da daxil olmaqla biznes mübahisələrinin həlli üzrə ixtisaslaşmış hüquq ekspertləri ilə əməkdaşlıq edir”, – deyərək A. Bağirov vurğulayıb.

Qeyd edək ki, səfərdə ARVK-nın sədri Anar Bağirovla yanaşı, Kollegiyanın Baş katibi Bayram Orucov və sədrin müşaviri Fərhad Nəcəfov da iştirak edib.

Daha ətraflı məlumat üçün QR kodu oxudun:

6. Naxçivanda Ulu Öndərin 101 illiyi və Naxçıvan MR-in 100 illiyi ilə bağlı konfrans və vəkilliyə namizədlərin təntənəli andiçmə mərasimi keçirilib.

Mayın 8-də Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası (ARVK) və Naxçıvan Muxtar Respublikası Vəkillər Kollegiyasının (NMRVK) təşkilatçılığı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında (MR) “Blokada şəraitində hüquq təsisatlarının səmərəli fəaliyyəti və insan haqlarının müdafiəsi” mövzusunda konfrans, habelə vəkilliyə namizədlərin təntənəli andiçmə mərasimi keçirilib.

Konfrans Ulu Öndər Heydər Əliyevin 101 illiyi və Naxçıvan MR-in 100 illiyinə həsr olunub.

Tədbirdə Naxçıvan MR-də Azərbaycan Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəsi Fuad Nəcəfli, ARVK-nın sədri Anar Bağirov, onun başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti, eləcə də deputatlar, vəkillər və digər dövlət rəsmiləri iştirak ediblər.

Konfransdan əvvəl nümayəndə heyəti Ulu Öndər Heydər Əliyevin Naxçıvan şəhərinin mərkəzindəki abidəsini ziyarət edib, xatirəsini ehtiramla yad edib. Sonra Heydər Əliyev Muzeyinə gedən qonaqlar Ümummilli Liderin həyat və fəaliyyətinə aid fotosəkil və eksponatlarla tanış olublar. Ulu Öndərin hər kəsə örnək olan çoxşaxəli siyasi fəaliyyəti, o cümlədən həyatının Naxçıvan mərhələsi haqqında qonaqlara ətraflı məlumat verilib.

Mərasim Dövlət Himninin səsləndirilməsi ilə başlayıb, Ümummilli Liderin və Azərbaycanın müstəqilliyi, ərazi bütövlüyü uğrunda canlarından keçmiş şəhidlərin əziz xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad edilib.

Prezidentin səlahiyyətli nümayəndəsi F.Nəcəfli çıxış edərək bildirib ki, xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev siyasi fəaliyyətinin bütün dövrlərində qanunun aliliyinə strateji məsələ kimi yanaşmış, hüquq sistemində işlək və çevik mexanizmlər tətbiq olunub, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinə və insan hüquqlarının etibarlı təminatına nail olunub. O, müstəqillik dövründə Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda Konstitusiyamıza əsaslanan təkmil qanunvericilik bazasının formalaşdırıldığını, hüquq təsisatlarının səmərəli fəaliyyətinə nail olduğunu deyib.

F.Nəcəfli qeyd edib ki, bu gün ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev 100 illiyini qeyd etdiyimiz Naxçıvan MR-də də hüquq təsisatlarının səmərəli fəaliyyəti və insan haqlarının müdafiəsi işini diqqət mərkəzində saxlayır, ardıcıl islahatlar həyata keçirilir. Ölkə Prezidentinin qayğısı ilə 2006-cı ildə müvəkkil təsisatı formalaşdırılıb, həmçinin 2008-ci ildə NMRVK təsis edilib. Muxtar respublikada hüquq institutlarının elektron xidmətlər göstərməsi təmin olunub və hazırda MR-də “Elektron məhkəmə”, “Elektron notariat” və digər xidmətlər uğurla tətbiq edilir.

F.Nəcəfli nəzərə çatdırıb ki, ötən 30 ilə yaxın bir dövrdə Naxçıvan MR-də dövlət tərəfindən əlverişli şərait yaradılmasına və maddi-texniki təminatın yaxşılaşdırılmasına baxmayaraq, ədalət mühakiməsinin və insan haqlarının qorunması sahəsində nöqsanlara da yol verilib. Vətəndaşların mülkiyyət hüquqlarının pozulması və bu kimi hallara hüquq-mühafizə orqanlarında və məhkəmələrdə laqeyd yanaşılması, cinayət qanununun normalarının düzgün tətbiq edilməməsi, sübutların tam və hərtərəfli qiymətləndirilməməsi kimi ciddi hüquq pozuntuları qeydə alınıb. Hazırda dövlət başçısının tapşırıqlarına uyğun olaraq, bu istiqamətdə sistemli tədbirlər görülür. Xüsusilə aparılan kadr islahatları muxtar respublikada hüquq təsisatlarının səmərəli fəaliyyəti və insan haqlarının müdafiəsi işində yeni mərhələnin əsasını qoyub.

Açılış nitqi ilə çıxış edən ARVK-nın sədri A.Bağirov qonaqları salamlayaraq konfransın işinə uğurlar arzulayıb, Naxçıvan MR-in tarixindən danışmış. Ulu Öndərin xalqın qətiyyətli təkidi ilə yenidən Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı nəticəsində müstəqillik, ədalətlik, demokratiya, milli tərəqqi, dünyəvilik kimi ümumbəşəri dəyərləri təşkil edən yeni bir ideologiyanın əsasının qoyulduğunu bildirən sədr ölkəmizdə insan hüquq və azadlıqlarının təmini, onların inkişafı və müdafiəsi sahəsində bir sıra mühüm addımlar atıldığını dilə gətirib.

A.Bağirov bu addımların başında məhkəmə-hüquq sahəsində aparılan mütərəqqi islahatların yer aldığı, 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi ilə Konstitusiyamızın qəbul olunduğunu və Konstitusiyada blokada şəraitində olan Naxçıvanın muxtariyyət statusu bir daha öz əksini tapdığını nəzərə çatdırıb.

Kollegiya sədri vurğulayıb ki, bütün bu fəaliyyətin məntiqi davamı olaraq Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən 28 dekabr 1999-cu ildə “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” qanun imzalanıb, Azərbaycan tarixində ilk dəfə vəkillik tam müstəqil, hakimiyyətin heç bir qolundan asılı

olmayan bir təsisat kimi formalaşmış və həmin dövrdə qəbul olunan prosessual qanunvericiliyə əsasən vəkillik çəkişmə prinsipi çərçivəsində prosesin bərabərhüquqlu peşə birliyinə çevrilib.

Sədr nəzərə çatdırıb ki, Heydər Əliyevin əsas olaraq müəyyən etdiyi fəaliyyət istiqamətləri Prezident cənab İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyeva tərəfindən daha da sürətləndirilib, beynəlxalq münasibətlərin inkişafı tam təmin edilib. Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyev tərəfindən 2020-ci ilin sentyabrından başlayaraq 44 günlük Vətən müharibəsində, habelə 2022-ci ilin sentyabr ayında antiterror əməliyyatları nəticəsində Azərbaycan hakimiyyətinin dövlətimizin bütün ərazisində bərpa edilməsi təmin olunub. Eyni zamanda Qazaxın 4 qeyri-anklav kəndi qan tökülmədən işğaldan azad edilib. Hazırda Azərbaycan müzəffər xalq kimi beynəlxalq müstəvidə yeni uğurlu əməkdaşlıqlar qurur, COP29 kimi nüfuzlu tədbirə ev sahibliyi edir.

Naxçıvanın Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olduğunu, habelə MR-in blokada şəraitində yaşamasına baxmayaraq, burada da insan hüquq və azadlıqlarının hər zaman yüksək səviyyədə təmin edildiyini söyləyən A.Bağirov son illər muxtar respublikada vəkilliyin tarixindən, inkişafından və getdikcə artan nüfuzundan, o cümlədən digər bir sıra önəmli məsələlər barədə konfrans iştirakçılarına məlumat verib.

Eyni zamanda sədr şəxslərin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardıma çatımlılığını təmin etmək, habelə müasir İKT-dən istifadəni daha da artırmaq məqsədilə Naxçıvanda fəaliyyət göstərən vəkillər üçün "Elektron vəkil kabineti"nin imkanları və elektron məhkəmədən istifadə, elektron müraciət qaydaları mövzularında təlimlərin təşkil olunduğunu bildirib.

Sonra Ümummilli Lider Heydər Əliyevin mənalı ömür yoluna və titanik fəaliyyətinə həsr olunan film, o cümlədən son illər NMRVK-nın fəaliyyətinə dair videoçarx nümayiş etdirilib.

Eyni zamanda tədbirdə III "Yüksəliş" müsabiqəsinin qalibi İbrahim Məmmədzadə "Naxçıvanın inkişaf potensialı" mövzusunda təqdimatla çıxış edib. Təqdimatda Naxçıvan MR-in rəsmi sosial-iqtisadi göstəriciləri digər regionlarla müqayisəli şəkildə diqqətə çatdırılıb. O həmçinin Naxçıvan MR-in sosial-iqtisadi inkişafına dair 2023-2027-ci illər üçün Dövlət Proqramı çərçivəsində GZİT təhlili və əsas istiqamətlər üzrə maraqlı məqamları vurğulayıb, xüsusilə turizm göstəricilərini təhlil edib. Son olaraq bənzər strateji mövqeyə sahib bəzi qlobal regionlardan müqayisəli göstəricilər təqdim olunaraq potensial inkişaf yolları qeyd edilib.

Həmçinin mərasimdə vəkilliyə qəbul üzrə ixtisas imtahanlarından müvəffəqiyyətlə keçən və icbari təlimi başa vuran namizədlərin andiçmə mərasimi olub, vəkilliyə namizədlər Azərbaycanın Dövlət Bayrağı önündə and içib, onlara vəsiqələr təqdim edilib.

Diqqətə çatdırılıb ki, 2018-ci ildən indiyədək ARVK üzvlüyünə qəbulla bağlı 12 yazılı test imtahanı keçirilib. Bu imtahanlarda iştirak edən 4808 namizəddən 1483 nəfər ixtisas imtahanlarında uğur qazanıb, icbari təlimi müvəffəqiyyətlə başa vuraraq vəkil andı içib. Bu gün vəkilliyə qəbulla bağlı ixtisas imtahanlarını və icbari təlimi uğurla başa vuran 9 namizəd vəkil andı içərək NMRVK-ya qəbul olunublar. Beləliklə, Azərbaycanda vəkillərin sayı 2463 nəfərə, Naxçıvanda isə 29 nəfərə çatıb.

Hazırda andiçmə mərasimində iştirak edən vəkillərdən 8 nəfəri kişi, 1 nəfəri isə qadındır. Bununla da Azərbaycanda qadın vəkillərin sayı 473 nəfər olmaqla ümumi vəkillərin 18%-ni təşkil etməkdədir.

Tədbirdə ARVK Rəyasət Heyətinin qərarına əsasən, Naxçıvan MR-də vəkilliyin inkişafına verdiyi töhfələrə görə F.Nəcəflinin ARVK-nın "Fəxri vəkili" adı ilə təltif olunması üzrə diplom və rəmzi vəkil mantiyası Prezidentin səlahiyyətli nümayəndəsinə təntənəli surətdə təqdim olunub. Həmçinin F.Nəcəfli "Azərbaycan vəkilliyinin 100 illiyi" yubiley döş nişanı ilə təltif edilib, ona gələcək fəaliyyətində uğurlar arzulanıb.

Sonra Naxçıvan MR Ali Məhkəməsinin sədri Səadət Bəktaşlı çıxış edərək 1993-cü ildə Ulu Öndərin xalqın istəyi ilə Azərbaycana qayıdışı və islahatların aparılması, müstəqilliyimizin təhlükə altına düşməsinin qarşısını alması, xalqımız üçün misilsiz xidmətlər göstərməsi barədə vurğulayıb. O, Ulu Öndərin 17 iyun 1999-cu il tarixli Fərmanına əsasən, Naxçıvan MR Ali Məhkəməsinin hakimlərinin sayının 14 nəfər müəyyən olunduğunu və 2000-ci ilin sentyabrından 2003-cü ilin yanvarınadək məhkəmə hakim heyəti ilə tam komplektləşdirildiyini xatırladı.

Sədr bildirib ki, Naxçıvan MR-də fəaliyyət göstərən məhkəmələrin fəaliyyətinin müasir tələblər səviyyəsində təşkil olunmasında muxtar respublikada hüquq institutlarının inkişafı haqqında Azərbaycan Prezidentinin 2 noyabr 2006-cı il tarixli Fərmanının böyük rolu olub, MR-də hakimlərin,

məhkəmə aparatı işçilərinin keyfiyyətli və səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri şərait yüksək səviyyədə təmin edilir.

Naxçıvan MR-in prokuroru Sənan Paşayev çıxışında 2022-ci ilin sonları 2023-cü ilin əvvəlindən başlayaraq muxtar respublikada digər təsisatlarla yanaşı, hüquq təsisatlarında da əhəmiyyətli struktur və kadr islahatlarının həyata keçirildiyini, bu islahatların əsas məqsədi şəffaflığın artırılması, insan hüquq və azadlıqlarının daha operativ və səmərəli şəkildə qorunması, daha çevik idarəçilik mexanizminin formalaşdırılmasına yönəldiyini vurğulayıb. O, bu istiqamətdə artıq müsbət nəticələr əldə edilməkdə olduğunu və artıq MR-də sabit istintaq təcrübəsi, məhkəmə təcrübəsi formalaşdığını bildirib. Təxminən bir il əvvəl məhz Vəkillər Kollegiyasının təşkil etdiyi tədbirdə müzakirə olunan məsələlərlə bağlı müsbət addımlar atıldığını təqdirəlayiq hal hesab edən S.Paşayev MR-də vəkillərin sayının artırılmasının, yeni vəkil bürolarının yaradılmasının təmin edildiyini nəzərə çatdırıb. Bu da digər sahələrlə yanaşı, cinayət mühakimə icraatında şəxslərin operativ şəkildə vaxtında və daha etibarlı hüquqi yardımla əhatə olunmasına imkan yaradıb.

Naxçıvan MR ədliyyə nazirinin müavini və nazir vəzifələrini müvəqqəti icra edən Hüseyn Səfərov çıxışında Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin Naxçıvanın inkişafı ilə sıx vəhdət təşkil etdiyini, Ümummili Liderin fəaliyyətinin bütün dövrlərində doğma diyara xüsusi diqqətlə yanaşdığını, onun hərtərəfli inkişafı naminə əvəzsiz xidmətlər göstərdiyini vurğulayıb.

Bu gün ölkəmizin hər yerində olduğu kimi, Naxçıvan MR-də də Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə özünün yeni müasir inkişaf dövrünü yaşadığını bildiren nazir müavini bütün sahələrdə mütərəqqi islahatların həyata keçirildiyini dilə gətirib.

ARVK-nın tarixinə, fəaliyyətinə, son illər görülən işlərinə, o cümlədən vəkillik institutunun bugünkü inkişaf dövrünə toxunan H.Səfərov Ədliyyə Nazirliyi ilə Kollegiya arasında qarşılıqlı fəaliyyətin uğurla həyata keçirildiyini qeyd edib. O, Ədliyyə Akademiyasında vəkillərin və vəkilliyə namizədlərin hazırlanması, ixtisasının artırılması, paytaxtda və bölgələrdə vətəndaşlar, eləcə də penitensiar müəssisələrdə saxlanılan şəxslər üçün Qadın Vəkillər Alyansı və digər vəkil bürolarının vəkillərinin iştirakı ilə ödənişsiz hüquqi yardım aksiyalarının keçirilməsinin səmərəli əməkdaşlığın əyani göstəricisi olduğunu nəzərə çatdırıb.

Eyni zamanda mərasimdə "Elektron vəkillik" Komitəsinin sədri Nihad Əliyev "Elektron vəkil orderi" və elektron müqavilələrin izahlı təqdimatını edib. Komitənin üzvü İlham Hüseynov isə elektron vəkil sorğusuna digər qurumların inteqrasiyası və qanunvericilikdəki dəyişikliklə bağlı məlumat verib. Həmçinin "Pro Bono ChatBot" süni intellektin təqdimatı olub.

Qeyd edək ki, ARVK-nın sədri A.Bağirovun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin tərkibində sədr müavinləri - Pərviz Ələkbərov, Şahmar Məmmədov, Rəyasət Heyətinin üzvləri - Dilarə Əfrasiyabova, Lalə Nağıyeva, İlhamə Həsənova, Elçin Usub, Azər Quliyev, Baş katib Bayram Orucov, Vəkillərin İntizam Komissiyasının sədri Cavid Aliyev, "Elektron vəkillik" Komitəsinin sədri Nihad Əliyev, həmin Komitənin üzvü İlham Hüseynov, o cümlədən III "Yüksəliş" müsabiqəsinin qalibi İ.Məmmədov təmsil olunub.

Xatırladaq ki, səfər çərçivəsində mayın 7-də NMRVK tərəfindən ARVK-nın rəhbərliyinin iştirakı ilə Naxçıvan şəhər Vəkil Bürosunda pulsuz hüquqi yardım aksiyası keçirilib. Aksiyadan əvvəl nümayəndə heyəti NMRVK-nın inzibati binasında son illər yaradılmış şərait ilə tanış olub. Sonra vətəndaşlara hüquqi məsləhətlər verilib, həmçinin, müvafiq yazılı ərizələr tərtib olunub və digər hüquqi yardımlar göstərilib. Müraciətlərin əksəriyyəti inzibati işlər, inzibati cərimələr, mülkiyyət hüququ, ailə münasibətləri, əmək mübahisəsi və digər sosial məsələlərlə bağlı olub.

Sonra A.Bağirovun başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti Naxçıvan ASAN Vəkil Bürosunun açılış mərasimində iştirak edib. Mərasimdən əvvəl nümayəndə heyəti "ASAN xidmət" mərkəzində vəkil kabineti ilə tanış olub. Kollegiya sədri A.Bağirov "ASAN xidmət" mərkəzi ilə səmərəli əməkdaşlıq edildiyini, bunu yüksək qiymətləndirdiyini söyləyib, o cümlədən ASAN VB-nin əməkdaşlarına tövsiyələrini verib. Daha sonra A.Bağirov mərasimdə rəmzi lenti kəsib.

NMRVK-nın sədri Vüsal Həsənov qonaqları büro ilə tanış edərək ətraflı məlumat verib. Nəzərə çatdırılıb ki, NMRVK-nın inzibati binasında yerləşən büro 5 otaqdan ibarətdir. Burada VB müdirinin, vəkillərin otaqları və dəftərxana yerləşir. Burada əlverişli iş şəraiti üçün lazımi inventarlar quraşdırılıb. Vəkillərin fəaliyyəti üçün tam rahat və komfortlu şərait yaradılıb. Həmçinin, büroda vəkillərin

istirahəti, vətəndaşlarla görüş otağı, habelə müvafiq avadanlıqlar və müasir texnika ilə təchiz olunub. Eyni zamanda, ASAN VB Naxçıvan "ASAN xidmət" mərkəzində də fəaliyyət göstərir.

Daha sonra NMRVK-nın üzvlərinin iştirakı ilə görüş keçirilib, ARVK-nın sədri A.Bağirov çıxış edərək iştirakçıları salamlayıb, son illər Kollegiyada görülən işlərdən, Azərbaycanda vəkilliyin inkişafından danışmış, habelə vəkillərin sayının getdikcə artdığını söyləyib.

Daha ətraflı məlumat üçün QR kodları oxudun:

7. Azərbaycan və Küveytin Vəkillər kollegiyaları arasında Memorandum imzalanıb.

Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyası (ARVK) və Küveyt Vəkillər Kollegiyası (KVK) arasında birgə əməkdaşlıq haqqında Memorandumun imzalanma mərasimi keçirilib.

Memorandumda Küveytdə yaşayan azərbaycanlıların və Azərbaycanda yaşayan küveytlilərin hüquqlarının səmərəli müdafiəsi ilə bağlı birgə təşəbbüslərə dair müddəalar təsbit olunub.

ARVK-nın inzibati binasında keçirilən görüşdə qonaqları salamlayan Kollegiyanın sədri, Məhkəmə-Hüquq Şurasının üzvü Anar Bağirov rəhbərlik etdiyi qurumun fəaliyyəti, görülən işlər barədə ətraflı məlumat verib, son illərdə digər ölkələrin Vəkillər kollegiyaları ilə memorandumlar imzalanaraq xeyli faydalı əməkdaşlıqların əldə olunduğunu dilə gətirib.

Eyni zamanda sədr son dövrlər vəkillikdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinə böyük üstünlük verildiyini, Kollegiya tərəfindən yaradılan "Elektron vəkil orderi" sisteminin artıq respublika üzrə fəaliyyətə başladığını, bu sistemin vəkillər və ictimaiyyət tərəfindən maraqla qarşılandığını, habelə getdikcə İKT mütəxəssisləri sayəsində təkmilləşdirildiyini qeyd edib.

Həmçinin Anar Bağirov son illər dövlət başçısı tərəfindən müasir çağırışlara uyğun həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində görülən işlər, vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılması, hakimlərin fəaliyyətinin prinsiplə qiymətləndirilməsi üçün işlək mexanizmlərin yaradılması barədə qonaqları məlumatlandıraraq, o cümlədən hakimlərin sosial müdafiəsindən, məhkəmələrin təminatının yaxşılaşdırılmasından, innovativ və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsindən danışmış.

Mərasimdə ARVK-nın Baş katibi Bayram Orucov təqdimatla çıxış edərək son dövrlər Kollegiyada görülən işlərin, ölkədə aparılan məhkəmə-hüquq islahatlarının hesablılığını təqdim edib, ARVK-nın beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrinin qurulmasından, çoxsaylı nüfuzlu təşkilatlara üzv qəbul edilməsindən, o cümlədən sıx əməkdaşlıq çərçivəsində ərəşəyə gətirilən bir sıra layihələrdən söz açıb və əldə olunan beynəlxalq təcrübələrin Kollegiyanın fəaliyyətindəki rolundan nümunələr gətirib. Qəbul üçün təşəkkürünü bildirən KVK-nın vitse-prezidenti Adnan M.Hassan ARVK ilə əməkdaşlığın qurulmasını yüksək qiymətləndirib, habelə iki ölkə arasında qarşılıqlı əlaqələrdən söz açıb. O, səfərin məqsədi və görüşün əhəmiyyəti barədə ətraflı məlumat verib, ARVK ilə sıx əməkdaşlığın vəkillərin beynəlxalq təcrübəni öyrənmələrində böyük rol oynayacağını söyləyib.

Sonra görüşdə qarşılıqlı maraqlı doğuran məsələlər üzrə fikir mübadiləsi aparılıb və gələcək əməkdaşlıq barədə təkliflər səsləndirilib.

Yekunda hər iki tərəf bir-birinə xatirə hədiyyəsi təqdim edib.

Mərasimdən sonra qonaqlar "Kamandar Nəsimov və Partnyorları" Vəkil Bürosunun (VB) inzibati binası ilə tanış olub, VB-nin fəaliyyəti barədə ətraflı məlumatlandırılıb. VB müdiri Kamandar Nəsimov nəzərə çatdırıb ki, hazırda bürodə 100-dən artıq ölkədən vəkil cübbələri (mantiyaları) toplanıb, ARVK-nın dəstəyi ilə dünyada ilk dəfə "Dünya vəkil cübbələri və atributları" sərgisi

keçirilib və muzeyi yaradılıb. VB-də yerləşən həmin muzeydə vəkillik və ədliyyə tarixinə dair medallar, ordenlər, döş nişanları, markalar və pul əsginasları da daxil olmaqla, ümumilikdə 10 minə yaxın eksponat yer alır.

Daha ətraflı məlumat üçün QR kodu oxudun:

8. Vəkillər Kollegiyasının rəhbərliyi yeni hakim təyin olunan vəkilləri təbrik və təltif edib.

Mayın 17-də "De Fendo" Vəkil Bürosunda Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının (ARVK) rəhbərliyi hakim vəzifəsinə yeni təyin edilən vəkilləri təbrik və təltif edib.

Görüş zamanı ARVK-nın sədri Anar Bağirov yeni təyin olunan hakimlərə gələcək fəaliyyətlərində uğurlar arzulayıb.

Demokratik hüquqi dövlət quruculuğu yolunu tutan ölkəmizdə əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan məhkəmə-hüquq islahatlarının Prezident cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam etdirildiyini deyən sədr məhkəmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində görülən işləri, Məhkəmə-Hüquq Şurasının fəaliyyətini, hakimlərin seçilməsi ilə bağlı keçirilən müsabiqələri, gənc və yüksək ixtisaslı kadrların irəli çəkilməsini dilə gətirib, o cümlədən ARVK-nın Şurada və Hakimlərin Seçki Komitəsində uğurla təmsil olunduğunu vurğulayıb.

Anar Bağirov hakim təyin olunan vəkillərin öz savad və bacarıqları ilə məhkəmə-hüquq islahatlarına töhfə verəcəklərinə əminliyini dilə gətirib, şərəfli hakim adını hər zaman uca tutmağı, şəffaf fəaliyyət göstərmələri üçün vacib olan prinsiplərə əməl etməyi tövsiyə edib.

Prezidentin 13 may 2024 tarixli Sərəncamı ilə təyin edilən hakimlərdən məhz 8 nəfəri ARVK-nın üzvü olduğunu söyləyən sədr bildirib ki, bu, çox yüksək göstəricidir. Eyni zamanda göstəricilərə əsasən hazırda vəkillik digər sahələrlə yanaşı, məhkəmə hakimiyyəti üçün də kadr bankına çevrilib.

Diqqətə çatdırılıb ki, vakant hakim vəzifələrinə qəbulla bağlı elan edilən müsabiqədə yüksək bilik nümayiş etdirən ARVK-nın 8 üzvü - Vəliyeva Aysən Umud qızı Lənkəran Ağır Cinayətlər Məhkəməsinə, İsmayılov Roman İsmayıl oğlu Füzuli Hərbi Məhkəməsinə, Məmmədli Samirə Məhəmməd qızı Sabunçu Rayon Məhkəməsinə, Seyidov Mirsadiq Mirsəttar oğlu Yasamal Rayon Məhkəməsinə, Kərimova Firuzə Şahin qızı Abşeron Rayon Məhkəməsinə, Abdullayev Ziya Yaşar oğlu Bərdə Rayon Məhkəməsinə, Abbasova Ellara Həsən qızı Masallı Rayon Məhkəməsinə və Vəliyev Osman Akif oğlu isə Cəlilabad Rayon Məhkəməsinə Prezidentin 13 may 2024 tarixli Sərəncamı ilə hakim vəzifəsinə təyin olunublar.

Daha sonra Anar Bağirov hakim vəzifəsinə təyin edilən şəxslərə Kollegiyanın Rəyasət Heyətinin qərarına əsasən onların təltif olunduğu Fəxri Fərmanları təqdim edib.

Sonda tədbir iştirakçıları ilə birlikdə xatirə fotosəkli çəkdirilib.

Daha ətraflı məlumat üçün QR kodu oxudun:

